

Szombat

1994. december

A Magyar Zsidó
Kulturális Egyesület folyóirata.
Megjelenik évente tízszer.

Szerkesztőbizottság:
KARDOS G. GYÖRGY
KÁDÁR IVÁN
ITAMÁR JÁOZ-KESZT
KOMORÓCZY GÉZA
SCHWEITZER JÓZSEF
SZABOLCSI MIKLÓS
TURÁN TAMÁS

Főszerkesztő:
SZÁNTÓ T. GÁBOR

A megjelenést támogatják:
SOROS ALAPÍTVÁNY,
AMERICAN JOINT
DISTRIBUTION COMMITTEE,
FOUNDATION RICH,
„A MAGYARORSZÁGI NEMZETI
ÉS ETNIKAI KISEBBSÉGEKÉRT”
ALAPÍTVÁNY,
TAN-TÚRA UTAZÁSI IRODA

A címlapon és mellékletünkben
Szerényi Gábor grafikái.

A héber szavak átírása a szerzők
felfogását tükrözi.

Terjeszti a HÍRKER Rt., NH Rt., az
Extrahír és a Sziget Rehabilitációs
Kisszövetkezet.

A kéziratok szerkesztése lezárult:
1994. november 11-én. Szerkesztőség és
kiadóhivatal: 1065 Budapest, Révay u. 16.
Bálint Zsidó Közösségi Ház
234-es és 235-ös szoba.
Levél cím: 1440 Bp. 70. Pf. 216.
Telefon: (36-1) 111-6666, 111-9214/137
Telefon/Fax: (36-1) 111-6665
Szerkesztőségi órák és hirdetésfelvétel:
csütörtökönként 16 és 17 óra között.
Előfizethető a kiadóhivatalban, illetve
postautalványon
az OTP 218-98093/521-006670-7
„Szombat” számú azzámlán.
Lapengedély száma:
III/Kul/174/1989. HU ISSN 0865-3844
Készült a La Chance nyomdatüzemében.
Felelős vezető: Hajas Attila.

Tartalom

Hazai dolgaink

- 2 Olvasóink írják
- 3 Uri Kozmosz: Anna Frank utódai a Tilos az Á-ban
- 5 Bács Pál: Az álórvosi kísérletek magyar vonatkozásai
- 7 Az első hónap... – interjú Fischer Miklóssal, a Zsidó Közösségi Ház koordinátorával (-i -l)
- 7 Műhelyítók (sz. t. g.)
- 8 Dávid Ferenc: Zsinagógáink helyzete – műemléki körkép
- 10 Hétköznapi történetek – ünnepekkor (várai)
- 12 Újjáépítés, állagmegóvás, egyezkedés – a zsinagógamentés stációi
- 12 A válasz bizonytalan – Gócza Anita interjúja Müller Péter Sziámmal, Somló Tamással és Gerendás Péterrel
- 14 Decembéri programok

Világ

- 16 Válságban az orosz zsidók csúcsszerve
- 16 Hírek Európából
- 17 Shalom a sztár – egy csehországi rockegyüttes sikere

Ízrael

- 18 Gazdasági kapcsolatok Kazahsztánnal
- 18 Hírek
- 19 A palesztin autonómia hat hónapja
- 19 Segélykérő telefon ortodox nőknek

Hagyomány

- 20 Pollák Jenő: Szívek tele
- 20 Labancz Gyula versei

Történelem

- 21 A Rabbiképzőben, hatvan évvel ezelőtt... – Dr. Binjámin Gát-Rimonnal beszélget Schöner Alfréd
  - 22 Sztálin ételkóstolója (v. e.)
  - 24 Nézz vissza haraggal?
- A Szombat melléklete: Franz Kafka (1883. július 3.–1924. június 3.)**
- 25 Philip Roth: „Egyre csak azt akartam, hogy csodálják éhezésemet” – avagy Kafka nyomában
  - 29 Joachim Neugroschel: Kafka prágai német világa
  - 31 Judith Stora-Sándor: Valódi kudarcból hamis győzelemre: – „Az átváltozás” és a zsidó humor
  - 36 Rónai Ádám István: Egy közös zsidó motívum Franz Kafka és Arnold Schönberg művészetében
  - 38 Kállai R. Gábor: Az utolsó jelentés

Kultúra

- 41 Törésvonalak – epizódok egy filmszemléből
- 44 Könyvespolc

Summary

The December issue of *Szombat* begins with *Uri Kozmosz's* essay – originally read in the course of a literary evening organized around the theme “*Anna Frank in the World*” – in which he explores Anna Frank's relation to Jewish tradition, arguing that the Messianistic legends do have a relevance in our (post)modern age too. Pál Bács writes about the Hungarian victims of the pseudo-medical experiments, and the fact that they have not yet received adequate compensation for their suffering. *Miklós Fischer*, the coordinator of the *Jewish Community Centre* recounts the events of the first few weeks since the opening of the Centre. The results, as well as the future tasks in the reconstruction of Hungarian synagogues are reviewed by art historian *Ferenc Dávid*. Following the success of the Czech Shalom group, *Anita Gócza* has interviewed three Hungarian rock musicians – *Péter Gerendás*, *Péter 'Sziámi' Müller* and *Tamás Somló* – curious to know whether they can envisage a group playing “Jewish rock” in Hungary.

A fierce debate has erupted in the uppermost echelons of Russian Jewry: *Misha Chlenov*, head of the *Russian Jewish Community*, has been accused of arbitrarily concluding an agreement with the *World Jewish Restitution Organization*, without consulting other members of the leadership. We have also included a survey of the current situation of restitution in Eastern Europe. One of our reports details how Kazakhstan has now established direct economic links with a number of Israeli businesses, while another maintains that Palestinian autonomy might not promote economic betterment in the West Bank.

By publishing *Jenő Pollák's* study we wish to revive the time-honoured tradition of the *droshé*. In an interview given to *Alfréd Schöner*, *Benjamin Gát-Rimon* recollects the pre-war years of the Budapest Rabbinical Seminary.

1994 marks the 70th anniversary of *Franz Kafka's* death. His works are the first expression of modern Jewish sentiments and feeling, and in our supplement we pay homage to his memory. Philip Roth's essay reviews the intimacies of Kafka's life and the failures in his personal affairs; Joachim Neugroschel evokes the German world of Prague without which Kafka's works cannot be understood, while *Judith Stora-Sándor* demonstrates the sarcastic aspect of Jewish humour, “the phony victory over genuine failures” in her analysis of Kafka's short novel, *The Metamorphosis*. *Ádám István Rónai* compares Kafka to *Arnold Schönberg*, finding that it is the “strive for completeness”, the belief in a God-given mission that binds them. *Gábor R. Kállai* reviews the topos of Jewish life which Kafka tried to flee, but nonetheless reflected on in his later writings.

We offer an overview of the films that were screened during the alternative minority film festival, “*Divides*”, that was held in Budapest in October. The December issue of *Szombat* is illustrated by the montages of excerpts from Kafka's diary by *Gábor Szerényi*.

Olvasóink írják

Az álorvosi kísérletekről

Mint régi előfizetőjük, olvastam az 1994. októberi számban Ács Gábor: *Magyarország miért nem?* című cikkét, melyben kéri, hogy akinek jóvátételi ügyekben dokumentumok vannak birtokában, bocsássa azt rendelkezésükre.

A cikk alatti jogi összefoglaló egy fél mondat erejéig foglalkozik csak az álorvosi kísérletek témájával és azok jóvátételével. Ehhez szeretnék a mellékelt cikkel hozzászólni.

Amennyiben e témában bárki egyéb részletekre is kíváncsi, készséggel állok rendelkezésére.

Dr. Bács Pál
1124 Bp., Somorjai utca 12.

(Bács főorvos cikkét lásd az 5. oldalon.)

Fizessen elő Ön is !

Még mindig nem késő! Ne felejtse el megújítani *Szombat* előfizetését 1995-re!

Amennyiben egész évre (összesen 10 *Szombat*-számra) előfizet, belföldre 820 Ft-ért, külföldre 40 USD-ért (légipostázással), nem érinti az esetleges évközi áremelés.

Az alábbi megrendelésre belföldre csekket küldünk Önnek, külföldről közvetlen banki átutalással fizetheti elő a *Szombatot*.

Címünk: *Szombat* szerkesztősége

1065 Budapest, Révay u. 16.

levágandó

Megrendelem a Magyar Zsidó Kulturális Egyesület *Szombat* című folyóiratát 1995-re 820 Ft-ért. Az előfizetési díjat az Önök által küldött csekken kívánom átutalni.

Név: .....

Cím: .....

Lehet egy kicsivel több?

A *SZOMBAT* októberi számában megjelent Diósi Lajos *0,5%?* című írása, miszerint a magyar lakosság 70%-a római katolikusnak, 20%-a reformátusnak, 5%-a evangélikusnak, 0,5%-a izraelitának vallja magát.

Anélkül, hogy a Gallup Intézet 1500 fős mintából készített statisztikájának hitelességében kételkednék, „néhány gondolat bánt engem”.

A korábbi felmérések szerint a lakosság többsége ateista, vajon ez miért nem jelentkezik a cikkben? Másrészt elég nagy elszántság kell ahhoz – hogy a Holocaust, majd negyven év elfojtott antiszemitizmusa után, mely az elmúlt négy évben „hála” Csurka, Györkös, Mónus, Szabó és egyéb urak „áldásos munkásságának” gyakran felszínre tört –, hogy valaki egy először látott kérdezőbiztos előtt izraelitának vallja magát.

Egyébként is elég kérdéses, hogy ki a zsidó. A náci törvények egy vagy két nagyszülőhöz kötötték, Izrael Állam

zsidó felmenőt tart meghatározónak. A „Zsidó vagyok Magyarországon” című könyv hőse szerint az a zsidó, akit a környezete annak tart. Szerintem az a zsidó, aki magát származása alapján annak vallja, még akkor is, ha nyilvánosan nem vállal velünk szolidaritást, esetleg csak baráti társaságban.

Itt kell élni Magyarországon, és emlékezni, persze nem úgy mint Vácon, ahol az „Elhurcoltak terének” nevét megváltoztatták, mert úgy látszik, valakinek „csípte a szemét”.

Dr. Kocsis György
Budapest XV., Tóth István u. 41.

Tisztelt külföldi előfizetőink!

Kérjük, hogy a jövőben előfizetéseiket átutalással teljesítsék.
Címzett: *Szombat*, Budapest, OTP IX. Kerületi Fiókja, Tinódi u. 9-11. Számlaszám: 218-98093/521-006670-7. Az előfizetés díja: 40 USD/év. Légipostán kapják kézhez a *Szombatot*.

Költözik a MAZSIKE és a Szombat!

A Magyar Zsidó Kulturális Egyesület adminisztrációja és a Szombat szerkesztősége 1994. december elsejétől új helyre költözött.

Az új cím: 1065 Budapest, Révay u. 16.

Bálint Zsidó Közösségi Ház

234-es és 235-ös szoba.

A MAZSIKE új telefonszáma: 111-6666,

A SZOMBAT új telefon- és faxszáma: 111-6665

Mindkettő hívható a Ház központi számán:

111-9214/136-os és 137-es mellék.

A Garay u. 48. alatti két telefonszámon 342-6924 (fax is), 267-0840 a MAZSIKE továbbra is elérhető.

Úri Kozmosz

Anna Frank utódai a Tilos az Á-ban

ERNST SCHNABEL Anna Frank-életrajza megemlíti, hogy Anna családfája anyai ágon anyakönyvekben a 17. századig vezethető vissza. A 17. században Frankfurtban a rabbi történetesen éppen Chájim ben Liva volt, a nagy prágai Lőw rabbinak, a Maharalnak a fia. Ha Anna Frank felnőhetett volna, esetleg előbb-utóbb érdekelni kezdik az ősei – feltételezhető, hogy a kis frankfurti közösségben egymással összeházasodott családok lévén, a rabbi rokona is volt. Hamar kiderült volna, hogy Chájim rabbi nagyanyja Klauber lány, aki a Luriákon, a Treves-eken, a Dreyfuss családon keresztül a nagy bibliamagyarázótól, Rásítól származik, a 10. századból. A 10. századtól, az akkor végleg bezárt Serira-féle talmudiskolától visszafelé pedig minden nemzedékről van feljegyzés, egész az 1. századi Hillélig, hiszen ez az i. e. 6. században (babiloni fogság) detronizált „Dávid háza”. Az i. e. 1000-ban élt Dávid király hazatért utódai szerepelnek a Bibliában egész a 2. századig, de az egyetlen évszázad, amikor megszakad az adatok folyamatossága, a kereszténység születésének barbár évszázada nem akadályozhatja meg, hogy elhiggyük, a nagy iskolavezető rabbik a dávidi (a szó szeretettet jelent) detronizált házból származnak, egész pontosan részben Dávid testvérétől (Spátjá), részben Dávid egyik fiától (Simi). Természetesen Anna Frank, tudjuk, tanulmányozta a dávidi zsoltárokat, s a talmudi bölcsék mondásait, hiszen rendszeresen imádkozott, s az imák nagyrészt dávidi zsoltárok és dávidi talmudi bölcsék mondásaiból állnak össze.

Anna azt írja a 145. lapon a Naplóban (Kozmosz könyvek, 1962): „Ha csak rá gondolok hitsorsosaimra, sírni tudnék, voltaképp egész nap folyton sírhatnék. Nem marad más hátra, csak arra kérni az Istent, tegyen csodát, hogy legalább néhányan megmeneküljenek. Ennél többet, azt hiszem, nem tehetek.” A 217. oldalon: „Egész heti ebédmenünk: tarkabab, borsóleves krumpligombóccal, krumpli héjában, s Isten kegyelméből néha karalábélevél vagy rothadt sárgarépa, aztán megint csak bab.” A 284. oldalon: „Az idősebbeknek mindenről megvan a véleményük... nekünk (fiataloknak) sokkal nehezebb kitartani nézeteink mellett olyan időkben, amikor minden idealizmust sárba taposnak,

A szerző

...amikor az embereknek csak a legvisszataszítóbb tulajdonságait látjuk, s megrendül az igazságba, a jogba és Istenbe vetett hitünk.” A 89. oldalon pedig: „Képtelen vagyok tetetni és kedvem ellenére vele imádkozni. Egyszerűen nem megy. Sajnálom anyát. Igen. Nagyon sajnálom, mert életemben először vettem észre, hogy fagyos viselkedésem milyen hatással van rá.” A 95. oldalon írja: „Bevallom, nagyon törekszem arra, hogy készséges, barátságos és kedves legyek, s mindent elkövetek, hogy ne zúduljon a fejemre ez a rengeteg szidás.” 67. oldal: „Azzal a kívánsággal alszom

el, hogy szeretnék... másként viselkedni, mint ahogy természetem szerint szoktam. Ó, Istenem, a végén még Téged is kétségbe ejtelek...” 56. oldal: „Vajon van-e olyan szülő, akivel tökéletesen elégedett a gyereke? Néha arra gondolok, hogy Isten most és a jövőben próbára kíván tenni, hogy nekem jónak kell lennem mások példaadása és rábeszélése nélkül, s akkor idővel én leszek a legerősebb.” 41. oldal: „Helytelenítem, hogy felnőtt emberek oly hamar, oly sokszor és minden apróságon összezördülnek. Eddig azt hittem, a marakodás csak gyerekszokás, amit idővel ki lehet nőni.”

ANNA, AKI SZENVED a maga és mások kóros „rossz nyelvétől”, ha lett volna ideje tanulmányozni őseit, biztos örült volna, amikor azt olvassa a 220-ban élt Rávtól, hogy „minden rossz forrása a gonosz nyelv”, vagy Hilléltől (i. e. 40), hogy „az ember beszéde legyen kedves mindenki előtt”. Természetesen akkor is megszívlelheti bárki e bölcs tanácsokat, ha nem gondolja, hogy az imaszöveg egy vele személyes vagy rokoni kapcsolatban álló szerző munkája, de ha ezt is tudja, esetleg kevésbé elutasító a hagyományos imádkozással szemben. Minden reggel így is kérte, együtt apjával s sok millió vallásos zsidóval, akik közül sokan vagonokban vagy a légerekben a priccsen ébredve mondták az imát, amit Hillél dedunokája ükunokája, Júda Hanászi kanonizált a 2. sz.-ban: „Mik vagyunk? Mi az életünk? Mi a kegyességiünk? Mik az igazaink? Mi a segedelmiünk? Mi a hatalmunk? Mit mondjunk Előtted, örökévaló I-tenünk, atyáink I-tene, hiszen mind a hősök mind semmik Előtted, és a neves emberek, mintha nem lettek volna, s a bölcsék, mint a tudatlanok és az értelmesekek, mint az esztelenek, mert cselekedeteik többsége hiábavalóság...”

Aztán – ahogy saját szavaival is megteszi – azt kérte Anna reggel, s vele együtt a többi millió imádkozó, hogy: „ne vigy minket se a bűn kezébe, se a vétek kezébe, se hibába, se a

Elhangzott az Anna Frank in the World fesztiválhoz kapcsolódott Szombat Szalon keretében a Tilos az Á kávéházban, 1994. október 25-én.

kísértés kezébe, se a gyalázat kezébe, és ne hagyd uralkodni rajtunk a rossz ösztönt, és távolíts el minket a rossz embertől és a rossz társtól, és hagyd ragaszkodjunk a jó ösztönhöz és a jó cselekedetekhez, és hajlítsd meg ösztönünket, hogy szolgáljon Neked, és juttass bennünket ma és mindennap kedvességhez, irgalomhoz szemeidben és mindazok szemében, akik minket látnak...” Végül úgy fejezte be búvóhelyén az imát Anna minden reggel, ahogy több millió rokona más búvóhelyeken, vagy a soktucatnyi lágerben, esetleg a vagonokban: „Őrizd meg nyelvedet a rossztól, s ajkadat a keserű beszédétől. És átkozóimmal szemben lelkem nemuljon el, és lelkem, mint a por legyen mindenki előtt... Ne keljen rám emberi irigység, s ne irigyeljek másokat, ne haragudjak meg csak ma és ne haragítsalak meg Uram, adj szívembe szerénységet és alávetettséget...” Ezt az imát Mar bar Ravina írta, egy Dávid-házi a 4. századból.

És olvasta Anna Dávid 37. zsoltárát: „Ne bosszankodj – rosszra vinne”. És az atyák bölcsességei közt olvasta, hogy Chiszdá szerint „a harag a testet rágó féreg”, a veje, Rává (i. sz. 350 k.) pedig figyelmeztet: „Tedd túl magad a bosszúságon.”

ANNA FRANK, AKI HÁLÁT AD a rothadt répáért is, aki csak azt kéri, ha ő nem is, néhányan megmeneküljenek, aki elfogadja, hogy Isten próbára teszi, aki fohászodik, hogy hadd legyen kedves és készséges, s ha nem is tud mindig anyjával imádkozni, azért rendszeresen imádkozik, nem ortodox vallásos kislány, de látható, hogy a rendszeresen olvasott bibliai történetek és imák hatással vannak rá. Tudja, hogy mi alakítjuk önmagunkat, hogy igenis, uralkodni kell érzéseinken (apja suttogva szólta neki néha, s ez hatott: „controle!”), s tudja, hogy az életet úgy kell elfogadni, ahogy van – hiszen épp a Van a zsidók (magyarul a „visszhangzó”) Nagyobb Ereje, „istene”, az istennév a léte egy alakja (léteztető). Anna Frank, ha rátalál frankfurti ősein keresztül a frankfurti rabbi apjára, a prágai Maharalra, s annak őseire, Rásira, Rávra és Hillélre, no meg a „Holdban hegedülő” Dávid királyra, biztos nem gondolta volna, hogy ő különleges e miatt a személyes kapcsolat miatt. Nem, hisz tudta volna, hogy mindannyian a Király gyermekei vagyunk, s ezért tisztelnünk kell önmagunkat – hisz enélkül másokat sem tisztelhetünk. S azt is tudta volna, hogy mindenki átlagos, Dávid is, Ráv is, a Maharal is, Anna Frank dédapja, a frankfurti kereskedő, mind közösek abban, hogy „egyszer rosszul, egyszer jól” vagyis átlagosan oldják meg problémáikat. Vagyis mindannyian emberek vagyunk, s a legnagyobb életveszélyben, a legkellemetlenebb megpróbáltatásban is csak annyit tehetünk, hogy azért is megőrizzük lelki egyensúlyunkat, s nem okozunk még több fájdalmat magunknak s másoknak keserűségünkben.

Györgyi asszony

házasság- és társközvetítő szolgálata

Telefon: 115-4241, munkanapokon
8–10 óráig és 19–21 óráig

Különben ha Anna Frank valami csoda folytán a túlélők közé került volna, s frankfurti 17. századi ősei iránt érdeklődve eljutott volna Chájim rabbihoz, megtudta volna azt is, hogy a rabbi apjának dédunokája, Dávid ükonokája, Löw Lipót Magyarországra költözött, bebörtönözték 1848-as Kossuth-párti fellépése miatt. Megtudta volna, hogy az ő dédunokája hozzáment Kecskeméti Ármin makói főrabbi fiához, s ezt a rabbit említi különben nagybátyja rokonaként a magyar Anna Frank, Zsolt Éva, akinek naplójából nemrég film készült. Mindenesetre Zsolt Éva unokatestvérei (csak úgy, mint Anna Frank egyes családtagjai vagy ismerősei), valamint az ő fiaik és unokáik ma is itt élnek közöttünk, Magyarországon, illetve Hollandiában.

NEMRÉG EGY UTÓDOT, aki annak idején maga is bujkált, majd megmenekült, megkérdeztem, mit szólna, hogy előkerült a családfája mindenféle csodarabbikkal, bölcsekkel. Azt válaszolta: „Szerintem mindannyian a majomtól származunk. Veszélyes dolog a családfákkal foglalkozni.”

Pedig ez a véletlenül előkerült családfa tette lehetővé, hogy érzékletessé váljon egy mai pesti intellektuel személyes, közvetlen kapcsolata Anna Frankkal, a hollandiai kislánnyal, aki után csak a naplója maradt. És ez a családfa, rajta a különböző korok bölcseivel, s rajta a legendás Dávid-háziival, Jézussal (akinek a neve „megmentést, segítséget” jelent), teszi szemléletessé a zsidó „lét-visszhangzó” hagyomány sok ezer éves folyamatosságát, mely átível a tragédiákon. Ez a hagyomány fedezte fel az elsők között (hisz ne feledjük, Ábrahám az Indiai-óceán partján lévő Ur városából származó „vándor” volt, s nem „zsidó”), hogy „csalárdabb a szív mindennél” (Jeremiás Jójakim király korában i. e. 600), de „megismerik a tévelygők az értelmet” (Ézsaiás, Áház kortársa, i. e. 720) és ezért „elhagytuk elődeink gonosz útjait” (Serira gáon, i. sz. 980).

Nem az a tény érdekes, hogy rokona vagyok-e vagy sem a Zsolt-napló írójának, s hogy ő milyen módon lehet rokona Anna Franknak, hanem az, hogy minden ember minden embernek valamilyen módon a rokona, a testvére. Mindannyian Dávid – a Szeretett – fiai, hozzátartozói vagyunk, ezt jelenti a keresztény hagyományban, hogy „Jézushoz” s rajta keresztül Dávidhoz tartozik minden nem zsidó is. Ugyanez a többi vallás nyelvén is kifejeződik, Pradszapati a teremtésre utaló név, ugyanúgy mint Jehove vagy Krsna, s a Teremtőnek, a Felső erőnek (Allah, Elóhim) való alávetettségre utal az „iszlám” szó is. Mert nem az a lényeg, hogy hiszünk-e istenben, vagy sem, hanem az – s ez derül ki a dávidi szerzők hagyományából –, hogy ne kizárólag az egóra, „a rossz ösztönré” támaszkodjunk. Aki csak önmagában hisz, előbb-utóbb azt képzeletben majd, ami soha nem lehet valóság senkinek: hogy bármit megtehet. Anna Frank gyilkosai pontosan ezt gondolták. Mai ellenségeink pedig elődeiktől is eltérően történelmileg példátlan módon nyíltan vállalják, hogy gyilkolni akarnak, hogy nem tisztelik az embert, s főleg nem tisztelik a zsidókat, a tisztelet hagyományának ősi hordozóit.

Amikor félelemből és cinizmusból vállrándítással intézzük el a zsidó vallásos hagyományt s azon belül a dávidi, messiási legendakört, könnyen válunk magunk is cinkosokká.

Dr. Bács Pál

Az álorvosi kísérletek magyar vonatkozásai

1965 tavaszán megállapodás jött létre a Német Szövetségi Köztársaság kormányával, hogy azok részére hajlandók kártérítést fizetni, akiken bizonyítottan álorvosi kísérleteket végeztek a különböző koncentrációs táborokban. Mivel akkor még nem volt diplomáciai kapcsolat az NSZK és Magyarország között, úgy döntöttek, hogy a Nemzetközi Vöröskereszt égisze alatt fog ez megtörténni.

ANÁCIZMUS ÜLDÖZÖTTEINEK BIZOTTSÁGA (NÜB) dr. Hajdú Gábort, a Honvéd Tiszti Kórház orvosát bízta meg ennek technikai és szakmai lebonyolításával, aki a – szintén érdekelté lett – Általános Értékforgalmi Bank Dorottya utcai központjában fogadta az érintetteket. Engem pedig azzal bíztak meg, hogy tudományosan tárjam fel az álorvosi kísérletek mivoltát. Az újságokban megjelent felhívásban keresték azokat a volt deportáltakat, akiket valamilyen egészségrontó orvosi beavatkozás ért. Igen kevés dokumentum állt rendelkezésünkre arról, hogy az egyes táborokban kik és milyen kísérleteket végeztek.

Iker-, tályog-, sterilizációs kísérletek

Ismert volt az ikerkísérlet, melyet dr. Mengele végzett; folytak phlegmone (tályog)-kísérletek; és leginkább magyarországi áldozataik voltak az úgynevezett sterilizációs kísérleteknek. Elmentem azokba a volt koncentrációs táborokba, amelyekben ilyenek folytak, és minél több dokumentációt próbáltam szerezni. A legtöbb információhoz Auschwitz-Birkenauban jutottam, ahol a tábor mellett létesített BUNA (I. G. Farbenindustrie) vegyi gyárban Clauberg, a berlini I. Számú Nőgyógyászati Klinika professzora nők sterilizálására alkalmas vegyszert akart előállítani.

A nációk célja köztudott volt: győzelmük után sterilizálják a nők többségét, hogy csak a fajtisza germán asszonyok szüljenek. A fogamzás megakadályozására különböző próbálkozások folytak:

1. *A petevezeték műtéti lekötése.* Ismert, és azóta is alkalmazott módszer. Munka- és időigényes, ezért a nációk elvetették.

2. *Röntgenbesugárzás.* A kiszemelt foglyokat egy iskolapad-szerűségbe ültették, abba volt beépítve a röntgenkészülék. Miközben kérdezték adatait, az SS-orvos utasítására alteste besugárzást kapott, amit az áldozat nem vett észre. A későbbiekben hatalmas fájdalmak kíséretében

óriási fekélyesedés indult el, és a sugárzást szenvedettek keserves kínok között meghaltak.

3. *Különböző vegyi anyagokkal való sterilizálás.* E kegyetlenkedésre kapóra jött 1944 nyara, amikor igen nagy számban érkeztek Magyarországról lányok, asszonyok, olyanok, akik néhány héttel korábban normális körülmények között éltek, menstruáltak, és nem voltak úgy legyengülve, mint a már sok éve sínylődő foglyok.

Mengele kiválasztotta a neki megfelelő 30 évesnél fiatalabbakat, akiknek méhébe a hüvelyen keresztül egy hosszú tűvel vegyi anyagot fecskendezett. Ezzel a szerencsétleneknek óriási fájdalmat okoztak. Még egy alkalommal kellett kezelésre menniük, amikor is – mint elmondták – „*még valamit csináltak velünk...*” Akkor történt a váladékvétel, a kenetvizsgálat. Aki életben maradt közülük, haláláig nőgyógyászati betegségben szenvedett és soha nem lett terhes.

Az újságokban megjelent felhívásokra több százan jelentkeztek, azzal, hogy „*velünk valami történt*” a lágerben. Minden egyes személyt kikérdeztünk, és akiknél valószínűsíthető volt a beavatkozás, részletes adatfelvétel után három budapesti intézetben (Péterfy Sándor Utcai Kórház, Vas Utcai Kórház nőgyógyászati osztályai és Semmelweis Orvostudományi Egyetem I. Sz. Női Klinika) kivizsgáláson vettek részt.

Minden személyről ún. „*protokoll*” készült, melyet német és francia nyelvre kellett lefordítani, tekintettel arra, hogy a Nemzetközi Vöröskereszt által megbízott három professzor franciául beszélt, a tárgyalás nyelve pedig a német volt.

Időközben Hajdú doktor kivált a munkából, egyedül maradtam. Először 1966 tavaszán jött el felülvizsgálni Svájcból dr. Züst, a Nemzetközi Vöröskereszt orvosa. A vizsgálatokat a Magyar Vöröskereszt székházában végezték. Ide hívtuk azokat a volt deportáltakat, akiknek ügyét tárgyaltuk. Három éven át folytak a vizsgálatok, amelyeken Züst dr. találkozhatott és tolmács útján beszélhetett az áldozatokkal, és megbizonyosodhatott afelől, hogy az illetők a lágerben valóban maradandó egészségkárosodást szenvedtek az orvosi beavatokástól.

320 és 850

1966 szeptemberében, majd a rá következő évben kétszer a Nemzetközi Vöröskereszt genfi központjában tárgyaltunk. Magyar részről a bizottság tagjai voltak a Magyar Vöröskereszt külügyi osztályának és az Általános Értékforgalmi Banknak egy-egy munkatársa, a NÜB megbízásából a

szakértő orvos és egyben az áldozatok képviselője pedig én voltam. Bemutatkoztunk a Német Jótéteti Hivatal (Deutsche Reparation Amt) vezetőjének, és megismerkedtünk a Nemzetközi Vöröskereszt elnökével is. A tárgyalásokon az asztalfőn három svájci professzor foglalt helyet, az asztal egyik oldalán dr. Martin Götz orvos, az NSZK-delegáció vezetője és kísérete, velük szemben a magyar küldöttség ült. Götz doktor nem volt hajlandó elismerni, hogy sterilizációs kísérletek folytak volna Auschwitzban. Erre a Nemzetközi Vöröskereszt hivatalnokai felkértek a válasza és a bizonyítékok előterjesztésére. Megtettem. Utána a német delegáció hozzájárult ahhoz, hogy a jótételt kérők eseteit egyenként megtárgyaljuk, majd azokat valósnak fogadták el.

Mint érdekes momentumot, elmondom, hogy egy alkalommal munkaebédre hívták a delegációkat a Nemzetközi Vöröskereszt épületével szemben levő ENSZ-palotába. Ott kettesben maradtam Götz doktorral, aki e szavakkal fordult hozzám:

– Honnan a csudából tudta meg, kolléga úr, ezeket a dolgokat? Engem azzal küldtek ide, hogy minél kevesebb személyt kapjon jótételt.

– Engem pedig a lelkiismeretem arra kötelez, hogy ha az áldozatok egészségét nem adhatjuk vissza, legalább anyagi helyzetükön javítsunk! – válaszoltam.

A három év alatt összesen 1170 személynél állapítottak meg feltehetően a kísérletekkel összefüggő betegséget, közülük 320 részesült jelentős összegű jótételtben, állapotuk szerint 20 000, 25 000 és 30 000 DM-t kaptak. Az összeget a Nemzetközi Vöröskereszt utalta át a Magyar Vöröskeresztnek, az pedig az Általános Értékforgalmi Banknak, hogy az OTP fizesse ki az akkori hivatalos, valóságos értékénél jóval alacsonyabb, 8 forint néhány filléres árfolyamon. A kísérletektől 850 kevésbé sérültnek ítélték meg további 6,5 millió márkát, és ez az az összeg, amelyik a SZOMBAT októberi számában szerepel. Abból idézek: amit azonban hozzácsaptak az említett 97 millióhoz, vagyis az eddigi egyetlen vagyoni kártérítéshez, amit a krematóriumok rámpáján elvett csomagokért adtak. A tárgyalások befejeződésével az összes iratot zárolták, az Általános Értékforgalmi Bankban helyezték el, és azok a mai napig sem tekinthetők meg.

Megemlítem, hogy magyarországiak nemcsak sterilizálásért kaptak jótételt, hanem a már említett phlegmone-, malária- és ikerkísérletekért is.

VÁRKERT CASINO

"THE PALACE"

THE NAME WHICH MEANS STYLE

THE MOST LUXURIOUS ENTERTAINMENT CENTER IN TOWN :

THE CASINO OFFERS

SALON PRIVÉ
PUNTO BANCO
AMERICAN ROULETTE
FRENCH ROULETTE
BLACK JACK
STUD POKER
DICE

THE LATEST LAS VEGAS SLOTS

THE RESTAURANT OFFERS

EXQUISITE GOURMET MENU
BUSINESS DINNERS
RECEPTIONS
COCKTAIL PARTIES
CONFERENCES

OUR LIMOUSINE IS AVAILABLE UPON REQUEST.

1013 BUDAPEST, YBL MIKLÓS TÉR 9.
PHONE: 202-4244 FAX: 202-6764

Orchidea Restaurant

Eredeti kaliforniai környezetben, hangulatos amerikai háttérzene mellett válogathat specialitásainkból:

Steak, omlett, lasagne, ravioli, amerikai pancake, salátatálak, gyerekmenü, 399 Ft-os munkaebéd (business lunch).

Légkondicionált éttermünkben 11 ország 33-féle sörét kínáljuk. „Margit” különtermünkben esküvői rendezvényt, sajtófogadást, érettségi találkozót 60 fő részére biztosítunk.

Gyertyafény – elegancia – szolid árak

99 étel

199 forintért!

„Egyszerűen különleges!”

Legmagasabb minőség a legolcsóbb áron!

Nyitva tartás: 8.00–23.30 óráig
C í m : Budapest VIII., Rákóczi út 29.
T e l e f o n : 138-2429

Tuborg Pub

Az első hónap...

1994. október 16-án avatták fel a Révay utcai Zsidó Közösségi Házat. Látogatói néztek már filmeket, neves és népszerű emberekkel beszélgethettek egészségvédelemről, a zsidó identitásról, a kisebbség helyzetéről, zenéről; megkezdtek a vasárnapi gyerek és ifjúsági foglalkozásokat.

A működés első hetének tapasztalatairól kérdeztük Fischer Miklóst, a ház koordinátorát.

– A zsidó óvodák, iskolák, a Pedagógium diákjainak adott programismertetővel igyekszünk eljutni a családokhoz, elküldtük továbbá a programot az avatóünnep vendégeinek, megjelent a Magyar Hírlapban és az Új Életben.

E beszélgetésig csupán néhány eseményre került sor. Vagy ezren nézték meg a bécsi Képzőművészeti Akadémia festőnövendékeinek „*Theresienstadt*” című tárlatát; a Shalom klub hívta meg Ember Judit rendezőt, és két napon át nagy érdeklődés mellett vetítették *Ne vígy minket a kísértésbe* című filmjét. Már az első vasárnap közel két tucat gyerek játszott, gyöngyöt fűzött, gyurmázott, zsidó játékokat tanult.

– Már az első hónap programja is egy koncepció alapján állt össze, és ezekhez hasonlóak lesznek a további rendezvények, vagy az előkészítésre szűk idő áll rendelkezésükre, ezért a november rögtönzött volt?

– Már novemberben arra törekedtünk, hogy kialakuljon a hét minden napjának profilja. A kedd lesz a filmklubé, a filmvetítések napja, a szerda a tudományos és más előadásoké, csütörtökönként színházra, előadói estekre, talk show-ra várjuk az érdeklődőket. A szombat este a könnyű szórakozásé, a diszkóba minden korosztályt hívunk. Külön felhívom a figyelmet nyelv- és számítógépes tan-

folyamainkra! Kerámiastúdióinkban megvan az alkotás minden eszköze, gazdag a filmtárunk. Ezekkel szemben a könyvtárat gyarapítani kellene – adakozással is.

– *Ismerőseim közül sokan szeretnének valami klubfélében csevegni, de elegáns környezetben. Itt a külsőségek ehhez megfelelőek. Jöhetnek majd?*

– Több címen is! Tervezzük például a magányosok klubját...

– *Magányos házaspároknak is?*

– Természetesen! Az üzletemberek klubjában bizonyára új vállalkozások teremődnek. Ezt segítheti a számítógépes hálózatunk, amivel bekapcsolódhatnak a számítógépek nemzetközi világába.

Lesznek egyedi rendezvények. Rövidesen itt tartja vándorgyűlését a Magyar–Izraeli Pszichiátriai Társaság; Izrael budapesti nagykövetségének segítségével pedig decemberben két kiállítást is rendezünk: az egyik a kortárs izraeli festők mutatkoznak be, a másikon pedig Jeruzsálemet ismertetjük meg a festők szemével. Szervezzük az izraeli költők estjét is.

– *Nyilvánvaló, hogy ennek a kulturális centrumnak a fenntartása, működése hatalmas összegbe kerül, amihez legalább részben hozzá kell járulniok a használóknak is. Lesz tagsági díj, az egyes előadásokra belépőjegy?*

– Csekély mértékű hozzájárulást valószínűleg minden programunkon fogunk szedni. Lesz tagságikártya-rendszer, illetve bérletek, melyekkel minden még kevesebbe kerül.

(-ie-)

Műhelytitok

A szerkesztő a lapzárta előtti hektikus szerkesztőségi értekezletről hazatérve, szatyrában vagy kétszáz kéziratoldal, zsebében a még este, telefonon elérendők listája, fejében a „slussz” kavargó gondolatai, vajon minden fontos téma bekerült-e a lapba, nem sértődik-e meg X., hogy cikke megint egy hónapot csúszik, s vajon mit szól Z., hogy a faxon küldött ötleitei, cikk-javaslatát elvetették. S akkor a szerkesztő kinyitja a postaládáját, s az aláhulló számlák, szórólapok, különféle névlisták alapján postázott direct mail küldemények és egyéb, rémisztő levelek közül felemeli a földről a narancssárga borítékot. Azt, amelyben Szabó Vera – jiddisista, a New York-i Columbia Egyetem ösztöndíjasa, a Szombat megbecsült, ám tanulmányai miatt a kelleténél ritkábban publikáló szerzője, fordítója – küldi hónapról hónapra a jobbnál jobb New

York-i zsidó lapokat, azokból kivágott cikkeket, szellemi horizontunkat szélesítendő.

A szerkesztő a lakásában belezuhan egyfotelba, szatyrából kiömlenek a kéziratlapok, dolgozni kéne, de ő feltépi a borítékot, s olvasni kezdi a Forward számait. Először izgatott lesz, aztán irigykedik, utóbb letargiába zuhan. Valami ilyen lapot kéne csinálni – moszkvai, és Golán-fennsíki, vagy Buenos Aires-i helyi tudósításokkal, Saul Bellow- és Henry Müller-interjúkkal, megszólaltatva a szatmári és a munkácsi rebbét, vajh, kit támogat a New York-i polgármester választáson (mutatis mutandis: mi lenne, ha megkérdeznénk a magyar rabbikar tagjait az önkormányzati választásokról?), mértékadó publicistákkal, sok kóser élelmiszer-hirdetéssel. Persze egy ilyen laphoz olyan közeg is kellene, mint New York zsidósága. Almodik a

nyomor...

A szerkesztő lecsapja az újságot, kecsérség fogja el.

Órák múlva újra kézbe veszi, s megbékélten olvasgatja. Legalább van minta – gondolja –, ha frusztrál is. Aztán kezébe akad a boríték, rajta a feladó határozott betűi. Hungary, Europe... Ó! "The middle of the World". – A VILÁG KÖZEPE. És ekkor érzé, tudja, hogy bár visítania kéne a röhögéstől, sok ezer kilométerrel odébb, a lüktető kozmopolisz centrumában a magyar zsidó jiddista lány nem ironizál, mert honvágya van a „pesti ajlem” után, (copyright by Turán Tamás) komolyan gondolja, amit ír, s ettől a szerkesztő is elkomorlyodik, felnőtt feladatához, az asztalához ül, s lekopogja írógépén a fenti sorokat, hogy beleférjen még az összeállítandó következő számba.

(sz.t.g.)

Dávid Ferenc

Zsinagógáink helyzete – műemléki körkép

NÉMETORSZÁG ÉS MAGYARORSZÁG VOLT az a két nagy terület, ahol, szerény kezdetek után, a 19. században a zsinagóga, sajátos építészeti műfajjá vált: más vallásfelekezetek templomaival azonos süllyel jelent meg a városok képében.

Gondoljunk csak a *pesti Dohány utcai templomra* és annak elhelyezésére: a 19. század elejétől a városfal ölelésében vergődő régi Pest peremén, az országút szélén sorra megjelennek azok a felekezetek, amelyek a 18. század ellenreformációs világában nem szerepelhettek a város nagy nyilvánossága előtt. A lutheránusok megépítik a Deák téri, a reformátusok a Kálvin téri, a zsidók pedig a Dohány utcai templomot. S ez a gesztus még jelentősebb, ha e három egyházi épületet a két új középülettel látjuk együtt, amelyek ugyanerre a sorra épültek: a Nemzeti Színházzal és a Nemzeti Múzeummal.

Ha a magyarországi zsinagógákat keletkezésük kora szerint térképre rajzoljuk, az megmutatja, hogyan válnak a zsidóság központi településhelyei fokozatosan az ország városhálózatával.

Míg a legszebb 18. századi zsinagógák *Mádon*, *Bonyhádon*, *Apostagon*, a felvidéki *Csejtén* vagy a ma burgenlandi *Szalónakon* épültek, a legszebb klasszicista épületek *Óbudán*, *Várpalotán*, *Baján*, *Nagykanizsán* vagy a felvidéki *Hunfalván*, a század közepét követően már más a helyzet. Amint lehetővé teszik, a zsidóság jelentős része a fontos városokba települ. Először Pesten épül nagyméretű, nagyon reprezentatív új „zsidó templom”, aztán a vidék nagy városaiban: az 1860-as években *Miskolc*, *Pécs*, *Győr*, *Veszprém*, *Kecskemét*, *Székesfehérvár* s persze *Pozsony* nagy zsinagógáinak fölépítése kísérte a jogi emancipációért folyó küzdelmet. A Dohány utcai templomot a bécsi Ludwig Förster tervezte, s e műve volt a közép-európai zsinagógaépítészet számára oly nagy jelentőségű mór stílus első igazán reprezentatív megfogalmazása. A hatvanas évek során aztán az építészek e nagyon modern stílusban építették meg s hozták létre a magyarországi romantikus építészet jelentősebb középületeit. Megépítésükkel párhuzamosan szerkesztette Lőw Lipót a zsidóság egyik első tudományos folyóiratát, a *Ben Chananjá-t* Szegeden, amelynek cikkei az egész német nyelvterület zsidósága számára meggyőzően mutatták ki, hogy a modern zsinagógaépítés ellen felhozott hagyományos érvek nem nyugszanak talmudi alapon.

Mezőcsát, a zsinagóga bejárati homlokzati részlete. Fotó: Tót Imre

A század vége hozta meg aztán az egyenjogúság beteljesedését azzal, hogy törvény az izraelitát bevett vallássá nyilvánította. Akkoriban jelennek meg a magyarországi városokban sorra a kupolás zsinagógák, amelyeknek messze látszó teteje nemcsak a zsidó vallás keleti eredetét hirdette immár *Szolnokon*, *Debrecenben*, *Szegedén* vagy *Temesváron*, hanem azt a diadalérzést is, amellyel ezt a formát az európai építészet története felruházta, s amellyel a kupola a római Pantheon, a firenzei dóm, a római S. Pietro után a magyar Parlemen ten is helyet kapott. A század végének nagy zsinagógái a historizmus késői szakaszának stílusában épültek: díszítőformáik középkoriasak, tömeg- és téralakításuk viszont a monumentális késő római, a bizánci és a reneszánsz építészet hagyományait egyaránt fölhasználja. A zsinagógaépítészet utolsó összefüggő korszaka a századfordulótól az első világháborúig tart, és ez az építészet számára a historizmus formai nyúga alól való föl szabadulás, az izgatott

A műemléki világnap alkalmából, 1993. április 14-én Gyöngyösön elhangzott előadás javított változata.

stíluskeresés ideje. Ebben a szellemben készültek az utolsó nagy zsinagógák az új városiasodás alföldi központjaiban: Szabadkán, Újvidéken, s Pesten az ortodoxok Kazinczy utcai kora modern zsinagógája.

Elhagyottan – pusztulva

A magyarországiakat nem érte a német, az osztrák, a lengyel zsinagógákhoz hasonló tervezett pusztítás, a háborús veszteségek is kisebbek voltak. Ezért a megmaradtak nagy jelentőségűek. A hívők elpusztítása azonban visszaütött az épületekre is: a háború után már kevés hitközséget sikerült újjászervezni, s azok jó része is felozlott néhány éven belül, az épületek gazda nélkül maradtak, bár jogilag tekintve nem: a magyar vidéki zsidóság örököse a Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete lett. Annak jutott aztán a szomorú feladat, hogy az üres épületeket eladja raktárnak, istállóknak, kultúrteremnek vagy gépállomásnak. S e degradálódás aztán néhány év alatt elpusztította a kisebb épületek zömét.

A zsinagógákkal kapcsolatos műemléki figyelem első korszakát az ötvenes évek közepétől a hetvenes évek végéig számíthatjuk. A soproni középkori zsinagóga volt az első jelentős műemléki feltárás és helyreállítás 1956-ban. Ezt követte a budai Mátyás kori zsinagóga régészeti feltárása (telektulajdoni vita miatt nem állították helyre), majd fölfedték a budai török kori imaházat, és azt múzeumszerűen mutatják be. A sort *Sopronban* a másik középkori zsinagóga feltárása és helyreállítása fejezte be. Közben kísérletek történtek a mádi zsinagóga megóvására, s sikertelenül igyekeztek a zsámbéki barokk zsinagóga bontását megakadályozni. A klasszicista zsinagógák közül jó néhányat használtak kulturális célra például *Várpalotán*, *Mezőtúron*, *Gyöngyösön* és *Tatán*. Ezeknek az épületeknek a külsejét helyreállították, belsejét azonban nemcsak berendezésétől fosztották meg, hanem át is alakították. A kevésbé becsült későbbi épületeket még alaposabban átformálták: *emeletes ház* jutott az *esztergomi* és a *kecskeméti* zsinagóga belsejébe, a tértől független elrendezésű, faburkolatos hangversenyerem a *szombathelyi* zsinagógába. Lépcsőházat építettek az egykori tóraszakrény helyére *Kisvárdán* is, ahol a belső tér elrendezését amúgy érintetlenül hagyták.

Szemléletváltás

A historizmus korszaka épületeinek fölértékelődése hozzájárult a zsinagógák nagyobb megbecsüléséhez. A hetvenes évek végén a már védett épületeket fölmérte, műszaki állapotukat vizsgálta s a szükséges intézkedések megtervezésére vállalkozott egy Somogy megyei tervezőcsoport. A nyolcvanas évek során Gazda Anikó csaknem minden faluban járt, s csaknem mindenütt érdeklődött az ottani zsidók egykori épületei felől. Ennek a fölmérésnek az volt az egyedülálló sajátága, hogy nem az építészeti jelentőség szerint rangsorolt, megkereste a kis imaházakat is, s följegyezte helyüket, akkor is, ha ezeket akár a fölismerhetetlenségig átépítették. Gazda Anikó e munkássága alapján könyvet is írt a magyarországi zsinagógákról.

Kutatásaival párhuzamosan Wirth Péter vezetésével egy munkacsoport számos zsinagóga és imaház építészeti

fölmérését készítette el. (Wirth írta és fényképezte az *Itt van elrejtve* című albumot.) Ennek az ismeretanyagnak fontos hozadéka, hogy a még menthető állapotú épületek jó részét hatósági védelem alá helyezték. Ma *45 zsinagóga áll műemléki védelem alatt*, s e nem csekély hatósági „aprómunka” nagyon jelentős. Ha nem várható is manapság, hogy az állam építtesse fel ezeket az épületeket, az viszont igen, hogy ne számolatlanul pusztuljanak, hogy sorsukat nyomatékos figyelem kísérje. Hisz még a legutóbbi évtizedben is csakány áldozata lett néhány vidéki zsinagóga, vagy például sportcentrum került a Dózsa György útra, Baumhorn Lipót legszebb pesti épületébe. (Nem csupán az eredeti funkcióval oly ellentétes új fölhasználást támadom itt, hanem az átépítés módját: több emelet került az egykor oly monumentális belső térbe, s megszüntette annak értékeit.

A legkiválóbb emlékek történeti-művészettörténeti földolgozása is megkezdődött, s velük a zsinagógaépítés műfajának tudományos meghatározása, a problematika tisztázása, annak a fogalmi hálónak a megszövése, amellyel a jelentéktelenebb emlékek is megnevezhetők. A nyolcvanas évek során készült az a két helyreállítás, amely az egykori épület minden szépségét megtartva az új funkciót tapintatosan illesztette bele ebbe a keretbe. A *bajai* zsinagógában városi könyvtárat alakítottak ki, az *apostagi zsinagóga* romépületéből pedig faluházát. Készültek szép tervek *Győrben*, *Hódmezővásárhelyen*, *Pápán*, *Budapesten a Rumbach utcában*. A munkálatok azonban mindenütt félbeszakadtak a gazdasági visszaesés hatására. Megkezdődött viszont a *Dohány utcai zsinagóga* és a környezetében álló épületek felújítása. Előbb a *Hősök temploma* restaurálására került sor,

Wirth Péter Europa Nostra-díjas zsinagógafelújítása Apostagon. Fotó: Mihalik Tamás (OMF)

s folyik a nagy templom külső felújítása. A szegedi után ez a második zsinagóga, amelyet jórészt zsidó önerőből hoznak rendbe.

Mai veszélyeztetettség

A zsinagógák műemléki védelmének alapjai tehát adottak, a megkezdett munkát csak folytatni kell. A meglévő és megóvásra érdemes épületek és a hatósági védelem alatt lévők összevetése során kiderült, hogy ma sem védett például a szegedi zsinagóga, a múzeumként szolgáló szolnoki, s különösen feltűnő, hogy a budapestiek közül mily sok hiányzik a listáról. Köztük azok az elővárosi raktárépületek, amelyek épp most, a tulajdonosváltások folyóorsulásának idején kerülnek veszélybe. A legnagyobb és legreprezentatívabb épületeket, mert nagy a használati értékük, kevésbé fenyegeti veszély, mint a kisebbeket. Az utóbbiaknál ugyanis a megőrzendő „tartalmat” kevésbé hordozza az építészeti forma, s ha berendezésük eltűnik, mégoly egyszerű kifestésüket eltávolítják, a történeti értékük már alig látható. A falusi és kisvárosi zsidóság épített emlékeinek már csak hírmondói maradtak. Ez ad oly kiemelkedő fontosságot például a *jánoshalmainak*, amely a maga nagyságrendjében a legutolsó berendezett imaház. S ezért kísérje a legnagyobb figyelem a használatból a közelmúltban kikerülteket, például a *mátészalkai* klasszicista zsinagóga, vagy a *keszthelyi* sorsát. Nem ismétlődhet meg az, ami Szentesen történt alig egy

évtizede: úgy üritették ki, hogy jellegét jórészt elvesztette. A berendezés aztán a Kozma utcai temető falánál vált semmivé.

Az eredeti céljukra már nem használt zsinagógák értéke két, alig szétválasztható elemből áll. Ezek egyike az építőművészeti érték, a másik a történeti. Mindkét értékfajta a zsidóságnak a magyar történelemben betöltött szerepét dokumentálja. S mert Magyarország története – Komoróczy Géza után szabadon – az itt élők történetének összessége, ezért mindegyikünk közös ügye, hogy e százakból megmaradt negyven-egynéhány épület fennmaradjon.

*

Most, hogy a műemléki világnapon elhangzott előadás a *Szombat* számára megszerkesztem, mondandómat ki kell egészítenem. A műemléki világnap e területen szakértő hallgatósága számára ugyanis nyugtáznom kellett a zsinagógák értékelésében végbement pozitív változásokat; a műemlékké nyilvánítások fontosságát; az erőfeszítéseket, hogy az épületek ne pusztuljanak tovább. A „körkép” nyugodt, értékelő tónusa egyben annak a belátásnak a tükré, hogy a gazdasági élet e mélypontján inkább csak az effajta preventív munka folytatására látok lehetőséget. A szélesebb olvasóközönség számára azonban világosan meg kell fogalmazni azt is, hogy e több száz épületből fennmaradt és kiválógatott negyven-egynéhány zsinagóga többsége nem kapta meg a mondandójának kifejezésére alkalmas hely-

Hétköznapi történetek – ünnepekkor

RASESONE ELŐTT 86 ÉVES NAGYNÉNÉMNEK templomi helyjegyet venni mentem a körzet irodájába. Az adminisztrációs hölgy tiszteletteljes köszöntésemre papírjaiból fel sem nézve zordan csak annyit mondott: *Várjon a folyosón, dolgozom...* Megértettem, hiszen csak egyedül várokotam. Mégis rövidesen sorra kerültem. Ekkor már mérgesen kérdezte:

– Neve?

És én nem eléggé koncentrálna, a magamét mondtam néném neve helyett. Gyors korrigálásomra becsapta a V betűs dossziét, és elővette a helyeset. Keresgélt benne.

– *A tavalyinál csak 3 sorral hátrább tudok helyet adni!*

Megpróbáltam addigi viselkedésemem egy kis iróniával javítani:

– *Semmi probléma, attól még nem lesz messzebb az Örök-kevaló!*

Ekkor nézett rám először. Nem tudtam türtőztetni magam:

– Sőt! Azt is mondhatom, hogy ugyanolyan közel lesz!

Váratlan volt a reakciója. Kezeit arca elé kapta, mert könnyezni kezdett. Mít könnyezni, zokogni... Csak utána hüppögte:

– *Bocsásson meg, nem tudtam a sírásomat visszatartani. Olyan szépen mondta...*

S ekkor elszégyelltem magam. Már megint rosszul sikerült a „szellemeskedésem”.

FELHÍVTÁK A FIGYELMEMET, hogy az ünnepek alatt Pesten tartózkodik Los Angeles leggazdagabb embere. A deportálást túlélve csak néhány hónapra tért vissza szülőföldjére, Kárpátaljára, majd 1945 telén – akkor nem őrizték még szigorúan az oroszok a határt, Magyarország keresztil Nyugatra menekült. Rövidesen Amerikába került, és azóta se járt Európában. Megtudtam, hogy melyik szállodában lakik, felhívtam. Készségesen vállalkozott egy beszélgetésre magáról, a Los Angeles-i zsidó közösségekről.

Nem lakosztályban, csupán tágas szállodai szobában velem egykorú, jól, de nem hi valkodóan öltözött kedves férfi fogadott feleségével. Két órát szánt az interjúra. Bekapcsoltam a magnetofont.

– *Apám jómódú fakereskedő volt, a gyermekkor boldogságát mégsem a pénz, hanem a szeretet és a vallásosság teremtette meg. Szüleim, Jakab és Lea, huncutságból vagy jámborságból elhatározták, hogy az ősohöz hasonlóan nekik is tizenkét fiuk lesz. Én voltam az első, Ruben vagyok, azután megszületett Simon, Levi, Juda, Jichák, Zebulon. Anyámat terhesen vitték Auschwitzba. 17 éves voltam. Egyedül maradtam meg...*

Kikapcsoltam a magnót.

– *Ne tessék tovább mondani!*

Eljöttem.

reállítást és fölhasználást. A működő zsinagógákon kívül csak öt (!) épület járt szerencsésebben: a múzeummá lett *soproni ózsinagóga* és a *budai Tánacsics utcai szefárd imaház*; a könyvtárként szolgáló *bajai* és *apostagi zsinagógák*; valamint a *kőbányai zsinagóga*, amely egy új magyarországi felekezet temploma. Közvetlen veszélyben vannak az üres zsinagógák: a 18. századi *tarcali*, a nagyon rosszul s „olcsón” használt, félig-meddig beszakadt földmű, raktárként működött *abonyi*, amelynek vakolat alatt megbúvó eredeti festését egy ügyetlen jóakaró is tönkretelheti, az egyedülállóan érdekes romantikus *kőszegi*, talán leghíresebb barokk zsinagógánk, a mádi, továbbá a berendezve használaton kívül került klasszicista *mátészalkai* és *jánoshalmi*. Tulajdonviszonyok függvénye a raktárként szolgáló barokk *bonyhádi* és *albertirsai* jövője. Néhány éve, amikor az egyiket a cipőgyár göngyölegraktáraként, a másikat szövetkezeti tulajdonban álló tollraktárként megismertem, épp a benne tárolt áruk kényessége szavatolta, hogy az épületek tetejét és ablakait rendben tartották. Jó néhány olyan zsinagóga van, amelyek az építészeti mondanivaló kifejezésére alkalmatlan módon funkcionálnak. Ezek példaként említem meg az óbudai zsinagógát, az egyik legszebb beltér rejtezik a tv-stúdió paravánfalai és álmennyezete mögött.

A zsinagógák megmentését és helyreállítását mindenestre jelentősen segíthetné, ha kialakulna az a kulturált és történeti érzékkel bíró zsidó közvélemény, amelyre a kezdeményezők támaszkodhatnak. Az elmúlt években nem

volt ilyen. Azok, akik effajta ügyekkel foglalatostkodtak, megkapták *Scheiber Sándor* vagy *Schweitzer József* tanácsait és biztatását, a hitközségek hivatalos vezetőitől azonban többnyire elutasításban részesültek.

Az elutasítás oka egyrészt az illetékesség hiánya volt: a szervezet, miután eladta az épületeket, nemigen bír jogalappal azok további sorsának befolyásolására. A másik okról viszont épp most érdemes szólni, mert ezek akadályozzák a magyarországi zsidóság saját kultúrtörténeti hagyatékához való pozitív viszonyulását. A használatból kikerült zsinagógákat elutasító vélemények egy része „teológiai”: az épület, ha nincs benne tóra, nem bír jelentőséggel: más része érzelmi: a zsinagógák, melyeknek híveit megölték, holt kövek. Az elutasítás okozója még a holocaust nemzedékének utólagos asszimilációellenessége, hogy a díszes épületeket jellegzetesen asszimilációs megnyilvánulásnak tartják, irigységek fölkeltőinek, amelyek ily módon „elsőségitették” a zsidóság ellen hozott intézkedéseket.

Eszemben sincs, hogy e vélemények sokat szenvedett képviselőivel szemben kiselőadást tartsak a történelem minéműségéről, a műveltségnek, benne az építészeti műveltségnek az emberiség történetében betöltött szerepéről. Úgy vélem, hogy e felsorolás a részben tisztázandó, részben meghaladandó álláspontok tartalomjegyzéke, amelyet a magyarországi zsinagógák helyzetéről készített körkép befejezéséül átnyújtok a *Szombat* olvasóinak.

AFERIHEGYI REPÜLŐTÉREN nagyon bájos lány, orra körül, néhány szeplővel, veszi át a menetekártyát. Megakad szemem a nyakláncán függő chajon. Észreveszi, hogy mit bámulok, mire kedvesen köszönt: boldog ünnepeket. Erre az öregember jogán incselkedem: *jantevkor dolgozni...* Mentegetőzik: *muszáj, ilyen a szolgálat!* Azután jobb érv jut az eszébe: *és az El-Alosok? Ők is repülnek!*

TAVALY MEGÍRTAM, HOGY „TOLVAJLÁSON” értek a Körúton. Egy ismerősömet véltem felfedezni félig nyitott oldaltáskával. Hogy trehányóságáért megleckéztessenem, ki akartam lopni szemüvegtokját, de a pénztárcáját fogtam meg, az áldozat pedig vasmarokkál karomat – egy vadidegen ember. A botránytól és a gályarabságtól az mentett meg, hogy az illető a Rabbiszemináriumban látott Kol Nidren. Idén szeptember 12-én a Dohány utcában gyönyörködtem a ceremóniában. Megláttam egykori áldozatomat, odamentem hozzá minden jót kívánni. Furcsán nézett rám:

– *Maga itt? Előbb vettem észre, hogy a templomba jövet ellopták az irataimat...*

NOÉMI 29. SZÜLETÉSNAPIJÁRA, 1943. szeptember 7-én összegyűlt a család. Vacsora után a fiatalasszony a pianínóhoz ült. Hogy elandalítsa szeretteit, először Beethoven *Tavaszi szonátájának* első tételét játszotta, Brahmshez énekelt is: *Denn es geht dem Menschen*. Észrevette, hogy apósa szeme csukódni kezd, ezért váltott:

Jaj de jó a habos sütemény. Később beszélgettek, és megállapították, hogy 1944-ben véget ér a háború, tehát mához két évre az asszonyka szülhet.

1945. szeptember 7-én Noémi hazaérkezett Birkenauból. A háború csak átfutott a városkán, de ez elég volt, hogy megsemmisítse házukat. Üzletük azonban ép maradt: redőnye lehúzva, a cégtábla karcolás nélkül. Azt tudta, hogy üresen találja, az árukészletet még deportálásuk előtt elvitte valamilyen hatóság. A kirakattal azonban csoda történt, a rekvirálók nem vették észre, hogy tömve van szövettel, selyemmel. Két nap alatt mindent kiárult, utazott Pestre, cipelte vissza a flanelinget, kanavászkötényt, meleg bugyogót...

1950 szeptemberére ismét a város legnagyobb textilkereskedője lett. Akkor megjelentek a tanács emberei, és tudatták, hogy az üzletet államosítják. A fővárosba költözött gyermekkori barátnőjéhez, az egyetlenhez, akihez a háború után kötődött. Egy áruház szövetosztályán lett eladó. A rá következő évtizedekben testvérként éltek barátnőjével, annak lányai férjhez mentek, unokái cseperedtek, akik Noémit is nagymamának szólították. Hozzájutott egy használt pianínóhoz, azon gyakran játszott, de énekelni sohasem hallották.

Nyolcvanadik születésnapján, 1994. szeptember 7-én, rasesone második napján a templomból hazatérve levelesládájukban találta a Győr-Sopron Megyei Kárrendezési Hivatal határozatát 310 ezer forint kárpótlásról, mert a *...tulajdonában 4 fő alkalmazottat foglalkoztató üzlete kártalanítás nélkül állami tulajdonba került...*

Leült a pianínóhoz. Néhány futam, majd 51 év után énekelni kezdett: *Jaj de jó a habos sütemény*.

(*várai*)

Újjáépítés, állagmegóvás, egyezkedés

A zsinagógamentés stációi

„NEM TUDOM, HÁNY TEMPLOMOT ADOTT EL AZ 1989 előtti vezetőség, de számuk a százas nagyságrend körül lehet” – mondta Zoltai Gusztáv, a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetségének (MAZSIHISZ) ügyvezető igazgatója. Az „eladás” szón itt nagy hangsúly van, miután a hatóságok nem államosítottak és nem sajátítottak ki egyetlen templomot sem – ezeket az 1989 előtti vezetés *eladta*. (Egyes információk szerint némelyiket a bontott téglá árán.)

1989-re Budapesten tizenkilenc működő zsinagóga maradt (a kis imaházakat is beleértve), vidéken tíz templom működik állandóan, nyolc a nagy ünnepeken, kettő (Siófokon és Keszthelyen) pedig a nyári szezonban. Az új alapszabály szerint a hitközség templomot nem adhat el.

1989 után Budapesten teljes rekonstrukción esett át a Hősök temploma, a Vasvári utcai templom, a Hegedűs Gyula utcai templom és a Nagyfuvaros utcai templom. Állagmegóvást vagy részleges felújítást tudhat maga mögött a Páva utcai templom (ezt korábban bútorraktárnak használták) és a Károli Gáspár téri kis imaház. A Dohány utcai zsinagóga teljes felújítása folyik, eddig *760 millió forintot* költöttek rá (állami forrásból, miután ez kiemelt nagyberuházás), és remény van rá, hogy a parlament a következő évre is megszavazza a folytatáshoz szükséges *200 milliót*. A teljes felújítás előreláthatólag még *500 millióba* kerül. Összehasonlításképpen: a Hegedűs Gyula utcai templom teljes felújítása *43 millióba* került (ezt a hitközség fizette, mint ahogy a többi rekonstrukciót is).

A vidéki zsinagógák közül a szegedit az ottani hitközség újítja fel egy magát megnevezni nem kívánó amerikai magyar-zsidó mecénás pénzén. A nyíregyházi zsinagóga teljes rekonstrukción esett át (nemrég avatták föl), a debreceni és a keszthelyi zsinagógáknál állagmegóvás folyik, most kezdik majd a karcagi és a jánoshalmi templomok felújítását. (Jánoshalmán már nincsenek zsidók.)

Számos olyan templom van országszerte, amely már nincs a hitközség tulajdonában. Ezekben az esetekben a hitközség igyekszik megegyezni a helyi önkormányzattal, hogy az épületet újítsák föl, és azt kegyeletet nem sértő célra használják. Ennek jó példája a zalaegerszegi zsinagóga, amelynek homlokzatára még a héber feliratot is visszahelyezték, és könyvtárat, valamint hangversenytermet rendeztek be benne.

A Jeruzsálem Post című lap 1994. május 21-i számában riportot közölt a prágai *Shalom* rockzenekarról, melynek nemcsak neve héber, hanem sok daluk témája is zsidó vonatkozású. E cikk fordítása lapunk 17. oldalán olvasható. *Gócza Anita* megmutatta három ismert rockzenésznek, és véleményüket kérte: elképzelhető-e Magyarországon ilyen zenekar?

A válasz bizonytalan

Müller Péter Sziámi: Előfordulhat, hogy vezetik a slágerlistát, de az is, hogy lelövik őket...

– Mit szólsz a cikkhez? Elképzelhetőnek tartasz valami hasonlót Magyarországon?

– Én elképzeltem egy ilyen zenekart. Egy sokáig külföldön élő magyar rockzenész barátommal beszélgettünk

Müller Péter Sziámi. Fotó: Magyar Narancs, Lukács Dávid

arról, hogy mit kéne csinálni. Azt mondtam neki, hogy ami most hátra van a rockzenében, az egy *Jew* nevű zenekar. Már régen gondolkodom azon, hogy a zsidó hagyomány miért nem jelent meg eddig a rockzenében. Az etnikai paletta egyébként majdnem teljes. Érdekes például, hogy a fekete kultúra milyen sokat hozzátesz a rockzenéhez.

Ez a zenekar nem egy magyar történet lenne. A rock nemzetközi nyelvén, tehát angolul kellene megcsinálni, és valahol a világban lehet eldurantani, mert van akkora hordereje.

– *Magyarország szóba sem jöhet?*

– Érdektelen, hogy itt mit jelentene az ügy. Egy zsidó zenekar szempontjából, és most durva lesznek, Magyarország nem érdekes ország, vagyis lehet, hogy érdekes, de negatíván. Ha itt elkezd koncertezni egy *Jew* nevű zenekar, akkor erről pillanatokon belül a leggyengébbek is megtudják, a név azt jelenti, hogy zsidó. Előfordulhat, hogy jövő héten ők vezetik a slágerlistát, de az is lehet, hogy az első koncerten lelövik őket. A zsidókérdéshez a hozzáállás itt annyira esetleges, tájékozatlanságon, előítéleteken és félelmeken alapul, hogy a reakciók teljesen kiszámíthatatlanok. Egyébként a saját reakcióimat se tudom megjósolni. Én magamról sose akartam eldönteni, hogy zsidó vagyok-e vagy sem. Jobban szeretnék egy olyan világot, ahol ez a téma nem merül fel, legalábbis kívülről nem. Ugyanakkor ma ennek a szónak annyi jelentése van, ahány ember kimondja. Néhány évig Zalában éltem, ahol például a „zsidó” azt jelenti, hogy ügyes, ravasz üzletember. Egy ilyen terepen előjönni ezzel a zenekarral az ugyanolyan hülyeség, mint elkezdni operáriákat énekelni a Siketek Intézetében. Vagy annál is rosszabb, mert ott legalább tudod, hogy nem hallják.

– *Milyen lenne, miről szólna ez a zenekar?*

– Az az igazság, hogy nem mentünk bele nagyon a részletekbe... Egy rockzenekar, amelyik zsidó a nevében, a kimondott szavaiban, a gesztusaiban és a megjelenésében, még akkor is ha a tagjai esetleg nem mind zsidók. Nem hiszem, hogy szigorúan a zsidó népzénre kellene épülnie a zenei hangzásnak. A témaválasztásnak a magasztostól, a chásziditól, a megaláztatáson át a holocaustig kéne terjednie. Egy zenekar, amely zsidóként jelenik meg a rock világán belül, és nem a világon belül, mert ott megjelenik Izrael, a nagymamám és még sok minden.

– *A zenekar esetleges megszületése nem döntené el a dilemmát arról, hogy zsidónak tartod-e magad, vagy sem?*

– Ennél sokkal általánosabb dologról van szó. Én egyáltalán nem akarom eldönteni, hogy mi vagyok és mit akarok, mert azt gondolom, hogy aki tudja, mit akar, az nem fogja megkapni, és aki tudja, hogy mit szeret, az nem fogja felismerni, amikor találkozik vele. Az öndefiníció vagy a mások meghatározása mindig félelmekből születik, és én félelem nélkül akarok élni. Többnyire akkor szoktam mondani, hogy zsidó vagyok, amikor egy társaságban szidják a zsidókat. Azt még ugyan sose mondtam, hogy nem vagyok zsidó, de a nagyon hivalkodó zsidóság azt váltja ki belőlem, hogy akkor én ez nem szeretnék lenni. Az is kérdés persze, mit jelent az, hogy zsidó. Ha például Singert vagy Malamudot olvasok, akkor örülök, hogy ők zsidó írók, mert akkor én zsidó olvasó vagyok.

Somló Tamás: „Kell egy jó adag bátorság”

– *Mit gondolsz a prágai zenekarról, illetve egy hasonló magyarországi együttes esélyeiről?*

– Kicsit utópisztikusan hangzik. Ezen a kelet-közép-európai vidéken nem olyan egyszerű zsidónak lenni. Itt a „zsidózás”, a problémák áthárítása egy évszázadokon át beidegződött „népi játék”. Az a baj, hogy ez a betegség nem kezelhető fizikailag, gyógyszerekkel. Egy új generációnak kell felnőnie ahhoz, hogy ez a hozzáállás megváltozzon. Tehát én elképzelhetetlennek tartom, hogy Magyarországon egy rockzenekar héber névvel a zászlóján nagy sikereket arasson, mert erre itt még nincs kiérlelve a talaj. Az emberekben sajnos még nem tudatosult, hogy tők mindegy milyen színű valaki, vagy milyen az orra. Az a lényeg, mit tett le az asztalra.

Nálunk a származástól független megméretést és elismerést még zokni veszik. Ha egész Magyarországon gondolkodunk, nem az egyetemi klubok, a tájékozottabb és modernebb gondolkodású fiatalok körében, akkor ez még „forró” téma. De lehet, hogy tévedek... Bár tévednék. Ez az elmúlt négy év nagyon aggodóvá tett. A rendszerváltás előtti Magyarországon „el volt felejtve” ez a témakör. Ugyan néhány ember akkor is megdöbbsent azon, hogy én a *Locomotiv*-könyvben mertem beszélni a származásomról. De azokban az időkben nyugodtan lehetett beszélni ezekről a dolgokról, legalábbis én úgy éreztem. Aztán 1989 után ez megváltozott. Én egyébként végig arra gondoltam, hogy mit szólnak ehhez például Skandináviában, ahol ez a téma teljesen tabu. Azt, aki meg mer pendíteni ilyen húrokat, többé nem tekintik a társadalom részének.

Somló Tamás – hőségben

– *Mi akkor a járható út, ha egy ilyen „üttörő” próbál-kozásnak nem nagy jövőt jósolsz?*

– Finoman, diszkrétan meg lehet azért szólalni, akár a zenében is. Ennek megvan az az előnye, hogy nem vádolhatják az embert provokációval. A hagyományok tiszteletben tartásával az ősök emlékét is őrizzük. Ha ezt egy zenész meg tudja jeleníteni ízlésesen, nem erőlködve, az jó. Ehhez persze kell egy jó adag bátorság.

Mindenesetre nagyon okosan kell ezzel előhozakodni, nem szabad a tűzzel játszani. Nem szabad még csak le-

hetőséget sem adni arra, hogy ez támadási felület legyen. Annyi szomorúság, szenvedés van a hátunk mögött, hogy ezt nem érdemes fokozni.

Gerendás Péter: „Megvénnek az emberek”

– *Mi a véleményed a prágai kísérletről?*

– Egy rockzenekar esetében különválasztható, hogy kinek mi a véleménye mondjuk a zsidókról, illetve, hogy az adott zene mennyire tetszik neki. Vagyis szerintem, ha jó muzsikát játszana ez a banda, akkor annak lehetne sikere, azt „megvénnek” az emberek. Igen, el tudom képzelni, hogy megtörténjen Magyarországon egy ilyen „csoda”.

Az én optimizmusomat igazolja a „Hegedűs a háztetőn” operett színházi feldolgozásának nagy sikere is. Az emberek fogékonyak a jó zenére. Nem hiszem, hogy ne vennének meg egy lemezt pusztán azért, mert az zsidó témájú.

– *Van-e valamilyen megosztottság a zenészek között?*

Nincs. Soha nem éreztem semmilyen megkülönböztetést egyik oldalról sem. A zenészek toleránsak, a művészet, leg-

alábbis szerintem, a toleranciáról szól. Egy művész a lényéből adódóan nyitott az őt körülvevő dolgokra. Magába kell szívnia mindent, hogy aztán majd ebből építkezhesen.

Azt hiszem, hogy ezt a befogadást, vagy hogy divatos szót használjak, konszenzust sikerült megvalósítanom a koncertjeimen. Azok a fiatalok, akik rendszeresen ott vannak a bulikon, mindannyian „zsidóvá lettek fogadva”. És most mindegy, hogy zsidónak nevezzük ezt az „ideát”, nyulacs-kának, vagy bármi másnak. Arról a szeretetről van szó, amit hívhatunk keresztényinek, de zsidónak is. Az embereknek meg kéne érteniük, hogy a zsidóság nagyon fontos része a keresztény kultúrának, és aki visszautasítja ezeket a gyökereket, az az alapjától fosztja meg a házat.

Meghatározó számomra egy egészen friss jeruzsálemi élmény: Mentem fölfelé a Via Dolorosán, azon az úton, ahol Jézus vitte a keresztet, és közben hallottam a műezzin énekét a minaretből és a zsidók imáit a Siratófal felől. Ott értettem meg, hogy több ezer éves háborúság ide vagy oda, ezek a dolgok elválaszthatatlanok egymástól.

Decemberi (január eleji) programok

A Magyar Zsidó kulturális egyesület programja

december 3.

Hanukka-bál az Óbudai társaskörben este 7-től. III. Kiskorona utca 7. Vendégeink: Réz András és barátai.

december 10., este 7-kor

Szombat Szalon. József Attila és a zsidósság. Szabolcsi Miklós irodalomtörténész, akadémikus előadása.

december 17., este 7-kor

Babits Antal vallástörténész, a Logosz kiadó vezetője bemutatja a kiadó által megjelentetett új könyvet: *Pinchas Lapide - Ulrich Luz: A zsidó Jézus. Zsidó tézisek - Keresztény válaszok.* A könyv a helyszínen kedvezményes áron megvásárolható. Utána a *Forrás Kamarazenei Műhely* házi koncertje.

december 25., vasárnap este 6-kor

Beigli piknik teával (A teát a MAZSIKE biztosítja)

A Keresztény-Zsidó párbeszéd kör programja

december 13., kedd este 6-kor

Az antiszemita bűvópatakja Péter sziklájában. Szlávik Andor előadása.

A Zsidó Diákok Magyarországi

december 2.

vendégünk: *Dés László*

december 9.

Vendégünk: *Váradi Júlia* a Magyar Rádió munkatársa

december 16.

Napirenden: a kábitósz. Beszélgetés szakértőkkel.

december 23.

Hyde Park

december 30.

Előszilveszteri buli. Élő koncert, büfé

A programok péntek este 8-kor kezdődnek a Garay utca 48-ban. Mindenkit szeretettel várunk. A belépés ingyenes.

M I N D E N C S Ü T Ö R T Ö K Ö N

Magyar Narancs

EURÓPA LEGJOBB HETILAPJA

A Bálint Zsidó Közösségi Ház december havi programja

6. kedd, 19.00: Tiszta Kabaré! *Fellépnek:* Bodrogi Gyula, Csala Zsuzsa, Faragó Vera, Kósa András, Mányai Zsuzsa, Pécsi Ildikó, Verebely Iván, Voigt Ági

7. szerda, 15.00–17.30: *Benedek István Gábor:* A Komlósi Tóra című novellás kötetének sajtóbemutatója

8. csütörtök, 19.00: JAVNE Est. Beszélgetés *Joel Alon*nal, Izrael Állam magyarországi nagykövetével

10. szombat, 20.00: Ez bezzeg Jazz!

11. vasárnap, 10.30–13.00: Gyerek játszóház (film, játék, dal, csere-bere). Marcipán szobrászat, csoki tőzsde, **17.00–21.00:** Óra Táncház

13. kedd, 19.00: *Erős Ferenc* pszichológus előadása: Új elemek a zsidó identitás kutatásában

16. péntek, 11.00: Kortárs jeruzsálemi festők kiállításának megnyitója. Megtekinthető december 30-ig

17. szombat, 19.00: Bingó Társasjáték a nagyteremben

18. vasárnap, 10.00–13.00: Előadás pedagógusoknak. *Szabó Árpád* tudománytörténész: Az absztrakt gondolkodás és a természettudományok kezdetei. **17.00–21.00:** Óra Táncház

19. hétfő, 19.00: Zsidó népzene pánsípon *Kegyé János'* előadásában

20. kedd, 19.00: Üzletemberek klubja. Koordinátor: *Fenyő Márta*

21. szerda, 9.00–12.00: Home care családterápiás délelőtt. Vezeti: *Talyigás Katalin.* **19.00:** *Fűzfa Júlia* áriaestje: A Zene és az Írás. *Horváth Júlia* csembalón játszik. Bevezeti: *Raj Tamás* főrabbi

22. csütörtök, 16.00–18.00: *Havas Judit* előadása Séta címmel.

24. szombat, 20.00: Tánc- és filmmaratoni napnyugtától napkeltéig

25. vasárnap, 14.00–16.00: Mesemúzeum, mesevilág címmel gyermekprogram. **16.00–20.00:** Zsidó tárgyak és könyvek év végi vására

26. hétfő, 14.00–17.00: Ki hozza a legfinomabb süteményt és receptet? Sütiverseny

27. kedd, 15.00: Fiala csellisták előadása a Salom Klubban.

19.00: Keresd a párodát – kincskeresés mindazoknak, akik társaságra vágnak

28. szerda, 19.00: Kínai aukció – nagy meglepetés! Kikiáltásra kerül minden november 15-ig beérkező mókás tárgy.

31. szombat, 19.00: Szilveszteri buli 25 fölött.

A Yahalom Zsidó Szabadegyetem programja

Országos Rabbiképző Intézet,
H-1085 Budapest, József krt. 27.

december 1. *Hanák Péter:* A zsidó asszimiláció típusai a Habsburg-Monarchiában

Pók Lajos: Az osztrák–magyar kultúra virágkora 1900–1914.

december 15. *Frigyesi Judit:* Zene és vallási filozófia egysége a zsidó liturgiában

1995. január 12. *Kroó György:* Szabolcsi Bence, a zsidó zene kutatója

Rónai Ádám István: Arnold Schönberg zsidósága: Élet és Mű. Közreműködik: *Fekete László* főkantor

A Yahalom Zsidó Szabadegyetem előadásait az Országos Rabbiképző Intézet második emeleti előadótermében tartjuk, 17 órai kezdettel.

Az előadások látogatása – természetesen – díjtalan. Mindenkit szeretettel várunk!

A Bethlen téri Oneg Shabbat Klub programja

(A klubot 18 órakor nyitjuk, a programok 19 órakor kezdődnek.)

3. A Bethlen Téri Körzet és a Klub közös Chanuka-estje

10. „A zsidókérdés, hogyan a pártok látják” III. Vendégünk *dr.*

Jeszzenszky Géza, az MDF országgyűlési képviselője

17. „Zsidónak lenni...” II.

Vendégünk: *Kertész Péter* újságíró

24. Szabad klubnap, játszunk: „Szerencsekerék”

31. Szabad klubnapok, filmvetítés, tombola

FIGYELEM! Megnyílt a Komoly Ottó Könyvtár.

Kölcsönözni lehet minden szombaton este 18–19 óra között.

A klub és a könyvtár címe: Budapest VII., István u. 15.

A Szim Salom egyesület programjai

Valamennyi programunk helyszíne a (Bp. 1078) Garay u. 48.

3. szombat: Tóratanulás

10.00–12.00 Téma: Genezis, 1Mózes 14–15. fejezet

3. szombat: Gyerekfoglalkozás – Hanukka – Havdala

16.30–19.00 Program: Hanukia készítés, ének-játék tanulás, gyertyagyújtás, Havdala

Uzsonna piknik alapon. Kérjük hozzatok magatokkal enni-inni-valót.

10. szombat: Istentisztelet

10.00–12.00 Szidra: Vájjigás; Genezis, 1Mózes 44:18-45:7

16. péntek: Oneg Sábát

19.00 Program: Beszélgetés arról, hogyan alakul viszonyunk a zsidó hagyományhoz, a valláshoz, a reformhoz, a teológiához.

Vacsora piknik alapon. Kérjük hozzatok magatokkal enni-inni-valót.

17. szombat: Tóra tanulás

10.00–12.00 Téma: Genezis, 1Mózes 15. fejezet

1995 Január

7. szombat: Istentisztelet

10.00–12.00 Szidra: Bo; Exodus, 2Mózes 10:1–11

**A Lauder Javne Zsidó Közösségi Iskola
és Óvoda gimnáziumi tagozata 1994.
december 7-én nyílt napot tart, melyre
szeretettel vár
minden kedves érdeklődőt.**

Válságban az orosz zsidók csúcsszerve

Az oroszországi zsidó közösségeket összefogó csúcsszerv, a Vaad ez év őszén nehéz helyzetbe került: a tizenkét tagú vezetőségben súlyos viták robbantak ki, aminek következtében öten lemondtak tisztségükről. A Vaad öt éve alakult azzal az ambícióval, hogy az oroszországi zsidóság képviselője legyen bel- és külföldön, valamint hogy fejlett információs hálózattal lássa el a közösséget.

A LEMONDÓK közül a legélesebb hangot Jevgenyij Szata-novszkij, volt alelnök ütötte meg, aki kijelentette, hogy „a Vaad halott, hívhatjuk a Chevra Kadisát”. Szatanovszkij „kalandorpolitikával” vádolta Misa Csenov elnököt. A megbírált nem tekinti rendkívülinek a fejleményeket. „A kezdeti eufória korszakának vége, néhányan nem tudták megvalósítani azt, amit elterveztek. Most hát készek vagyunk arra, hogy újrakezdjük: új pénzügyi rendszerrel, új programokkal és a régiók aktív közreműködésével.”

Az „új pénzügyi rendszer” említése nem véletlen: a lemondók közül ketten (az egyik Szatanovszkij) pénzügyi visszaéléssel is megvádolták az elnököt. A vita Szatanovszkij és Csenov között négyezer dollár holléte körül robbant ki, ám a vita hevében már 200 ezer dolláros visszaélés vádja is elhangzott – szerencsére következmények nélkül. A megromlott viszony azonban oda vezetett, hogy Szatanovszkij, aki a pénzügyekért is felelős a szervezetben, zároltatta a felügyelete alatt lévő pénzeket, mondván: nincs meggyőződve arról, hogy ezeket helyesen használják föl.

A vezetési válsághoz vezető ellentétek eredete nemigen ismeretes. Az egyik ok mindenesetre szervezeti-stratégiai eredetű: Szatanovszkij egy hatékony, menedzserek által irányított, jómódú zsidó vállalkozók által támogatott szervezetet képzelt el, amely képes eredményesen lobbizni az orosz parlamentben. Csenov viszont bázisdemokráciát akar,

belső parlamentáris rendszerrel.

Megosztotta az elnökséget a kommunisták által elkobzott javak utáni kárpótlás kérdése is. Csenovot megvádolták azzal, hogy az elnökség megkérdezése nélkül megállapodást kötött a World Jewish Restitution Organisationnel, a kelet-európai zsidóság kárpótlására szakosodott nemzetközi zsidó szervezettel és ebben fele-fele arányban elosztották az állam által még vissza sem térített vagyont. „Szó sincs ilyesmiről – válaszolta Csenov – csupán a kölcsönös információcserében állapodtunk meg.” Szatanovszkij azonban már az együttműködést is elutasítja. „Ha nyugati zsidó szervezeteket kérünk fel, hogy járjanak közbe a mi érdekiünkben az orosz kormánynál, akkor marginális közösségé válunk, amely nem képes beilleszkedni az ország politikai rendszerébe.” Különösen sérelmezik a WJRO bevonását a Vaad regionális szervezetei. „A Vaadnak már megvan a maga kárpótlási bizottsága és az meg is kezdte az információgyűjtést” mondotta a tyumenyi regionális szervezet vezetője, Mihail Feldblum, az öt lemondott elnökségi tag egyike. „A helyi szervezetek elég erősek, maguk is meg tudják oldani a lokális kárpótlási ügyeket. Mi is visszakaptuk már a zsinagógát. Most pedig jön egy külföldi szervezet, és részt akar abból, ami a régióké.”

MISA CSLENOV, a támadások keresztüztüében álló elnök a fentiekben is annak bizonyítékát látja, hogy a lázadó elnökségi tagok valójában helyi kiskirályok, akik személyes érdekeiket féltik.

Legújabb információk szerint az öt lázadó elnökségi tag egy új, országos szervezetet akar föllátni, amely a vallásos zsidó közösségeket fogná egybe, és a régióknak széles körű önállóságot adna. Az ötök, amelyek korábban elutasították a WJRO-val az együttműködést, most egy – éppen Moszkvában tanácskozó – nemzetközi rabbitestület támogatását kérik tervük megvalósításához.

Gadó János fordítása

Hírek Európából

BELFAST: Észak-Írországban az egymás ellen harcoló katolikusok és protestánsok ugyan egyaránt semlegesnek tekintik a zsidókat, azok mégis jelentős anyagi veszteségeket szenvednek a bombamerényletektől üzleteikben, más értékeikben, és személyes biztonságuk sem szavatolt. A 25 év óta tartó polgárháború következtében a város 1500 főnyi zsidósága 200-ra csökkent. A többiek átköltöztek az Ír Köztársaságba vagy Angliába, sokan alijáztak. Ma már nincs rabbijuk, kóser mézárszékük, tanító a gyermekek

számára, csupán a nők WIZO szervezete működik, péntek esténként pedig 30-40-en gyűlnek össze az ünnep köszöntésére.

BÉCS: Alsó-Ausztria tartományfőnöke, dr. Erwin Pröll nyilatkozott az osztrák Zsidó Kultúregyesület lapjának, a Davidnak. Bejelentette, hogy a tartomány területén található összes elhagyott temetőt közpénzekből helyrehozzák, tehát a sírkövek feliratait felújítják, növényzetét gondozzák stb. A munkálatokkal 1995-ben végeznek, azután pedig a sírkerteket kegyhelyként ápolják.

ANKARA: Erősödik a jobboldali Szürkefarkasok Pártjának uszítása a

zsidók ellen. A Szürkefarkasok a legutóbbi választásokon eddigi legnagyobb sikerüket érték el, és 18,7 százalékkal Törökország harmadik pártja lettek, bár egyre több a törvénytelen akciójuk. Terroristáik még kormánypárti politikusokat is megfélemlítenek, működésük anyagi fedezetét jórészt zsarolással szerzik meg. A zsidók elleni rágalmozások egyik módszere, hogy felhasználva az arabok és törökök azonos vallásából eredő rokonszenvet, az izraeli katonáknak és telepe-seknek a palesztinokkal szembeni kitalált kegyetlenségeivel vezetik félre a többségi lakosságot.

Shalom a sztár – Prágában

Egy csehországi rockegyüttes karrierje

AZ EGYIK legnépszerűbb cseh rockegyüttes, a Shalom dalaiban – amelyeknek stílusát a hozzáértők valaha az U2 és a Depeche Mode közé teszik – gyakran bukkannak föl zsidó szimbólumok, logójuk pedig egy menóra. A banda vezetője, Petr Muk, tősgyökeres cseh família leszármazottja, azt fontolgatja, hogy zsidó hitre tér. *A rockegyüttesek mindenféle rejtelmes szimbólumot használnak – magyarázza Muk – de ez többnyire csak reklámfogás. A Shalom szimbólumai viszont az én zsidóságról vallott nézeteimet tükrözik.*

Dalaik címe és témája gyakran zsidó vonatkozású: Ráhel (*Csillag van a homlokodon és a színe sárga*), Jiszról (*Béke veled, oly sokszor bántottak bennünket*). 1992-es albumuk listavezető volt Csehországban és Szlovákiában, a múlt évben pedig övék lett a cseh Grammy-díj, ők kapták a legjobb rockegyüttes díját, Muk pedig a legjobb férfi énekesnek járó elismerést.

Petr Muk zsidóság iránti vonzalma tizenhét éves korában, ezelőtt tizenegy évvel kezdődött szülővárosában, Ceske Budejovicében. Ma már rendszeresen imádkozik héberül, kipát visel, ha nem koncertezik, és készül a teljes áttérésre.

Muk egy másik együttesben, az Óceánban is szólóénekes: az együttes, miután több évig nem engedték föllépni, 1988-ban robbant be a cseh popzene világába egy dallal, amelyet egy holocaust alatt elpusztított zsidó lányhoz írtak. Legnépszerűbb dalaik közt van az Ósi ország és Haifa. Az Óceán logója egy stilizált Dávid-csillag.

Zsidó tematikájuk miatt a két zenekar a szkinhedek fenyegetéseinek és támadásainak célpontjává vált. A cseh „nemzeti ifjak” közül korábban többen támogatták az együtteseket, mert szót emeltek az ország függetlenségéért. Most már ellenségek. „Megígérték, hogy megölnék vagy nyo-

morékká vernek” – meséli Muk nyugodtan, nem zavartatva magát. Az Óceán egyik nagy tömeget vonzó koncertjé, rászólt két szkinhedre, akik őt

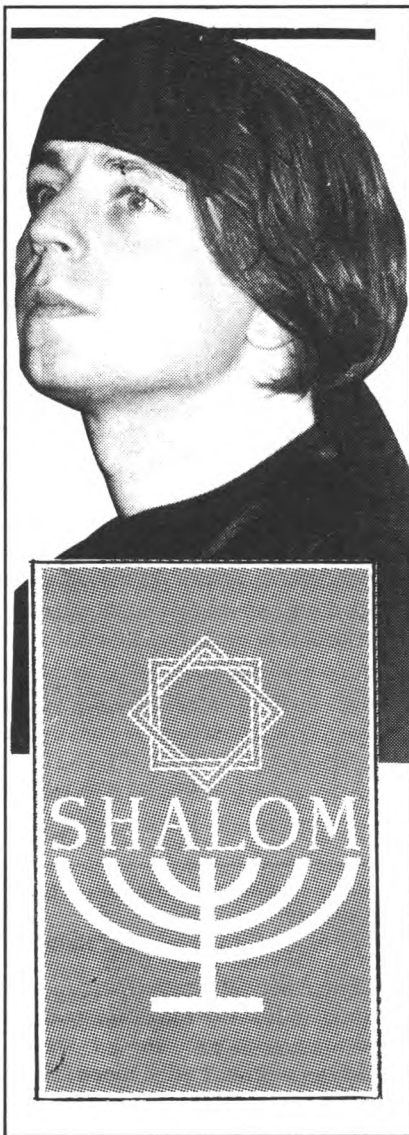
másért vagytok itt. Szégyelljétek magotokat!” A tömeg egyetértően zúgott, a bajkeverőket kivezették.

Muk, illetve a két együttes hívei gyakran viselnek feltűnő fém Dávid-csillagot és az antiszemita falfeliratokat a SHALOM szóval festik át. Hogy a posztkommunista Csehországot erős antifasiszta szellem hatja át, abban kétségtelenül Muknak is része van.

Ugyanakkor tizenéves rajongói közül sokan, akik a divatnak megfelelően az arcukra festik az együttes jelképét, a hatágú csillagot, valójában nem tudják, hogy az mit jelent. „Hermeneutikai jelkép” – mondja az egyik. „Ez más, rejtélyes” – így a másik. A cseh tinédzserek körében ma Petr Muk divatosabb, mint a szkinhedek. Míndenközben a prágai zsidó közösség vegyes érzelmekkel viseltetik a jelenséggel kapcsolatban. *Yvetta Bechynová*, 21 éves, cseh-zsidó költő és műfordító: „Először sokan azt hitték a zsidó közösségben, hogy ez is csak egy gyorsan múló divathullám. Most már belátják, hogy a Shalom az első lépés lehet a zsidó kultúra felé.” Egy zsidó utazási iroda tulajdonosa, aki egy helyi tanulókor vezetője is, *Petr Mukot a mi hősiünknek nevezi.*

AZSIDÓ SZIMBÓLUMOK népszerűsítésével Muk hozzáférhetővé tette a judaizmust olyan fiatalok számára is, akik teljesen tudatlanok voltak e téren. Rajongóinak leveleiből a popsztár számos történetet ismer. „Az emberek féltek zsidónak lenni. A szüleik nem voltak vallásosak, de ők most már inkább tartják a szokásokat. Sok levelet kapunk zsidóktól és nem zsidóktól is, akik azt írják, hogy a Shalommal való találkozás után érintette meg őket a hit.” – És Bechynová hozzáteszi: „Mióta a Shalom együttes fellép, több ember jön a zsidó közösségbe, és érdeklődik: hogyan lehetnének ők is zsidók.”

Jerusalem Post, 1994. május 21.

Petr Muk, az együttes vezetője és a banda emblémája

szidalmazták. Felhívta őket a színpadra, hogy mondják el, miért gyűlölködnek. Mikor azok ezt elutasították, Muk csak ennyit mondott: „Mi azért jöttünk ide, hogy jól érezzük magunkat. Ti nyilván

Gazdasági kapcsolatok Kazahsztánnal

A NEGEV ÉSZAKI RÉSZÉN fekvő, Gázától nem messze található *Nahal Oz* kibucnak előkelő vendége volt a közelmúltban: *Szergej Terescsenko*, a kazahsztáni miniszterelnök. A Közép-Ázsiában fekvő köztársaságot az fűzi ehhez a kibucchoz, hogy innen való azoknak a szakértőknek a többsége, akik az izraeli modell alapján formálják át az ország mezőgazdaságát.

A tiszteletére rendezett ebéden Terescsenko rámutatott a tényérjén lévő burgonyára: „*Önök segítettek nekiünk e növény termelésének megnövelésében* – mondta az üzletemberek és a külügyminisztérium hivatalnokaiból álló vendéglátóinak. – *A következő dolog, amiben az Önök segítségére lesz szükségünk, hogy mit tegyünk az aratás után.*”

„*Kár, hogy ezt nem említette korábban* – mondta az egyik izraeli –, *elvitükk volna Tapudba, abba a közeli üzembe, ahol fagyasztott hasáburgonyát állítanak elő.*”

„*Valójában nem ebédelni jöttem. Menjünk el most*” – felelte a politikus.

A pillanat ösztönző hatására tett gyárlátogatás hangos siker lett. „*Meny nyibe kerül egy ilyen gyár?*” – kérdezte a látogatás végén. „*7–10 millió dollár*” – hangzott a válasz, mire a kazah arra kérte vendéglátóit, hogy tegyenek javaslatot 6 mélyhűtött burgonyát előállító gyárra.

Ez az üzletkötés csak egy példa az izraeli üzlet gyors terjeszkedésére a közép-ázsiai köztársaságokban. Hivatalos adatok szerint a Kazahsztánba irányuló izraeli export 1993-ban tizenháromszorosára nőtt, és eléri a 35,5 millió dollárt. A többi köztársaságba – Üzbegisztánba, Türkmenisztánba, Kirgíziába, Tadzsikisztánba – irányuló export meghaladta a 100 millió dollárt az elmúlt három évben.

Nimrod Novick, aki korábban az izraeli külügyminisztériumban dolgozott *Simon Perez* közeli munkatársaként, akinek a *Maimon Merhav* kereskedelmi vállalatban van részesedése, csupán annyit árul el, hogy a Merhav egész világra kiterjedő tevékenysége 1993-ban 800 millió és 1 milliárd dollár közötti forgalmat jelentett, és ennek mint-egy 35-40%-a a közép-ázsiai üzletekből származott.

„*Az egyetlen határt a finanszírozás jelenti*” – állítja Novick. Eddig nincs panaszra okuk; az izraeli bankok több mint 200 millió dollár kölcsönt nyújtottak a Merhav cég számára, melynek biztosítékát az izraeli kormány és a kazahsztáni *Alembank* adta. „*Meggyőztük Rabin miniszterelnököt, hogy érdemes a közép-ázsiai befektetéseket növelni, mert az export növelésével új munkahelyek teremtésére is mód nyílik Izraelben.*”

Az *Eisenberg* vállalat 160 millió dolláros szerződést kötött csepegettős

öntözőrendszer kazahsztáni bevezetésére.

Mivel a korábbi helyi vízforrás, az Aral-tó a helytelen vízgazdálkodás következtében kezd kiszáradni, a helyválasztás magától értetődő volt.

Az első kísérlet egy 2500 hektáros területen folyt; a termelékenység 40 százalékkal nőtt, a vízhasználat 60 százalékkal csökkent. A második kísérletet követően a kazahsztáni kormány aláírt egy 50 000 hektáros terület öntözésére vonatkozó szerződést.

A KORÁBBAN már említett Merhav vállalat Izraelből importál vetőmagot, műtrágyát, a tejtermeléshez szükséges csúcstechnológiájú berendezéseket, és a *Nahal Oz* kibucból érkeznek a szakértők. A tejtermelő projekt megkezdése előtt a kazahsztáni tehének évi 2500 liter tejet adtak. Most a mesterséges megtermékenyítéssel, fejőgéppel lassan elérik a világszabványt, vagyis 5000–7500 litert, ami még mindig elmarad az izraeli tehének 10 000 literes rekordjától.

A Merhav, Eisenberg vállalatokon kívül más izraeli cégek is képviseltetik magukat, pl. a *Bezeq*, a *Tadiran* vagy a haifai *Bateman Engineering*, akik egy aranybánya megnyitására tárgyalnak Kirgíziával.

*A Jerusalem Postból fordította
Markó Beáta*

Hírek

Az amerikai zsidók nem mennek...

Az amerikai zsidók hetven százaléka még soha nem járt Izraelben...

A vizsgálatot az amerikai zsidóságból vett tízezer fős mintán végezték a haifai egyetem munkatársai. Az is kiderült, hogy az Izraelben soha nem járt zsidó fiatalok között a vegyesházasságokaránya 62 százalék, míg az Izraelt közelről ismerők között ez az arány csak 19 százalék. (Ami természetesen elsősorban nem az jelenti,

hogy az izraeli látogatás ilyen döntően befolyásolja a párválasztást, hanem azt, hogy az eleve erősebb zsidó kötődés erősebben motivál mind Izrael fölkeresésére, mind zsidó házastárs megválasztására.)

Alijázók Indiából

Az izraeli hatóságok nem adták ki a turistavízumot annak az ötven indiai állampolgárnak, akik azért jöttek az országba, hogy judaisztikai tanulmányokat folytassanak, majd zsidó hitre térjenek. A vízumért folyamodók az

Észak-Indiában működő *Bnei Menase* (Menase fiai) közösség tagjai, akik azt tartják magukról, hogy Izrael elveszett tíz törzséből, még pontosabban Menase törzséből valók. A közösség százötven tagja már Izraelben él, nagyobb részük át is tért a zsidó hitre. A bevándorlási minisztérium azonban attól tart, hogy a beutazás engedélyezése tömegmozgalmat eredményezhet, melynek során India reménytelen szegénységben élő milliói mind Izrael elveszett gyermekeinek mondják magukat, hogy bevándorolhassanak egy fejlett jóléti társadalomba. A *Bnei Menase* tagjai tagadják ennek lehetőségét: szerintük az ő közösségükön kívül más nem érdekli Izrael iránt Észak-Indiában.

Segélykérő telefon ortodox nőknek

AJERUZSÁLEMI ORTODOX-negyedben üzembe helyezték az első női segélykérő telefonvonalat. A 24 órán át folyamatos szolgálat ebben a környezetben hallatlan újdonságnak számít, hiszen a telefonon egyebek közt olyan ügyekben is lehet segítséget kérni (nők verése, szexuális visszaélések), amelyek az ultraortodox közösségben családi belügynek számítottak, amelyről nyilvánosan soha nem ejtettek szót – sokan nem is gondolták volna, hogy ilyesmi vallásos zsidó környezetben létezhet. A mai világban azonban már az ultraortodox közösség sem annyira zárt, mint hajdan, beszűrődnek a külvilág problémái, és orvoslásukra a külvilág által kifejlesztett módszereket is föl kell használni.

Az ortodox asszonyok számára azért kellett külön telefonvonalat fölállítani, mert életmódjuk, szemléletük a nem vallásosokétól annyira távol áll, hogy a köreikben nem járatos tanácsadó meg sem értené problémáik egy részét. Ezért a vonal másik végén a tanácsadók szerepét is ortodox asszonyok látják el, – akik megfelelő szociálismunkások kiképzést kaptak. A leggyakoribb ok a

hívásra az, hogy az asszonyok nem győzik a családfenntartás gondját-baját.

„Sajtlit tessék!”

A gyerekszám ebben a környezetben igen magas (átlag 8–10) a jövedelem

igen alacsony, hiszen a férj nem a munkát, hanem a Tóra és a Talmud tanulmányozását tekinti élethivatásnak, amely szent, de pénzt keveset hoz. Természetes ebben a közegben az is, hogy a férj a házimunkában nem segít. Újdonság azonban, hogy az asszonyok ezt a felállást már nem érzik olyan magától értetődőnek, mint régen, és segítséget kérnek – noha még nem a férjüktől.

LÉVÉN SZÓ ortodox környezetről, a segítségben is nagy szerepet játszik a vallás, és a tanácsok is a hagyományos környezetnek megfelelőek. Egy ortodox asszonynak nemigen fogják javasolni, hogy hagyja ott a férjét, inkább azt, hogy beszélje meg a problémát a rabbival. Rendelkezésre áll viszont pszichiáter, szociális munkás és a rendőrség is.

A nem ortodox, amerikai születésű szervező nagy meglepetésére a rabbik némi habozás után most már teljes támogatásukról biztosítják a telefonszolgálatot. „Isteni és emberi kötelességünk segíteni a rászorulókon” – mondották.

A palesztin autonómia hat hónapja

AZ ÖNKORMÁNYZAT legnyilvánvalóbb haszna az, hogy az utcáról eltűntek az izraeli katonák, így megszűnt a feszültséget gerjesztő egyik legfontosabb tényező. Nincs már intifáda, nyitva vannak a mozik, a kávéházak és az üzletek.

A gazdaság azonban hanyatlík és ha a helyzet ilyen reménytelen marad továbbra is, nemsokára újabb intifáda következhet: ezúttal immár a palesztin hatóságok ellen. A Hamasz ismétlődő merényletei miatt az izraeliek radikálisan korlátozták azon gázaiak számát, akik az országban munkát vállalhatnak, és általában azt tervezik, hogy a két régió gazdaságát különválasztják. Már-

pedig Gáza gazdasága nyolcvan százalékban az izraeli függvénye: a munkavállalásra éppúgy igaz ez, mint az exportra. Nem hivatalos becslések szerint a terület lakosságának hatvan százaléka munkanélküli. A gázaiak kétharmada még mindig a zsúfolt menekülttáborokban lakik, ahol gyér a csatornázás, nem szedik össze a szemetet, és az utcákon nincs kövezet. Ez a környezet persze a politikai radikalizmus melegágya: innen indult az intifáda, és a Hamasz is innen toborozza híveinek többségét.

A radikalizmus nem tesz jót a gazdaságnak: a külföldi befektetők – köztük a Nyugaton élő gazdag palesztinok

– nem sietnek beruházni ott, ahol a politika kiszámíthatatlan, ahol akár robbantásos merénylettekkel is számolni lehet. De a beruházókat nem csak a politikai forrongás tartja távol: hiányzik a gazdasági infrastruktúra is. Fejletlen a bankrendszer, áttekinthetetlenek a palesztin hatóság adóügyi műveletei is. Ez pedig még azokat a beruházókat is visszatartja, akik nem a rövid távú haszonszerzésben érdekeltek. Nem kezdődött még el a Világbank által finanszírozandó nagy építkezési projekt sem, amelynek keretében háromszázhatvanezer embernek akarnak munkát adni.

Pollák Jenő

Szívek tele

(jelen időben)

ŐSZUTÓ VAN, készülünk a fény ünnepére. Örömnünnepre, annak tiszteletére, hogy – mint előtte és utána is annyiszor – a józan számítás ellenében a megszállók mentek el. Elűztük őket. De félszeg most kissé az öröm. Miért is? A megszállók elmentek, való. De a megszállottak velünk maradnak. És nincs esély, hogy egyhamar megszabaduljunk tőlük. A szolgálékütség, a gyűlölködés, a balítélet úgy tűnik, tartósan velünk marad.

A régi (talán hamis) értékek elenyésznek, de nem jön semmi helyette. Elvesztettük a mércét. Nincs mihez igazodni. Mert ha nincs mértékegység, viszonyítani sincs mihez. Cselekvés és cselekvés között vajon mi legyen a cezúra? Mi a jó, mi a rossz? És mennyire?

Volt ilyen már a történelemben. Jövendöltek sokan akkor is, akár most, világvéget, pusztulást, katasztrófát. Tudjuk, túléltük ezeket. De ez nem mára is kiható bizonyosság.

Hogy legyen remény, mi, emberek, kikről ismét állítják egyesek, hogy e minőséggel utolsók leszünk a Földön, forduljunk most ahhoz, aki az első volt. Ha nem is emberként, legalább zsidóként.

Ábrahámról szeretnék beszélni. A történet, úgy tűnik, mindenki előtt ismert, mégis, hadd mesélem el.

Ábrahámnak, aki csak az imént lett zsidóvá, és nevét most bővítette az Úr a *he* betűvel¹, elmondja a Mindenható, mit szándékozik tenni Szodomával. Ábrahám, ki ismeri jól a várost, hiszen rokona, Lót is ott él családjával, könyörögni és alkudni kezd. Kegyelmet kér a városnak, ha ott akár csak ötven igaz is van. Vagy ha negyven, vagy harminc, végül, ha tíz. A Jelenlévő rábólint. Nem pusztul el a város, ha ott akár csak tíz igaz ember is található. De nem találtak. Szodoma elpusztult, a benne lakókkal, épp úgy, mint a másik négy, hasonlóan bűnös város.

Így a történet, ahogy tudjuk és mesélni szoktuk. De ugyan, jól tudjuk-e? Nem.

Valójában Isten nem mond semmit Ábrahámnak. Két dolog történik az Írás szerint. Részben az Úr elhatározza, elmegy Szodomába, és megnézi, igaz-e, amit a városról

Az alábbi írás, műfaját tekintve, nem esszé, nem publicisztika. Egy dróse az, amit most a tisztelt olvasónak kínálunk. A dróse – eleink számára magától értetődő, zsinagógába nemigen járó mai nemzedékünknek ismeretlen szó – templomi prédikáció, szentbeszéd, a rabbi intő, tanító, erkölcsnemesítő szózata a gyülekezethez. Ősi műfaj: mióta létezik a Tan, azóta idézi a gyülekezet szellemi vezetője, a rabbi a Tan szavait, magyarázza, a mindenkori helyzetnek megfelelően értelmezi őket.

Szerkesztőségünk nem kíván maga és a tisztelt olvasó között olyan kapcsolatot, mint hajdan a gyülekezet és a feltétlen tiszteletnek örvendő rabbi között volt. Nem tanítani akarunk, csak egy visszaszorulóban lévő szép műfajt újra a templomba (még) nem járó olvasó elé tárni.

beszélnek.² Részben pedig magában töpreng, elmondja-e tervét kiválasztottjának, kinek ígéretet tett, belőle sarjad Izrael népe.³

Ám Ábrahám mégis tudja. Ez pedig nem történhetett másként, mint hogy a Mindenható nemcsak azzal tisztelte meg Ábrahámot, hogy tudomására hozta szándékát, de ennek módjával is: a teremtmény ha csak egy pillanatra és csak egy kicsinyenél is kicsinyebb rész erejéig, de olvashat Mindenhatójának gondolataiban. Vele ennyi időre és ekkora részben tehát azonos lehet.

NEM EGYEDÜLÁLLÓ ez a próféták történetében. Jónásra gondolok.⁴ Mint tudjuk, Jónás szemrehányást tesz az Úrnak. Nehezményezi, hogy Ninivébe küldte őt, noha – ellentétben Szodomával – eleve kegyelemre szánta a várost, ekként tehát a nebbich Jónást hamis prófétának. Prófétánk ezzel indokolja ódzkodását a feladattól, megfutamodását, s hogy Isten csak a

hajótöréssel és a cettel tudta őt engedelmességre kényszeríteni. Így végiggondolva, bizony, igazából ez volt Jónás igazi prófétai próbatétele.

Vizsgáljuk meg, mi volt az Úr szándéka Ábrahámmal. Azt nyilvánvalóan eldöntötte már, hogy Szodomának pusztulnia kell. Miért hagyta tehát Ábrahámot könyörögni, miért volt partner az alkuban? Mint tudjuk, a Mindenható szabad akaratot adott teremtményének, az embernek. Megadta a választás lehetőségét jó és rossz között.⁵ Tehát Ábrahám választására volt kíváncsi, a jó melletti elkötelezettségének erejére. Hősünk nem vizsgázott rosszul. Azt kérdezhetjük most, vajon Isten nem tudta mindezt Ábrahámról? Úgy tűnik, nem! Mert nem akarta tudni. Az előbb azt láttuk, hogy Ábrahám válik részévé Alkotójának, most pedig, hogy a Mindenható kor-

LABANCZ GYULA

JÓZSEF

*Késik az eső
előre küldi a szelet
fáraóhangyák gyülekeznek*

*Kilábalok a hallgatásból
a hegyi utat verssel rövidítem meg*

Siralmas az ha a bölcsek válaszolnak

*Kabátom csuklya-piramisába temetkezve
szívem fölött imádkozó kenyér*

ÉJSZAKA

*A hidat az éjszaka lefokozza.
Vízbe lépek, zavarban vagyok: –
cipőm a folyó kulcstartója
nem veszhetek el, ha kinn és benn is.*

látozza önmagát, emberként, Ábrahám szavaiból jut információhoz. Ez sem kisebb megtiszteltetés, és fontos tanulság is egyben. Isten tiszteletben tartja a szabad akaratot, melyet ő adományozott; a be nem avatkozás álláspontján van.

Isten szándéka tehát világos, de mi a helyzet Ábrahám-mal? Nem furcsa-e, hogy a tíz igaz kedvéért egész Szodomát kéri? A gonoszoknak könyörög kegyelmet, ahelyett hogy csupán az igazak megmenekítését kérte volna? Ez egyszerűbb, „kisebb” kérés, és – úgy tűnik – igazságosabb is. Miért kívánja, hogy fennmaradjon a rossz?

Talmudi írásokból tudjuk⁶, hogy az ember akár élete utolsó órájában is megváltozhat, szabad választásával élve a jó felé fordulhat. Tudjuk azt is, hogy az ilyen embert úgy kell tekinteni, mintha egész életét jóként élte volna le. (Más kérdés, hogy senki nem tudhatja, melyik lesz élete utolsó órája, tehát a halogatás nem ajánlott.)

Ha Szodoma bűnösei elpusztulnak, elvész a lehetőség. Ha életben maradnak, talán reménykedni lehet. Ábrahám tehát a jóra való esélyt kérte a Mindenhatótól. Ezért kívánt életet számukra, noha az ítélet jogosságát nem vonta, nem vonhatta kétségbe.

Nem kisebb a Szodomáért való könyörgés Izsák áldozatra szánásánál.

VÉGEZETŰL MARADNA MÉG EGY KÉRDÉS. Miért kellett Szodomának pusztulnia? Miért nem könyörül meg az Örökkévaló bűnös teremtményein, mint utóbb annyiszor tette? Hajlamosak vagyunk rávágni a választ: bűneik miatt kellett pusztulniok. Valóban?

Térjünk most vissza Ninivébe. Mondottuk már, Jónás tudta, hogy hamisan fogja Ninive elveszejtését hirdetni, a Teremtő megkegyelmez a városnak. Nincs okunk, adatunk azt hinni, hogy Ninive lakói kisebb bűnöket követtek el, mint a szodomabéliek. Akkor hát miért? Igaz, Ninive lakói gyászruhát öltöttek, a király leszállt trónusáról. Vagyis a kegyelem oka a bűnök megbánása lenne. Igaz, de hát ez a magyarázat maga is magyarázatot kíván. Mert mit jelent a megbánás? A lehetőségek közül választó ember felismeri, hogy a rosszat választotta. Vagyis tudja, mi a jó és mi a rossz, tud közöttük különbséget tenni.

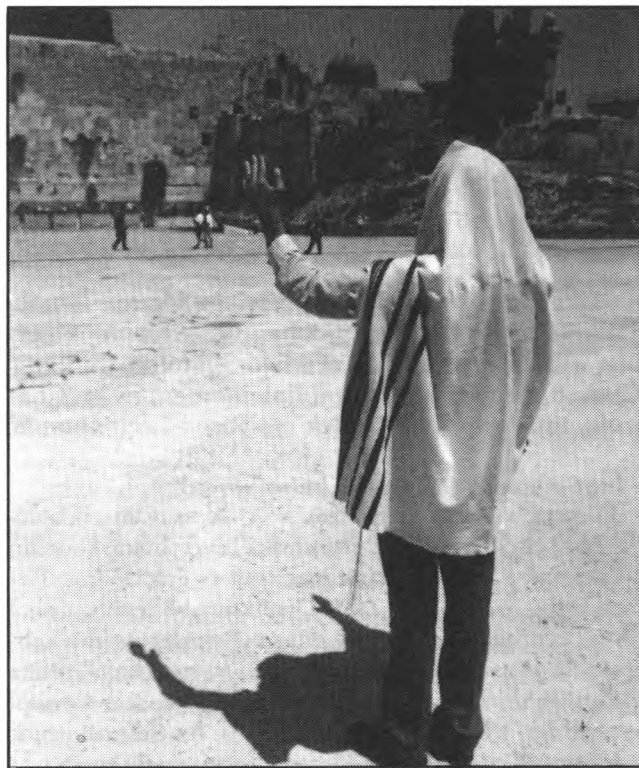
Tudjuk, kik menekültek meg Szodomából. Lót és leányai. Tudjuk azt is, hogy a leányok milyen természetellenes tettere vetemedtek⁸. Tehát bűnösök voltak. Joggal kérdezzük, akkor miért a kegyelem? Hiszen, bár a bűnt később követték el, az arra való hajlam már korábban bennük kellett, hogy legyen. (Lehet, hogy erre mutat Lót különös ajánlata az őt és vendégeit fenyegető szodomaiaknak⁹.)

Mégis. Lót leányai megtették ugyan, amit megtettek, de szükségét érezték a mentegetődzésnek. Vagyis a bűnről tudták, hogy az bűn. Ha pedig ezt tudták, volt a jóról is ismeretük. Volt mércéjük, volt mitől eltávolodni.

Mindebből az következik, hogy a **jó és rossz közötti választás lehetősége nem pusztán lehetőség**, de képességet feltételez a választásra.

Ez a képesség pedig lényegi, az ember kategória alapvető része.

Ninive bűnösei, Lót vérfertőző leányai rendelkeztek ezzel a képességgel, megmenekültek. Szodoma lakói **nem bűneik miatt pusztultak el, hanem mert elvesztették a mércét**, nem ismerhették fel sem a jót, sem a rosszat.

Áldott vagy te Örökkévaló... Fotó: Müller László

Immár nem volt meg bennük a képesség a választásra. Nem volt számukra semmi esély, mert már nem voltak emberek.

Eddig tart a történet, szívek telén, jelen időben.

BIZONYOS, MÁR MEGKEZDŐDÖTT a változás. De nem fejeződött még be. Van lábunk, kezünk. Járunk és teszünk. Érzünk, gondolkodunk, van még szemünk, s látjuk a fundamentumot. Arra pedig fel lehet húzni a házat.

Uram, tudod, a képmásod vagyunk, ha tökéletlenül is, és töredékben.

Szövetségedben élünk és hiszünk, így jogunk van a szóra.

Ezért ha ötven igazra találsz, ha negyvenre, akárha tízre, irgalmazz, kérünk, Szodomának; adj nekünk esélyt a jóra.

Jegyzetek

¹ I. Móz. XVII. 5. A betű bővítésnek a rabbinikus irodalom a zsidó nép sorsa, illetve a vallási tilalmak szempontjából tulajdonít különös jelentőséget.

² I. Móz. XVIII. 20–21.

³ I. Móz. XVIII. 17–20.

⁴ A Szodoma és Ninive, Ábrahám és Jónás közötti párhuzamra és ellentétre Iványi Gábor barátom hívta fel figyelmemet.

⁵ I. Móz. II. 16–17.

⁶ Fol. 153.a.

⁷ Jónás III. 5–6.

⁸ I. Móz. XIX. 31–36.

⁹ I. Móz. XIX. 7–9.

A jegyzeteket Pollák András rendezte. Ugyancsak az ő érdeme, hogy nem szorultam másodlagos forrásokra, végig az eredeti szövegre alapozhattam.

A Rabbiképzőben hatvan évvel ezelőtt...

Dr. Binjámin Gát-Rimonnal beszélget Schőner Alfréd

Az Izraelben közismert személyiség *Marion Benó*ként, 1913-ben született Budapesten. A Pázmány Péter Tudományegyetemen 1935-ben védte meg doktori értekezését. „*Simon Ha-Cádik és kora*” címmel. 1937-ben avatták rabbivá. Kora ifjúságától aktív tagja a cionista mozgalomnak. 1950-ben alijázott. A Nesz Cion-i gimnázium igazgatójaként ment nyugdíjba. Pedagógus, számos héber nyelvkönyv, szaktanulmány írója, műfordító. Évtizedek óta Rison Lecionban lakik.

– *Hogyan gondolsz ifjúságodra, pályád elejére?*

– Édesapám egyszerű munkás volt, édesanyám tanítónő. Pápán az ortodox zsidó iskolába másfél évet jártam, s hoztam magammal a zsidóság iránti szeretetet és érdeklődést. Tíz éves koromban Pesten a Zsidó Gimnáziumba kerültem, ahol elvégeztem négy esztendő. Azután szüleim tanácsára a Rabbiképzőt választottam, illetve dehogy „választottam”, szinte kézzel-lábbal tiltakoztam ellene. Végül engedtem a szülői nyomásnak, s beleegyeztem akarataimba. Az életemet ennek a döntésnek köszönhetem, hiszen a szörnyű időkben – rabbiképzős, majd rabbi mivoltomnak köszönhetően – nem kerültem munkaszolgálatba.

A rabbiképzőbe felvételi útján lehetett bekerülni. A vizsga anyaga igen nagy volt. Fordítani az egész Tórát, valamint a Korai Prófétaikat. Számos költői részt a Szentírásból kívülről kellett tudni, valamint tíz lap gemarát kommentárral a Talmudból, s természetesen héber grammatikát. (Mindezt 14–15 éves fiúkból követelték meg – *a szerk. megjegyzése.*)

A rabbiképzőben tíz évig tanultam, öt évig az ún. alsótanfolyamon, s öt évig a felsőben. Az alsótanfolyamon a gimnázium utolsó négy évének stúdiumait tanultuk, valamint rabbiszemináriumi tantárgyakat. Így délelőtt és délután is volt tanítás.

– *Nagy tudású pedagógusoktól, tudósoktól tanultál, akik szerves részeivé váltak a 20. századi magyarországi zsidóság szellemtörténetének. Beszélj róluk!*

– Mestereim közül elsőként *dr. Heller Bernát* nevét emelném ki, a Biblia nemzetközileg elismert szaktekintélyét. Szigorú, nagy elvárású tanár volt. Minden óra elejére nyolc szentírási verset kellett kívülről megtanulni, majd teljes fejezeteket követelt meg, hogy memoriter módszerrel sajátítsuk el az ősi szöveget. A Biblia igazi ismeretét Heller Bernátnak köszönhetem. *Dr. Weisz Miksánál* hallgattam történelmet, ő is nagyon komoly előadásokat tartott, viszont nem követelte vissza az elhangzottakat. A vizsgákat sem vette túl komolyan, a történelmet mégis ő szerettette meg velem.

Világi tanárain közül elsősorban *Dercsényi Mór*icot említtem meg. Latint és görögöt tanított. Rendkívül széles műveltségű, szigorú ember, féltünk tőle, mint a tűztől. Állítom, hogy az általános műveltségünk jelentős részét neki köszönhetjük. Nyitott egyéniség, aki egész órákat szentelt a diákok kérdéseinek megválaszolására.

– *A rabbiképzős évek legjelentősebb állomása a felsőtagozat volt. Kik voltak leghíresebb mestereid?*

– Első éves felsős koromban Hellernél Énekek Énekét és Koheletet tanultunk. Heller budai volt, s abban az esztendőben összeveszett a Pesti Hitközség vezetőivel, akik el akarták „nyelni” a Budai Hitközséget. Ő ellenezte ezt, s az eredmény az lett, hogy a pesti Hitközség vezetői eltávolították e fantasztikusan értékes embert a Rabbiképző katedrájáról, nyugdíjba ment. *Hoffer Árminnál* folytattuk a talmud és a poszkim tanulását, de a gemarát később átvette tőle *dr. Guttmann Mihály*, aki addig a breslauer Rabbiképzőnek volt a rektora. Ő igen nagy tudású ember volt, de kissé száraz, nem mondhatnám, hogy szívesen emlékezem rá.

Dr. Hevesi Simon a homiletika és a vallásfilozófia professzora, valóságos királyi megjelenés. Óriási tekintélynek örvendő rabbi, aki – szerintem – nem vette túl komolyan a pedagógiai munkát, azonban művésze volt a szónoklatnak. Nagyon élvezték előadásait. Nem ment bele a témák mélyreható elemzésébe, ahogy talán elvártuk volna tőle. Tőle, a Dohány utcai templom főrabbijától.

– *A háború előtt minden neológ rabbi – a Szeminárium mellett – egyetemre is járt, doktorált. Mi volt e követelmény feltétele, mi volt a kapcsolat a Rabbiképző és a Pázmány Péter Tudományegyetem között?*

– A numerus clausus idején a Rabbiképzőnek megalapodása volt az egyetemmel. A Szeminárium által kijelölt diákokat a „zárt számon” felül, korlátolt jogú hallgatóként vették fel. Én, mint jelesen érettségizett diák, nem a Szemináriumon keresztül kezdtem meg egyetemi tanulmányaimat, mert matematikát és fizikát akartam hallgatni. Később mégis keleti nyelveket és az ókori keleti népek történetét vettem fel, valamint filozófiát. Megkülönböztettek bennünket az indexünk alapján is. A korlátolt jogúaknak barna színű dukált, a többieknek fekete...

Néhányunknak, közte Scheiber Sándornak, Hahn Istvánnak, akik nem szeminaristaként, hanem egyéb érdemeik alapján lettünk egyetemisták, fekete volt az indexünk, s ebből óriási botrány tört ki. Rabbiképzős és fekete az indexe?... - háborogtak a jobboldali diákok és professzorok. Megsemmisítették a félévi vizsgákat, s átminősítették minket „barnaindexeseknek”.

– *Hogyan alakult a rabbinikus pályád?*

– Gyakorló rabbi nem voltam soha. Annak idején a frissen avatottaknak nem volt hová elhelyezkedniük, hiába vezették be az ún. segédrabbi intézményét. Amikor az én évfolyamom végzett, ezekben a státusokban sem volt üresedés, csupán a

templomkörzetek ifjúsági csoportjaiban kezdhették el a pedagógusi munkát.

– *Mikor, hogyan lettél cionista?*

– Alsós gimnazista koromban egyáltalán nem voltam cionista, sőt ellenzője voltam a zsidó nemzeti gondolatnak. Akkori szemléletem kialakulásában jelentős szerepet játszott a családi hagyomány. Édesapám mindig azt mondta: „Szeretném én azt az embert látni, aki kétségbe meri vonni az én magyar voltomat.” A történelem megértette velem, hogy nem minden úgy van, ahogy én gyerekfejjel elképzeltem. Lassan-lassan közeledtem a cionizmus eszmeiségéhez, s 1932-ben beléptem a Makkabeába, a cionista egyetemi hallgatók egyesületébe, amely szervezetileg a Hanoar Hacioni irányzatához tartozott. Itt kezdtem a cionizmus szellemiségével és az élő héber nyelvvvel megismerkedni.

Ennek jegyében tanítottam, s vettem részt a mozgalom vezetésében, valamint a Keren Kájemet munkájában.

1945 után, mint a mozgalom egyik vezetőjére Magyarországon volt rám szükség. A Zsidó Gimnázium tanáraként cionista szellemben tanítottam. A tanári kar nagyobbik része s a gimnáziumi diákság mintegy fele örömmel csatlakozott ehhez az irányzathoz, de létezett komoly ellenzék is, a „vörös-asszimiláns” diákság. A domináns tényező mégis a cionista vonal volt, az iskola hangos volt a héber daloktól, s azt lehetett érezni, hogy sok minden másképp van – nyilván ebbe belejátszott a Soah tragédiája is – mint azelőtt.

A Rákosi-éra kialakulásával helyzetem egyre tarthatatlanabbá, veszélyesebbé vált, ezért 1950-ben, harminchét évesen alijáztam.

A három nagy találkozója 1945 júliusában a Berlin melletti Potsdamban. Az angol miniszterelnök, Winston Churchill és az USA elnöke, Harry Truman mögött Alexander Contract

Sztálin ételkóstolója

A 72 éves Alexander Contract közel 5 éven át a Kremlben, a SZU első emberének közvetlen környezetében élt. Életének erre a korszakára emlékezett a Zürichben megjelenő *Israelitisches Wochenblatt* 1994. szeptember 23-i számában. Contract elmondta, hogy a háború kezdetén súlyosan megsebesült, és egy urali kórházban kereste őt meg Hruscov, aki már akkor a Vörös Hadsereg egyik vezetője volt, hogy válasszon: felgyógyulása után visszamegy a frontra, vagy elfoglalja helyét az „udvar” biztonságában. Az emlékező arról nem szólt, hogy mi tette őt

alkalmassá erre a hihetetlen bizalomra, képességeiről csupán annyit mondott, hogy 11 nyelven beszélt – az olvasók legfeljebb következtetéseket vonhatnak le a lap egyik fotójából, amelyen Contract Berlinben látható, KGB-tisztek társaságában.

Moszkvában a diktátor 6 legközvetlenebb testőrének és ételkóstolójának egyike lett. Előtte evett ételeiből, ivott vízből, borából, vodkájából, whiskyjéből, még dohányját is kipróbálta. 19 perccel később vette a fentieket magához a diktátor. Az ifjú testőr élete mégsem volt fenékgig tejfel, bár gyakran jutott belőle legalább egy kanálnyi, ugyanis a főnök kiszámíthatatlan volt. Jókedvében emberét Száskámnak becézte, ha azonban csapatai vereséget szenvedtek, és a háború sok évében ez történt, akkor szidalmazta, disznónak, idiótának mondta, agyonlövétessel fenyegette. Zsidós nevét Vasziljevics Kontraktovrá változtatták, nyakláncán pedig *keresztet kellett viselnie*. Azt azonban megengedték – meséli Contract –, hogy disznóhúst ne egyen. És ez megmentette az életét, ugyanis az őt ebben helyettesítő bajtársa mérgezésben meghalt.

Feladatai közé tartozott Sztálin számára hölgyeket, főleg diáklányokat felhajtani. Ő beszélte rá a kiszemelteket a honleányi tette, kioktatta a tennivalókra, az első légyott előtt orvoshoz vitte, majd a Kreml egyik hátsó ajtaján becsempészte.

Kétkedve fogadhatnánk a visszaemlékezést, ha nem lennének dokumentumok arról, hogy aki elmondta ezeket, az valóban a generalisszimusz bizalmát élvezte: nyugati filmek, fotóriporterek felvételein látható Sztálin kísérőjeként Teheránban, Jaltában, Potsdamban. Azt is állítja, hogy Sztálin íróasztaláról bizalmas papírokat juttatott Trumanhoz. Ezért a tettéért az amerikaiak megígérték, hogy egymillió dollárt kap, és kisérik a tengerentúlra. 1946-ban Németországon át valóban az USA-ba menekült, de a pénzből egy centet sem látott. Ennek ellenére vagyonos ember lett, ruhatisztító hálózatot épített ki.

Szovjetunióbeli múltjáról évtizedeken át hallgatni kényszerült, nemrégiben azonban angolul megírta memoárját *A Kreml hátsó szobájában* címmel. Ezt most fordítják németre, sőt, a könyvből film is készül.

Nézz vissza haraggal?

100 éve írták

**Magyar Zsidó Szemle,
1894. december**

*A pesti Chevra Kadisa
tagfelvételei*
(szerkesztőségi cikk)

...A pesti Chevra Kadisa, melyhez fogható chevra a föld kerekiségén nincsen, nemcsak a székes főváros zsidóságának, de túlzás nélkül a hazai zsidó felekezethez is egyik méltó büszkeségét képezi. A budapesti zsidóság minden más intézményének van versenytársa a világ valamelyik nagy városában, vagy legalábbis vannak olyanok, melyeket a pesti institutiók mellé lehet állítani, habár sohasem feléjük. Csak a chevra kadisa fejlődött olyanná, hogy a maga nemében egész Izraelben első helyen áll...

A 10 és félnapon keresztül tartott tagfelvételek alkalmából összesen 1631 új tag kebelezte be magát a chevra kadisába. Ez eset példátlanul áll... Nem lehet redves az a fa, a mely ily lombokat hajt. Nem haldoklik a tisztult vallásos érzet az olyan felekezetben, melyben ilyenek történhetnek.

Folyó hó 20-án zárták be nagy ünnepélyességgel a tagfelvételeket, melyek ezúttal valóban a testvériség tiszteletét parancsoló manifesztumát képezték...

Ezután Reusz Károly, a chevra kadisa elnöke emelt szót... A chevra kadisa nagy napjait méltatta azzal a bölcsességgel és lángoló zsidó érzéssel, mely szavait és tetteit egyaránt áthatja. Mit mondjunk e beszédről? Könnyekig hatva hallgattuk mindannyian.

75 éve írták

Egyenlőség, 1919. december 13.

Chanukka 5680
Írta: dr. Hevesi Simon

Istennek csodálatra méltó népe, Izrael, egyedül állt a nemzetek között. Mászt akart, mászt vallott, mászt hitt, mint a

többiek: bálványok helyett Egyistent, gyűlölet helyett szeretetet, ellenségeskedés helyett testvériséget, és körülbástyázta magasztos tanát nehéz törvényekkel...

Egyedül állott a zsidóság, nem értették meg, és mert meg nem értették, gyűlölték és üldözték, rágalmazták és befeketítették... és nincs az a képtelen vád, amelyet föl ne hoznának a zsidóság ellen, és amelyet szívesen el ne hinnének. Napjainkban is. Sokan vannak, akik szívesen elhiszik, hogy a zsidók, miután a kapitalizmus megteremtésében részt vettek... gyarapodtak és maguknak családjuknak kedvező anyagi helyzetet teremtettek, egyszerre eszeveszetteen, rendszeresen és következetesen el akarták volna pusztítani azt, a maguk kárára, aminek alkotásában részt vettek.

És ha azt mondják, hogy a zsidó katonák nem kaptak kitérítést... zsidók itthon ültek, nem voltak a fronton – és ezzel ellentétben a zsidók demoralizálták a frontokat: akadnak sokan, akik szívesen elhiszik. De fölösleges elismételni e gyalázatos vádat... Én, aki a családok életébe sokszor betekintést nyerek, tanúságot teszek róla, hogy ahány családi szertartást végzek, mindig ott találok a család adatai közt a nagy háborús áldozatokat.

50 éve írták

**Magyarországi Zsidók Lapja,
1944. augusztus 31.**

A felelőtlen hírek ellen
(szerkesztőségi cikk)

A mai nehéz, komoly napokban, amikor súlyos gondok nehezdednek mindenkire, nyomatékosan ismétljük meg figyelmeztető szavunkat: érezze át mindenki a helyzet komolyságát, és magatartásával legyen méltó a mai nehéz időkhöz. Az elmúlt napokban is felelőtlen híresztelések és alaptalan szóbeszéddek zavarták meg a magyarországi zsidóságot. Nyomatékosan hívunk fel tehát mindenkit arra is, ne üljön fel az ilyen kózsza híresztelések-

nek, és nyugodjék meg abban a tudatban, hogy a Magyarországi Zsidók Szövetségének Intézőbizottsága, mint a magyarországi zsidóság hivatalos érdekképviselője, híven szolgál mindenkor – e lap hasábjain is – azokkal a közlésekkel, amelyek a zsidóságot érintik vagy érdeklik. Ne adjunk hitelt semmiféle álhírnek, amely alaptalanul megzavarhat bennünket, és teljesítsük híven kötelességeinket, amelyeket ezek a mai komoly idők reánk rónak.

*

Előírási sárga csillag Börzsönyi-nél. VI. Lovag utca 14. és VI. Szent István körút 7. szám. Vidékre utárvétel. (sic! – A szerk.)

25 éve írták

Új Élet, 1969. december 15.

Aszoró Bötévész böjtje
Írta: Schüick Jenő főrabbi

Vallásunk két történelmet formáló évfordulója, Chanukka és Aszoró Bötévész nekünk, hitünkhöz ragaszkodó zsidóknak az emlékezés napján túl tanulságul is szolgál. Hirdeti reménykeltően, hogy a gyűlöletet szítók, a gyilkos erőszakot alkalmazók előbb-utóbb elbuknak. „Nerm szunnyad Izrael gyermekeinek őrzője.” A vallásos zsidó ember vigaszt merít e bibliai ígéretből. Megtanulta történelme során, hogy gyűlölettel, üldöztetéssel nem lehet elpusztítani a zsidóságot, mert hűséggel küzd hitéért, és odaadással munkálkodik az emberiség boldogulásáért...

A 20. század Hámánját, Hitlert és követőit legyőzték hős felszabadítóink. Megszabadították az országot és benne a megmaradt zsidóságot a fasizmus igája alól... Aszoró Bötévészkor, amikor böjttel emlékezünk a jeruzsálemi Szentély pusztulására, örökké fájó gyásszal a szívünkben emlékezünk templomainkra, imaházainkra és tanházainkra, amelyeket a fasizmus ádáz gyűlölete döntött romba. De akkor is tele vagyunk bizodalommal, hogy felszabadulásunk révén továbbra is él és fejlődik a magyar zsidóság.

Philip Roth

„Egyre csak azt akartam, hogy csodálják éhezésemet” – avagy Kafka nyomában

Előadás a 275-ös kódszámú angol irodalmi kurzus hallgatóinak Pennsylvania Egyetem, 1972. őszi félév

„– *Egyre csak azt akartam, hogy csodálják éhezésemet – mondta az éhezőművész.*

– *Csodáljuk is – mondta készségesen a felügyelő.*

– *Pedig nem kellene csodálnotok – mondta az éhezőművész.*

– *Nos, hát akkor nem csodáljuk – mondta a felügyelő –, de hát miért nem kell csodálnunk?*

– *Mert éhezniem kell, mert nem tehetek másképp – mondta az éhezőművész, kis fejét felemelte valamilyest, és mintha csókra csü-csöríténé ajkát, úgy beszélt egyenesen a felügyelő fülébe, hogy semmi veszendőbe ne menjen –, mert nem találtam ételt, mely ízlene. Ha megtaláltam volna, nem csinállok ekkora feltűnést, és jól teleszem magam, mint te és mindannyian. – Ezek voltak utolsó szavai, de megtört szemében látszott még a szilárd, ha immár nem is büszke meggyőződés, hogy tovább éhezik.”*

Franz Kafka: *Az éhezőművész* – Részlet *

KAFKÁRÓL ÍROK, S KÖZBEN nézem a fényképét: negyvenéves rajta (mint most én), 1924 van, férfikora egyik kellemes és reményteli éve, meg a haláláé. Arca éles és csontvázszerű, egy földet túró állaté: kiálló járomcsontját a barkó hiánya még jobban kiemeli, fülének formája és fejével bezárt szöge angyalszárnyat idéz, tekintetében egy állat riadt lélekjelenléte – hatalmas félelmek, hatalmas önuralom; az egyetlen érzéki vonás a koponyához simuló, keleties, fekete hajzat; az ornyereg alatt ismerős zsidós kiugrás, maga az orr egyébként hosszú és kissé csüggeteg – olyan, mint minden második

Kajtán Tibor rajza

zsidó fiúé, akivel együtt jártam iskolába. Az ilyen szabású koponyákat ezrével lapátolták elő a kemencékből; ha tovább él, az övé is köztük lett volna, három hűgáéval együtt.

Persze semmivel sem iszonyúbb Franz Kafkát elképzelni Auschwitzban, mint bárki mást, csak sajátos módon iszonyú. Ámde Kafka nem érte meg a holocaustot. Ha megéri, talán együtt menekült volna jó barátjával, Max Broddal, aki Palesztinában talált menedéket, aztán Izrael állam polgára lett, s ott is halt meg 1968-ban. De Kafka, amint menekül? Eléggé valószínűtlen egy olyan ember esetében, akit ennyire elbűvöl a csapdába esés meg a gyötrelmes halálba torkolló élet. Igaz, ott van amerikai bevándorló-megfelelője, Karl Rossmann. Ha azt el tudta képzelni, hogyan menekül Amerikába Karl, és milyen váltakozó szerencsével alakul ottani sorsa, vajon saját menekülését ne tudta volna elgondolni? Nem lehetett volna-e a New York-i Új Társadalomkutató Intézet az ő Oklahomai Nagy Természeti Színtere? Vagy esetleg Thomas Mann mintájára, egy állás a princetoni német tanszéken... De persze ha Kafka él, egyáltalán nem bizonyos, hogy kiadják azokat a könyveit, amelyeket Mann a maga New Jersey-i menekülésekor ünnepelt; meglehet, hogy Kafka vagy megsemmisítette volna azokat a kéziratait, amelyeknek felszámolására végakaratóban Max Brodot kérte meg, vagy legalábbis titokban tartotta volna őket. Az 1938-ban Amerikába érkező menekült nem a Mann-féle

„vallásos humorista” lett volna, hanem egy könyveket bújó, ötvenöt éves, vézna agglegény, a prágai állami biztosítóintézet volt jogtanácsosa, aki Hitler hatalomra kerülésekor vonult nyugalomba Berlinben – író, igen, ám mindössze néhány különös novella szerzője, többnyire állatokról szóló történeteké, melyekről Amerikában senki se hallott, és Európában is csupán egy maroknyi ember olvasott; egy hatalmas K., de K. elszántsága és céltudatossága nélkül, egy

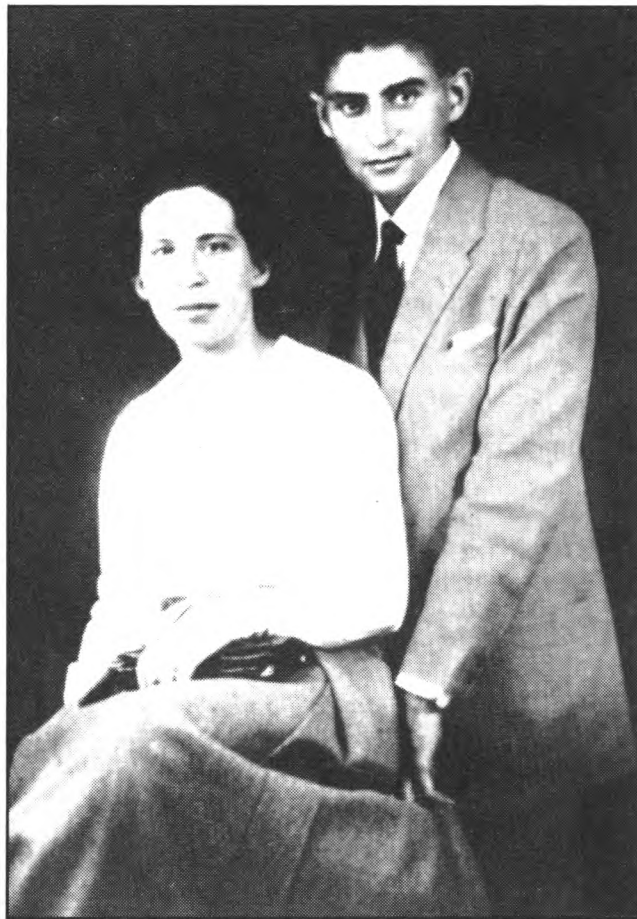
* In: *Reading Myself and Others*, Penguin Books, 1985.

A novellarészleteket a Franz Kafka: *Elbeszélések* című kötetből idézzük (Európa Könyvkiadó, Budapest, 1973). *Az éhezőművész* és *Az ítélet* Tandori Dezső fordítása, *Az odú* Eörsi Istváné.

hontalan Karl, de Karl ifjonti heve és rugalmassága nélkül; csupán egy zsidó, akinek sikerült elmenekülnie egy koffernyi homival: némi ruhával, néhány családi fényképpel és prágai emlékekkel, meg a kéziratokkal, melyek még kiadatlanok és darabokban vannak: az *Amerika*, *A per*, *A kastély* kézírataival, és (ami még különösebb) további három töredékes regénytel, melyek éppoly figyelemre méltók, mint azok a bizarr mesterművek, melyeket ki nem ad a kezéből – ödipuszi félelemből, örült maximalizmusból és a magány meg a spirituális tisztaság iránti kielégíthetetlen vágyból.

1923 JÚLIUSA: TIZENEGY HÓNAPPAL a bécsi szanatóriumban bekövetkező halála előtt Kafka valahogy rászánja magát, hogy örökre otthagyja Prágát és az apai házat. Eddig még sose sikerült külön laknia, függetlenül anyjától, húgaitól és apjától, s írni is csak abban a napi néhány órában tudott, ami a prágai Munkás Balesetbiztosító Jogi Osztályán ledolgozott munkaideje után megmaradt. Jogi diplomája megszerzése óta ő a leglelkiismeretesebb és legszorgalmasabb hivatalnok, jóllehet munkáját unalmasnak és lélektelennek találja. Ám 1923 júliusában – miután betegsége miatt néhány hónapja nyugdíjazták – egy német tengerparti üdülőhelyen megismerkedik egy tizenkilenc éves zsidó lánnyal, Dora Diamanttal, aki a berlini Zsidó Közösségi Ház nyári táborában dolgozik. Dora egy lengyel ortodox családot hagyott ott (fele olyan idősén, mint Kafka), hogy a saját lábára álljon. A lány és a negyvenedik évébe lépő Kafka egymásba szeret... Kafka ez idáig már két, némiképp konvencionálisabb zsidó lánnyal járt jegyben – egyikükkel kétszer is –, s ezek a zaklatott, szorongásos jegyességek leginkább Kafka félelmei miatt futottak zátonyra. „Lelkileg alkalmatlan vagyok a házasságra - írja apjának abban a negyvenöt oldalas levélben, melyet anyjának ad át kézbesítésre. – ...mihelyt elhatározom, hogy megházasodom, többé nem tudok aludni, éjjel-nappal fáj a fejem, ezt már nem is lehet életnek nevezni. – Meg is magyarázza, miért. – Számomra tilalmas a házasság - írja apjának –, mert az a te birodalmad. Néha magam elé képzelem a kiterített világtérképet, és te nyújtózol el rajta átlósan. És úgy érzem, mintha én csak azokon a területeken élhetnék, ahol te nem vagy, és ahová nem érsz el. És ha tartom magam a dimenzióidról alkotott fogalmaimhoz, ezek a területek nem valami számosak, nem valami szíverítők, s a házasság nincsen közöttük.” A levél, mely azt magyarázza, mi a rossz az apa és a fiú között, 1919 novemberében kelt. Az anya jobbnak látta, ha nem adja át; talán mert nem volt bátorsága, de valószínűbb, hogy – akárcsak a fiú – ő sem fűződött hozzá sok reménytel.

Kafka a következő két évben Milena Jesenká-Pollakkal próbál meg viszonyt folytatni, azzal a huszonnégy éves, érzelemgazdag fiatal nővel, aki cseh nyelvre fordította néhány novelláját, s aki Bécsben él boldogtalan házasságban. Ez a lázas kapcsolat, amely azért lényegében postai úton zajlik, még rombolóbban hat Kafkára, mint a kedves zsidó lányokkal kötött jegyességek. Azok csak a családapai vágyakat szították föl benne, olyan vágyakat, amelyeknek nem merte átadni magát, olyan vágyakat, amelyeknek apja iránti túlzott hódolata vetett gátat: „a családi kör bővölete”, fogalmaz Brod, és önnön magányosságának hipnotikus hatása. Hanem a cseh Milena, ez a zabolátlan, viharos

Franz Kafka Felice Bauerral

teremtés, aki fűtül a konvenciókra, ez a csupa étvágy és csupa indulat asszony elemibb vágyakat és elemibb félelmeiket gerjeszt. Rio Reisner prágai kritikus szerint Milena „pszichopata” volt; Margaret Bubner-Neumann szerint, aki két évet töltött el mellette a német koncentrációs táborban, ahol Milena egy veseműtétet követően halt meg 1944-ben, nagyon is egészséges lélek volt, rendkívül emberséges és bátor. Milena írta Kafkáról az egyetlen olyan nekrológot, amelynek visszhangja lett a prágai sajtóban: stílusa és Kafka értékeit méltató kijelentései egyformán erőteljesek. Milena még csak húsz-egynéhány éves, a halottat pedig a legszűkebb baráti körön kívül alig ismeri valaki, Milena mégis ezt írja róla: „Kivételes módon és mélységben ismerte a világot, s mély és kivételes világ volt ő maga is. ...Érzékenysége csodával határos, értelmének világossága rémisztően meg nem alkuvó, ezért aztán az élettől való félelme teljes súlyát a betegségére terhelte rá... Ő írta a legújabb német irodalom legfontosabb könyveit.” Nem nehéz elképzelni ezt a vibráló fiatal nőt, amint átlósan nyújtózik el az ágyon, s ugyanolyan hódolatot vált ki Kafkából, mint az apja, aki a világtérképen nyújtózik el. Milenához írt levelei olyan csapongók, amilyen nem is akad Kafka nyomtatásban megjelent írásai között, s minden lapon ott áll a szó, hogy „félelem”. „Mind a ketten házasok vagyunk, te ott Bécsben, én meg a Félelmemmel itt, Prágában.” Szeretné a nő keblére hajtani a fejét, „Milena mamának” szólítja, s két röpke randevújukból legalább az

egyiken reménytelenül impotens. Végül kénytelen arra kéri Milenát, hogy hagyja magára, s a lány, noha tiszteli a kívánságát, mély szomorúsággal veszi tudomásul. „Ne írj – írja Kafka –, és ne találkozzunk többet. Arra kérlek, hogy némán teljesítsd ezt a kérésemet. Számomra ez az egyetlen módja az életben maradásnak, minden más csak a pusztuláshoz visz közelebb.”

AZTÁN 1923 KORA NYARÁN Kafka meglátogatja hűgát, aki a Balti-tengernél nyaral gyermekeivel. Itt talál rá a fiatal Dora Diamantra, s egy hónap se telik bele, már együtt laknak egy kétszobás lakásban Berlin peremén, végre távol Prágától és a szülői háztól. Hogy lehetséges ez? Hogy lehet, hogy betegen Kafka ilyen gyorsan és végérvényesen tette meg az elszakadáshoz szükséges lépést, azt, amire egészségesebb korában képtelen volt? A szenvedélyes levélíró, aki vég nélkül képes latolgatni, melyik vonattal is utazzék Milenához a hétvégére Bécsbe (és elutaz-zék-e egyáltalán), a keménygalléros polgári kérő, aki a derék Fräulein Bauerrel kötött és jegyességnek csúfolt véget nem érő kínlódás alatt titokban memorandumot fogalmaz önmagának, melyben szembesíti a házasság mellett felhozható érveket az ellene felhozhatókkal, a megfoghatatlanság és megoldhatatlanság költője, akinek gyötrelmes vereségvíziói mind arra a meggyőződésre épülnek, hogy a vágyat elmozdíthatatlan sorompó választja el a megvalósítástól, az a Kafka, akinek írásai a megváltás, az igazság és a beteljesülés mindenfajta könnyű, megható és emberi ábrándját cáfolják, méghozzá sűrűn elképzelt ellenálmokkal, melyek minden megoldásból és menekülésből csúfot űznek – nos ez a Kafka *elmenekiül!* Ráadásul egyik napról a másikra! K. áthatol a Kastély falain – Joseph K. kijátssza a törvényt – „teljesen kivonja magát alóla, tökéletesen kívül helyezi magát a Törvényszék ítéletén”. Igen: azt a lehetőséget, amely Joseph K. előtt épp csak megvillant a katedrálisban, de amit se fölfogni, se kihasználni nem képes – „ami az ügynek nem valamiféle hatásos befolyásolása, csupán... kijátszása volna” –, azt élete utolsó esztendejében Kafka megragadja és valóra váltja.

Vajon Dora Diamant mutatta-e meg az új utat, vagy a halál? A másik nélkül talán egyiknek se sike-rül. Jól tudjuk, hogy az az „illuzórikus üresség”, melyre a faluba lépve K. először rácsodálkozik, mikor a ködön és sötétségen át a

Kastélyt nézi, semmivel se hatalmasabb és felfoghatatlanabb, mint önnön férjje és apai mivoltának gondolata az ifjú Kafka számára. Ámde most úgy fest, a feleséget, otthont és gyermekeket ígérő Dorában megtestesülő örökkévaló jövő már nem olyan rémületes és zavarba ejtő, mint valaha lett volna, hiszen az „örökkévalóság” immár csak néhány hónap. Igen: a haldokló Kafka elszánja magát a házasodásra, s levélben megkéri Dora kezét az ortodox apától. Ám éppen Kafka közelgő halála, mely feloldotta minden belső viszályát és bizonytalanságát, éppen az lesz az akadály, melyet a lány apja a kérő útjába gördít. A haldokló Franz Kafka kérését, hogy betegségében magához köthesse Dora Diamantot, az egészséges fiatal teremtést, az apa megtagadja!

Ha nincs ott az egyik apa, hogy Kafka útjába álljon, hát ott a másik, s mögötte még egy. Dora apja, írja Max Brod, „fogta a levelet [Kafkaét], fölkereste azt a férfit, akit a legjobban tisztelt, akinek véleményére a legjobban adott: »Gerer Rebbe«-t. A rabbi elolvasta a levelet, letette, s csak egyetlen szótagot mondott: »Nem.«” *Nem.* Maga Klamm se lehetett volna kurtább, ő se kezelhette volna távolságtartóbban a kérelmezőt. *Nem.* Ez a nyers visszavonhatatlanság ugyanolyan árulkodó és megfellebbezhetetlen, mint az az átoknak is beillő fenyegetés, melyet Georg Bendemannhoz, a kudarcra ítélt vőlegényhez intézett tulajdon apja: „Karolj csak a menyasszonyodba, és jöjj szembe velem! Elsöpörlek az utamból, azt sem tudod majd, hogyan!” *Nem.* *Nem.* Ne légyen ő tenéked, mondják az apák, és Kafka beletörődik, hogy ne légyen. A megrögzött engedelmesség és lemondás; Kafka saját idegenkedése a betegetől és tisztelete az erő, az étvágy, az egészség iránt. „De most aztán rendet csináljatok itt! – mondta a felügyelő, mire az éhezőművészt szalmástól elásták. A ketrecbe pedig egy fiatal párdúc került. Még a legeltompultabb léleknek is érezhető felüdülést jelentett, hogy az oly régóta sívár kalitkában ott járt-kelt ez a vadállat. Semmi baja nem volt. Eledele ízlett neki, hozták is minden töprengés nélkül az örök; úgy látszott, még a szabadságot sem hiányolja; ez a nemes, minden szükséges dologgal szinte szétptattanásig ellátott test mintha a szabadságot is önmagában hordozta volna; ott volt talán a fogai között; és az életöröm olyan erővel süttött belőle, hogy a nézők csak ügygel-bajjal állták tekintetét. De erőt vettek magukon, körültonolták a ketrecet, és nem akartak tágítani tőle.” A nem az nem; ennyit ő is tudott. Egy egészséges, tizenkilenc éves leányt nem lehet, nem szabad hozzáadni egy kétszer olyan idős, beteg emberhez, aki vért köhög („Fulladásos halálra ítélek!” – kiáltja Georg Bendemann apja), és akit az ágyban hol a láz ver ki, hol a hideg ráz. Micsoda Kafka-szerűtlen álmodik Kafka?

ADORÁVAL ELTÖLTÖTT KILENC HÓNAP ugyancsak bővelkedik karkai elemekben: kemény tél egy rosszul fűtött lakásban; infláció, amely alamizsnává silányítja Kafka szerény nyugdíját, és Berlin utcáira kergeti az éhezőket, szűkölködőket, akiknek szenvedése láttán Kafka arca, ahogy Dora írja, „hamuszínűre” válik; saját tuberkulotikus tüdeje és teste, melyet átfómál, büntet a kór. Dora olyan odaadással és szeretettel ápolja a beteg író, amilyennel Gregor Samsa húga ápolja Gregort, a férget. Gregor húga olyan gyönyörűen hegedül, hogy Gregor „úgy érezte, most látta meg az utat, mely az áhítozva kere-

Milena Jesenská

Dora Diamant

sett, ismeretlen táplálékhoz vezet”; ebben az állapotában arról álmodozik, hogy konzervatóriumba küldi tanulni tehetséges hűgát! Dora muzsikája a héber nyelv, ezen olvas fel Kafkának, méghozzá olyan rátermettséggel, hogy Brod szerint „Franz színésznői képességeket fedezett föl benne, s később Dora az ő tanácsára és intenciói szerint képezte magát ebben a művészeti ágban...”

CSAKHOGY KAFKA NEM FÉREG Dora Diamant szemében, de a saját szemében sem. Negyvenéves fejjel, távol Prágától meg a szülői háztól végre úgy tetszik, megszabadult az önutálattól, a kételytől és a függőség meg az önmeztagadás ellen intézett büntudatos kirohanásoktól, melyek húszas és harmincas éveiben kis híján az örületbe kergették; mintha egyszeriben lerázta volna azt az általános és gyógyíthatatlan elkeseredettséget, amely *A per*, *A fegyencgyarmaton* és *Az átváltozás* hatalmas megtorlás-vízióit átjárja. Évekkel előbb, még Prágában Kafka azt az utasítást adta Max Brodnak, hogy halála esetén semmisítse meg minden kéziratát, köztük a három kiadatlan regényt is; most, Berlinben, amikor Brod bemutatja Kafkát egy német kiadónak, aki érdeklődik az írásai iránt, beleegyeznek, hogy egy kötetben kiadják négy novelláját, s ehhez a beleegyezéshez, írja Brod, „nem kell hosszasan gyözködni”. Dora segítségével újra szorgalmasan nekilát héber tanulmányainak, s betegségével meg a kemény téllal dacolva bejár a Berlieni Zsidó Tudományok Akadémiájára, hogy előadásorozatot hallgasson a Talmudról – mennyire más ez a Kafka, mint az az elidegenedett és mélabús régi énje, aki ezt írta a naplójába: „Mi közöm a zsidókhöz? Magamhoz is alig van közöm: csöndesen meg kéne húzódnom egy sarokban, és örülni, hogy lélegzem.” Még inkább jelzi a változást, hogy lelki nyugalomra és boldogságra talál egy nő oldalán: e mellett a fiatal és rajongó társ mellett Kafka játékos kedvű lesz, nevelő hajlamú és – betegsége (meg boldogsága) fényében sejtethetően szűzies. Ha nem lehetett belőle férj (amiért a derék Fräulein Bauernél annyira erőlködött), nem lehetett szerető (amiért Milenánál oly reménytelenül küzdött), hát lett belőle olyasvalaki, aki az ő értékrendjében legalább olyan csodálatos: apa, ennek a testvérhűg-forma, anyáskodó lánygyermeknek valami módon az apja. *Franz Kafka egy reggel arra ébredt nyugtalan álmából, hogy apává, íróvá és zsidóvá változott.*

Berendeztem az odút – kezdi azt a részletező, hosszú és kimerítő novellát, melyet ezen a télen írt Berlinben –, és úgy látszik, jól sikerült. ...A vártéri munkát szükségtelenül megnehezítette..., hogy éppen a tervbe vett helyen a föld meglehetősen laza és porhanyós volt, valósággal szilárdra kellett kalapálni, hogy kialakuljon a szépen boltozott és kerek tér. Ilyen munkára azonban csak a homlokomat használhatom. Így hát napokon és éjjeleken át sok-sok ezerszer rohanam a földnek homlokkal, és boldog voltam, amikor véresre vertem, mert ez a fal lassú megszilárdulásának bizonyítéka volt; és ily módon, mint ezt nyilván mindenki elismeri, alaposan rászolgáltam erre a Vártérre.”

Az odú egy roppant veszélyérzettel teli állatról szól, akinek egész élete a védekezés köré szerveződik, és akinek leghőbb vágya a biztonság és a nyugalom. Ez a földet túró lény foggal-körömmel – és homlokkal – építi meg azt a rafinált és szövevényes föld alatti kamra- és járat-rendszert, melynek

célja, hogy lelki nyugalmat nyújtson neki. Mégis, jóllehet az odúnak sikerül csökkente az külső fenyegetés okozta veszélyérzetet, fenntartása és megóvása szintén gondokat okoz: „Másfajta, büszkébb, tartalmasabb, gyakran igen-igen visszafojtott gondok ezek, de talán éppoly emésztőek, mint azok, amelyeket az élet odakint tartogat.” A novella (melynek befejezése elveszett) azzal zárul, hogy az odú lakója távoli, föld alatti zajokra figyel fel, s ezekből „egy nagy állat létezésére” következtet és arra, hogy ez a lény a Vártér irányába fúrja előre magát.

Újabb nyomasztó mese a csapdába esésről és a rögeszméről, mely utóbbi annyira abszolút, hogy képtelenség elválasztani a figurát a szituációtól. Ámde ezt az írást, mely Kafka életének utolsó, „boldog” hónapjaiban keletkezett, mégis meglegyinti a személyes megbékélés és a keserű önel fogadás szelleme, az író sajátos örültsége iránti olyasfajta tolerancia, melynek *Az átváltozásban* nyoma sincs. A korábbi állattörténetek kíméletlen, mazochisztikus iróniáját – amit *Az itéletben* és *A perben* látunk – itt az ének és megszállottságainak a bírálata váltja fel, s ez, noha már-már a gúnyirat határát súrolja, mégsem megy át a legsúlyosabb megalázottság és legyőzetés képeibe. ... Mégis több ez, mint az elmeháborodásig védelmezett ego metaforája, azé az éné, akinek a sebezhetetlenségért vívott küzdelme olyan védelmi rendszert hoz létre, amely aztán szüntelen gondok forrásává válik. Ez a történet egyben egy roppant józan, antiromantikus fabula is arról, hogyan és miért keletkezik a művészet; ez itt a művész arcképe, minden naivitásával, aggodalmával, elszigeteltségével, elégedetlenségével, kíméletlenségével, rögeszmésségével, titkolózásával, paranoiájával és önrabságával, a bűvös gondolkodó arcképe, aki erői végére jutott – ez itt Kafka Prosperója. ... Végzetlenül szuggesztív történet arról, milyen az élet egy lyukban. Hiszen ne feledkezzünk meg Dora Diamant közelségéről azok alatt a hónapok alatt, amikor Kafka – a tilos otthonukul szolgáló két gyatrán fűtött szobában – *Az odún* dolgozott. Bizonyos, hogy az olyan álmodozónak, amilyen Kafka, sosem kellett a fiatal lány testébe hatolnia ahhoz, hogy gyöngéd jelenléte fölgerjessze benne a fantáziát a rejtett nyílásról, mely „kielégített vágyódást”, „elért célt” és „édes álomot” ígér, ám amely, ha egyszer birtokba veszik és belé hatolnak, a legszörnyűbb megtorlás és kifosztottság fenyegetését hordozza. „Egyébiránt kísérletet teszek arra, hogy megfejtsem az állat tervét. Vándorúton van-e, vagy a saját odúján dolgozik? Ha vándorúton van, akkor talán megegyezhetek vele. Ha csakugyan áttör hozzám, adok neki egyet-mást a készleteimből, és akkor továbbvonul. Úgy van, továbbvonul. Természetesen mindenről álmodozhatok földkupacomban, megegyezésről is, noha pontosan tudom, hogy ilyesmi nem létezik, és hogy abban a pillanatban, amikor meglátjuk egymást, sőt, már amikor megérezzük egymást a közelben, rögtön ... eszeveszetten ... egymásra meresztjük karmunkat és egymásra vicserítjük fogunkat.”

Negyvenegyedik születésnapja előtt egy hónappal, 1924. június 3-án hal meg tüdő- és gégetuberkulózisban. Dora napokig azt suttogja vigasztalhatatlanul: – Szerelmem, szerelmem, édes jó szerelmem...

Nemes Anna fordítása

Joachim Neugroschel

Kafka prágai német világa

„Nagyapánk jiddis nyelven beszéltek, szüleink németül, és mi, akik megmaradtunk, szülőföldünk nyelvét használjuk.”

EGY PRÁGAI ZSIDÓTÓL származik fenti megjegyzés, az európai zsidóság nagy részének nyelvi és kulturális történetét foglalja össze, a tizenyolcadik század végétől kezdve. Ezen időszak alatt az Európában és gyarmatain élő különböző zsidó közösségek a zsidó nyelvekről áttértek néhány „nem zsidó” nyelvre, és talán véglegesen vissza (vagy előre) a héberhez Izraelben. Izraelen kívül ez a folyamat a zsidókat egy bázisvallással és sokféle zsidó szubkultúrával (askenázi, szefárd stb.) rendelkező etnikai kategóriából egy olyan vallási kategóriává változtatta át, amelynek különféle közösségei számos országban vannak szétszóródva, és javarészt asszimilálódnak a helyi, nem-zsidó kultúrához.

Franz Kafka Prágában született a tizenkilencedik század végén. Életének nagyobbik felében, 1918-ig, Csehország és Morvaország az Osztrák–Magyar Monarchiához tartozott. Kafka hat évvel a Monarchia felbomlása után halt meg (1924). Abban az időszakban a prágai zsidók, a Monarchia területén élő sok zsidóhoz és a német birodalomban élő zsidóság többségéhez hasonlóan a jiddis nyelvet elhagyva németül beszéltek, vagyis áttértek az uralkodó kultúra nyelvére. Eközben azonban megtartották vallási szokásaikat és zsidó identitásukat. A jelenség erősebb volt Nyugat-Európában, de sokkal kevésbé érvényesült például a cári birodalomban.

Polgárjogért az apák nyelvét

Ez a folyamat, amelyet én „*reakkultúrációnak*” neveznék, akkor kezdődött, amikor Napóleon francia állampolgárságot, nemzetiséget és teljes polgárjogot ajánlott fel a zsidóknak, azzal a feltétellel, hogy feladják saját kultúrájukat, nyelvüket és nemzetiségüket, csupán a vallási identitásukat őrzik meg. A zsidók Franciaországban lemondtak – nagy kényszer hatására ugyan – a több évszázada használt franciaországi zsidó nyelvről és kultúráról: a jehuditól (judeo-provanszál), a nyugati laazról (judeo-francia) és az elzászi jiddisről. A tizenkilencedik és a huszadik században felnövekvő közép- és nyugat-európai zsidók újabb generációi jiddis nyelven beszéltek szüleikkel, de egymás között, valamint természetesen a keresztényekkel, annak az országnak a nyelvét használták, amelyikben éltek. Amikor Marx Károly és Heinrich Heine szüleikkel leveleztek (fennmaradt dokumentumok

alapján), a levelek nyelve nyugati jiddis volt. Elias Canetti önéletrajzi művében, *A megőrzött nyelv*-ben említi szófiai eredetű családját, amelynek tagjai ladino nyelven beszéltek, ő azonban már a német nyelvet használta. Primo Levi önéletrajzi művében, *A periodikus rendszer*-ben utal arra, hogy családja és a helyi zsidó közösségek judeo-olasz nyelven beszéltek.

Ezek a közismert történetek töméntelen családra jellemzőek voltak, olyanokra, akik zsidóságukat nyelvilag és társadalmilag egyaránt elhagyva áttértek a nem zsidó lételre, s mint ilyenek, észrevétlenül váltak átmeneti kisebbséggé. Az ilyen fajta „helyben maradó” emigrációkkal egy időben a zsidók tömegesen vándoroltak ki, először Kelet-Európából Nyugat-Európába, majd Amerikába.

A modern Európában a nyelv meghatározó nemzeti és politikai tartalommal töltődik fel – különösen a tizenkilencedik században, a nemzetállamok születésekor. A „természettudományos”, biológiai érvrendszer Darwintól származik, aki szerint a nyelv – különösen az angol nyelv –, a magasabb fejlettséget jelenti. *A fajok eredete* című művében az általa Londonba vitt bennszülöttekről azt állítja, hogy nyilvánvalóan azok a legfejlettebbek közülük, akik képesek voltak valamennyit elsajátítani az angol nyelvből. A zsidók feladván saját nyelvüket és asszimilálódva a környezetük által beszélt nyelvekhez, mind társadalmi, mind állampolgári szempontból elfogadhatóbbakká válnak a befogadó nemzet számára.

Mindamellert, a vallásos zsidóság legbelül továbbra is a Messiás eljövételét várta, és/vagy a Palesztinába való visszatérést, így zsidó közösségük adott nyelvét átmeneti körülményeik részének tekintették.

Továbbá sokan a helyi zsidó nyelvet kulturálisan alsóbbrendűnek tekintették akár a héberhez, akár más, nem zsidó nyelvhez, de különösen az adott ország közigazgatási nyelvéhez képest. Közép- és Kelet-Európában a zsidók számára a német nyelv jelentette a felvilágosodást, a civilizációt és a modernséget.

Kafka hasonlóképpen szemlélte a nyelvet, s mint az „emberi” lét védjegyét gúnyolta ki. Amikor Gregor Samsa rovarrá változott, és beszéde alig volt érhető, a család tagjai úgy tettek, mintha Gregor lenne az, aki nem érti őket. Csak a (tanulatlan) házvezető szólt közvetlenül hozzá, ő is gúnyolódva. A majom a „Jelentés az Akadémiának” című elbeszélésben az emberré válás folyamatának első lépését egy „Hé” kiáltással kezdi, ez teszi őt – átvitt értelemben – egy asszimilált zsidó megszemélyesítőjévé. Kafka kigúnyolta

Európa nyelvi szemléletét, miközben a nyelv volt legfontosabb munkaeszköze. Bámulatosan használta a prágai németet, amelyet félig tréfásan „ünnepi német”-nek neveztek, mert jelentsen ez jót vagy rosszat, nélkülözötte a szlenget, a „konyhanyelvet” és a nyelvjárásokat, amelyek módosították az „igazi” németet csaknem minden területen. A náci rezsim azzal, hogy betiltotta Kafka műveit, és megölte a prágai németet beszélő zsidók nagy részét, végső soron felgyorsította a németek kiűzetését Prágából, *a német kultúra ősi és gazdag területét semmisítette meg*. Ennek eredményeként Kafka munkássága, amelyet a fasiszta uralom ugyanúgy likvidált, mint számos más német nyelvjárást, mára a prágai német nyelv emlékművévé vált.

A PRÁGAI NÉMET NYELV TELJESEN ELTÉRT attól a némettől, amelyet a német tartományok területén beszéltek. A prágai németet sohasem „fedte el” semmilyen helyi nyelvjárás, amelynek hatása akár észrevehető, akár nem, át-átszövi csaknem minden német beszédét és írását, még a legkifinomultabb íróét is – ha gondosan elemezzük a stílust, a szavak nemét, a hangsúlyozást és a ragozást. Mindemellett a prágai németet kedélyesen áthatotta az osztrák – különösen a bécsi – beszédsztylus és ritmus, a kifejezések és csípős megjegyzések, amelyek csak arra a területre voltak jellemzőek, de nyelvjárásnak mégsem voltak tekinthetőek. Bár a prágai német nyelv sokkal köznapiabb volt, mint ahogy gondolták, beszédjükét mégis valamiféle „tiszta” nyelvi modellnek tekintették, amelyet az irodalomban is felhasználtak. Az irodalom tehát sokkal köznapiabban hangzik, mint ahogyan a szerzők érekeltek, amiként a beszélt nyelv sokkal irodalmibban hangzott, mint a legtöbb németül beszélőé. „Úgy írunk, ahogy beszélünk” – mondogatták, és valóban csaknem ugyanúgy beszéltek, ahogy írtak.

Új nyelv – új stílus

Kafka prózája pontosan és kristálytisztán örökíti meg a prágai német nyelvet, árnyalatnyi osztrák színezettel. Legkorábbi novelláiban expresszionista és szürrealista újításokkal próbálkozott. Rövid, olykor egészen apró töredékekbe, prózaversekbe tömörítette a mondatokat, amelyekbe belesűrítette az érzelmeket, mindezt azért, hogy hangulatos, néha lírai élményt teremtsen egy derűs és misztikus világban. Végül azonban, különösen két mesteri elbeszélésében: *Az ítélet*-ben és *az Átváltozás*-ban – a belső monológban vagy a tudatáramlás folyamatában –, már egy általában hagyományos nyelvet használ, amely alig vesz tudomást a kortárs német és francia irodalom stílusforradalmairól. Világa annyira bizarr, elidegenedett és groteszk, hogy a tárgy és a stílus, az abszurdítás és realitás összekapcsolásából előálló keverék egyszerre humoros és fájdalmas. Kafka erőteljes eszközöket használt az olvasó meghökkentésére (a meghökkentés a modernizmus jelentős alkotóeleme), és ezt a hatást még fokozta azzal, hogy ezeket az eszközöket mindennapi, indifferens történetekbe ágyazta. Ily módon, amikor azt olvassuk, hogy Gregor Samsa felébred és észreveszi, hogy egy óriási rovarrá változott, a szerző előadásmódja az eseményekről hideg, közömbös, objektív hangvételű, és egyáltalán nem mutat

semmilyen meglepetést a természetellenes anticsoda észlelésekor.

Mindemellett az elbeszélés tárgyilagos, magától értetődő hangvételét át- meg átszövi az a stílusirányzat, amely hosszú európai tradícióra tekint vissza, különösen a jiddis irodalomban. Noha ez a stílus meglehetősen elterjedt, még sincs angol neve. Ezért utalunk a francia *style indirect libre* és a német *erlebte Rede* terminológiákra. Az a módszer, amely a szerző elbeszélés módjának objektív mindenttudását (harmadik személy, múlt idő stb.) a szereplő legbensőbb lelki világával egyesíti, „empátiát” eredményez régebbi (Madison Avenue előtti) értelemben: a teljes lelki és szellemi azonosulás folyamatában. Mostanára ezt a kaffai stílust (amely magyarul „átélt beszéd”-nek felel meg: *a ford. megj.*) annyira elcsépelelték az európai nyelvekben, hogy bántó giccsként hat a használata. A módszer ügyes alkalmazásával neki sikerült elvezetni bennünket a társasági protokolltól a szubjektív szorongásig, kapcsolatot teremtve a tragikomikus szereplők és a fogcsikorgatva mosolygó olvasó között csak azért, hogy a karaktereket még jobban elidegenítse, mivel a kapcsolat egyoldalú: a szereplő soha nem hagyhatja el a képzeletbeli világot, és ezért soha nem léphet kapcsolatba a valódi szerzővel és a valódi olvasóval. Az empátia elidegenedéssé válik.

Kafka univerzalitása ma már nyilvánvaló: John Updike külön megdicsérte őt azért, hogy elkerülte a „zsidó elfogultságot”. Mindemellett Updike – jószándékkal és minden bizonytal szimpátiával viszonyulva Kafka zsidó sorsához – kifejezi a domináns kultúrának azt az elfogultságát, amely önmagát ab ovo univerzálisnak és axiomatikusnak véli, míg a kívül eső és kisebb kultúrákat provinciálisnak és viszonylagosnak tartja. Ez az előítélet kiszélesedik a „másikra”, olyan marginális csoportokra, mint például a nők, a homoszexuálisok, a faji és vallási kisebbségek.

Leplezte és elrejtette a kulturális szubjektivitást. Ha zsidókról írt volna, olvasóközönsége jelentősen lesűkülött volna: hiszen az ő korában mindössze egy százalék volt zsidó a Németországban és az Osztrák–Magyar Monarchiában élő, németül beszélők közül. A legtöbb országban a zsidó írók, amikor zsidókról írtak, jiddis nyelvet használtak, a nem zsidókról pedig nem zsidó nyelven írtak. Mint a legtöbb németül író zsidó (például Hermann Broch, Elias Canetti vagy Ernst Toller), Kafka is igyekezett *keresztény szereplőket* ábrázolni.

A MIKOR EGY ÉJSZAKA ALATT MEGÍRTA *Az ítélet*-et, feljegyzései szerint Jom Kippur éjszakája volt. Jom Kippur héberül Jom-ha-Din, azaz az Ítélet napja is. Az ilyen rejtett elágazások, tudatosan vagy nem tudatosan, levonnak valamit a művészet univerzalitásából, és provinciálisabbá teszik a művet, ugyanakkor nyitva hagyják az utat a többrétegű olvasat felé, amely feltárhat egy belső és talán szükségszerűen zárt világot. Mint ahogy Oscar Wilde egyik hősnője feltesz egy gyönyörű maszkot, amely aztán saját arcává válik, az alul lévő réteget végül is felváltja a külső maszk. Albert Einstein (aki egy ideig Prágában lakott) ránk hagyott egy modern metaforát ezzel a jelenséggel kapcsolatban, amikor a világegyetemet úgy határozta meg, mint a négydimenziós univerzum háromdimenziós vetületét.

Judith Stora-Sándor

Valódi kudarcból hamis győzelemre

„Az átváltozás” és a zsidó humor

Egy zsidó azt kérdezi a másiktól:

- *Magát ugye Dávid Goldbergnak hívják?*
- *Igen – válaszolja a másik. Az első erre pofon vágja. A másik elkezd nevetni.*
- *Miért nevet, Goldberg úr? – csodálkozik az első zsidó.*
- *Azért, mert nem is David Goldbergnak hívnak. Az én nevem Sámuel Schwartz!*

AMIKOR EGY REGGEL GREGOR SAMSA nyugtalan álmából felébredt, szörnyű féreggé változva találta magát ágyában.

Így kezdődik és halálával zárul az átváltozás hőségének tragikus kalandja. Ez a halál különösen borzalmas körülmények között áll be. Családja, amelyből már csak undort képes kiváltani, kiközösíti. Tetőtől talpig mocsok borítja, szinte teljesen megvakul, s miközben teljes szellemi frissességgel rendelkezik, senkivel nem válthat egy szót sem. Magányosan éhen hal a saját szobájában, miután egyfajta undorító csökevényévé vált. Halála megváltást hoz családjának, amely végre újra élni kezd.

Az ily módon exponált elbeszélésnek aligha lenne esélye arra, hogy bárki is olyan példaműnek tekintse, amelyet az irodalom humoros történetei közé lehetne sorolni. Ennek ellenére nem eredeti felfedezés, ha Kafka humoráról beszélünk, hiszen már André Breton is ki választotta *Az átváltozás* néhány oldalát *Fekete humor* antológiájába. Igaz, hogy a humornak ezt a különleges formáját nem mindenki élvezi, és még inkább igaz, hogy elmélyült elemzése különösen nehéz feladatnak bizonyul. Ennek oka magából a humor fogalmából következik, amely jelenség az esztétika és a pszichológia határán mozog, és emiatt az irodalmi elemzés módszereivel nehezen ragadható meg. Az egyetlen adekvát megoldás az, ha figyelembe vesszük a humornak ezt a kettős természetét, és olyan módszert ajánlunk, amely képes a mélyen az emberi pszichében gyökerező jelenség irodalmi megjelenési formájának a megragadására. Ez a módszer kiindulási pontként fog szolgálni annak kimutatásához, hogy milyen különösen éli meg és kezeli a zsidóság a humor jelenségét.

Miként használja Freud a humor szót? Szerinte ez olyan magatartás, amely alapján az alany saját magát tartja a humora tárgyának. Öngúny, amely széles értelemben válhat és válik is általában magatartássá az életben azokkal a kellemtelenségekkel szemben, amelyekkel az emberi sors

rendszerint meg van terhelve. A humorérzékkel megáldott embernek sikerül saját sorsa fölé emelkednie, és egyfajta távolságtartással képes a saját és a világ gondjait szemlélni. A „léleknek ez a felülemelkedése”, amit Freud pszichoanalitikus mechanizmusokkal magyaráz, nem kerülte el az esztéták figyelmét sem, akik gyakran hangsúlyozták a humor fensőbbeséges jellegét. Az összes példa, amelyet Freud a humort tárgyaló művének utolsó fejezetében felhoz, ebbe az irányba halad. A leghíresebb annak a bűnözőnek a története, akit hétfő reggel az akasztófához vezetnek, s aki így kiált fel: – Ez a hét is jól kezdődik! Tökéletesen magától értetődő a megjegyzés önironikus jellege, és Ernst Kris azt ajánlja, hogy ezt a fajta humort úgy lehetne definiálni, mint az ember az „önmaga ellen ható iróniájának egy formája”. Anélkül, hogy definiálnánk az iróniát, amely legalább annyi komplikációnak a forrása, mint a „nevetéses” egyéb fogalmai, álljunk meg ennek egyik jellegzetességénél, amelyben a jelenkori „iróniakutatók” szinte teljesen egyetértenek: a látogatás és a valóság ellentétének. A Freud által idézett esetben az elítélt tagadja közeli halálának valóságát, hogy legalább megjegyzése idejére felülemelkedhessen elkeserítő helyzetén. Ezzel a viselkedésével megkímél bennünket és önmagát is szenvedése súlyától. Ilyen szempontból nincs semmi különbség a halálraítélt és Gregor Samsa között, mind a ketten ugyanahhoz az eljárásához folyamodtak. Bizonyítékképpen egy példát mutatunk be.

Ébredése után, amikor Gregor megpillantja saját testét, az a gondolat merül fel benne, hogy saját képzeletének vált a játékszerévé. Elhatározza hát, hogy újra álomba szenderül. De megváltozott testformája megakadályozza abban, hogy kedvenc testhelyzetébe feküdjön:

„Már vagy százszor megpróbálta, lehunyta a szemét, hogy ne kelljen rugdalózó lábait látnia, és csak akkor hagyta abba, amikor eddig soha nem tapasztalt, könnyű, tompa fájdalmat érzett az oldalában.

»Istenem – gondolta –, milyen megerőltető foglalkozást is választottam!«”

AKÁRCSAK A HALÁLRAÍTÉLT, Gregor is úgy határoz, hogy nem vesz tudomást a számára elviselhetetlen külső valóságról. Nem hajlandó belemerülni az önsajnálatba, áthelyezi a hangsúlyt szenvedésének lelki jellegéről az általa évek óta űzött mesterség mindennapos kellemetlenségeire.

Irodalmi szempontból meg kell jegyeznünk az eljárás hatásosságát, amelynek az a lényege, hogy az egyes szám harmadik személyű narráció váltakozik a szereplő közvetlen hangjával. Az olvasó együttlétét felébresztő fizikai szenvedés leírását a narrátor végzi el, de maga a szereplő az, aki

megsemmisíti a hatást, és így megakadályozza azt, hogy túl nagy szálamal ébredjen ugyanabban az olvasóban.

Ami közel hozza egymáshoz a halálraítéltet és Gregor Samsát, az a helyzetük, amit alkotóik elképzelték a két fiktív szereplőnek. Ugyanaz az elkésérítő helyzet, mint ami évszázadokon keresztül nyomasztotta a zsidó népet, amely nem rendelkezvén katonai fegyverekkel, sajátos önvédelmi fegyvereket hozott létre önmaga számára. Támadófegyverek híján beérte védekezőfegyverekkel. Ha Freud szerint a humor hozza létre „az összes védekezési folyamat legmagasabbrendű megnyilvánulását”, a zsidó humor esetében ez a védekezés támadást helyettesít. Olyan agresszió, amelynek kifelé kéne megnyilvánulnia, de visszafelé fordul. Évszázadokon keresztül számtalan zsidó szerző számtalan olyan történetet talált ki, amelyek hősei mindig nehéz helyzetbe kerültek, s amelyből többé-kevésbé kegyetlen öniróniájuk segítségével másztak ki, vagy csak úgy tettek, mintha kimásztak volna.

MINT FREUD MÁR JELEZTE, A VILÁGON egyetlen más nép sem mutatott oly nagy hajlandóságot arra, hogy humorának saját magát állítsa céltáblájául, mint a zsidó nép. Habár Freud megállapításai a viccekre vonatkoznak, a zsidó irodalom minden olvasója felismeri ezt a tendenciát a mindenkori zsidó szerzőknél. Ez még olyan időszakra is érvényes, amely a zsidó közösség számára olyan fényes volt, mint a spanyol középkor. Illusztrációként íme itt az első slemil portréja, amelyet *Abraham Ibn Ezra*, 12. századi költő vázolt fel:

„Ah, a szerencse kerekai visszafelé forogtak,
 aznap, amikor én születtem.
 Ha kopersóárus lennék,
 senki nem halna meg, a gyász is gyászba borulna;
 És ha gyertyaárus lennék,
 a nap soha le nem nyugodna.”

Nyilvánvaló, hogy ennek a mentális magatartásnak a mélyén mazochista tendencia húzódik, mint ahogy hangsúlyozták is mindazok, akik Freud óta ennek a permanens jelenségnek a természetét tanulmányozták. Csupán a hasonló életkörülményekkel lehet magyarázatot adni arra a jelenségre, hogy a lelki mazochizmus kifejlődött ebben az egész népben, amely különböző, egymástól időben és térben távol álló csoportokból áll. A nyomorúságos életkörülmények, üldözések, gettóba záratás – kétségkívül mindezek hozzájárultak ehhez a pszichikai fejlődéshez, ahogy Edmund Bergler is hangsúlyozza. De ehhez hozzá kellene még tennünk Rodolphe Loewenstein megfigyeléseit is, aki kitart amellett, hogy a neveléssel már egészen kis kortól elfojtják a gyerekekben az agresszív tendenciákat, és ez is meghatározó eleme a zsidóság objektív életkörülményeinek. Közismert, hogy a zsidó anyák mennyire próbálják távol tartani gyermekeiket mindazoktól a fizikai tevékenységektől, amelyek veszélyeztetnék testi épségüket. Ez az aggodalom bizonyára csak a diaszpórában szerzett évezredes tapasztalatokkal magyarázható, ahol a túlélést soha nem katonai hősiesség, hanem türelmes passzív rezisztencia biztosította. A fizikai agresszivitás elfojtásával párhuzamosan a zsidó nevelés mindig a szellemi képességek korai fejlesztését részesítette előnyben. Ha ehhez hozzászámítjuk még a túlzásba vitt kodifikált viselkedési szabályokat és azt a rendkívüli lelki zárkózottságot, amelyben a gyerek a zsidó családban részesült, nem meglepő az a megállapítás, hogy a felettes én és az én eszményképe nagyon erősen és nagyon korán kifejlődnek a zsidó gyerekekben. Mindez magyarázattal szolgál a mazochizmus kifejlődésének okaira, de nem a zsidó humor természetére. Freud után Martin Grotjahn és Théodore Reich még tovább mélyítették ezt a problematikát, de az ő munkáik csak a „zsidó viccekre” vonatkoztak. A mostani tanulmányomban arra teszek kísérletet, hogy egy irodalmi műre alkalmazzam a pszichoanalitikai reflexiókat.

Tekintsük át először is röviden, hogy melyek azok az uralkodó vonások, amelyeket ezek a szerzők a zsidó humor pszichopatológiájában felfedeznek. Reichnek a mazochizmusról szóló munkáira támaszkodva Grotjahn a következő formulát használja a zsidó humor leírására: „győzelem a kudarcon keresztül”. Mindig olyan agresszióról van bennük szó, amelyet az ember önmaga ellen fordít. A zsidó viccek mögött, teszi hozzá Grotjahn, mindig mély melankólia és büszkeség húzódik, amely mintha azt jelentené: „Olyanok vagyunk, amilyenek, és ilyenek is maradunk, amíg csak zsidók leszünk.” Ehhez Reich – a tabló kiegészítéséül – hozzátesz még más tényezőket is. A zsidó azzal, hogy saját magán gúnyolódik, azt reméli, hogy elnyeri a hozzá hasonlók szeretetét. Annak a zsidónak az álarca mögött, aki önmagán ironizál, egyúttal önsajnálát és főleg bűntudat rejlik, ami a szerző szerint, az Isten és a törvények, vagy még inkább a Törvény ellen gondolatban elkövetett bűnökéből ered. Nem bocsátkozunk vitába ezekkel az állításokkal, inkább egy másik jellemző vonást mutatunk ki, amelyet Reich is különösen hangsúlyozott, tudniillik a mazochizmus és a paranoid magatartás elegyét. A kétféle személyiség viselkedését a szeretethez való viszonyuk határozza meg. Míg a mazochista kész lemondani minden hatalomról és méltóságról, hogy elnyerje a szeretetet, a paranoid személyiség kész felál-

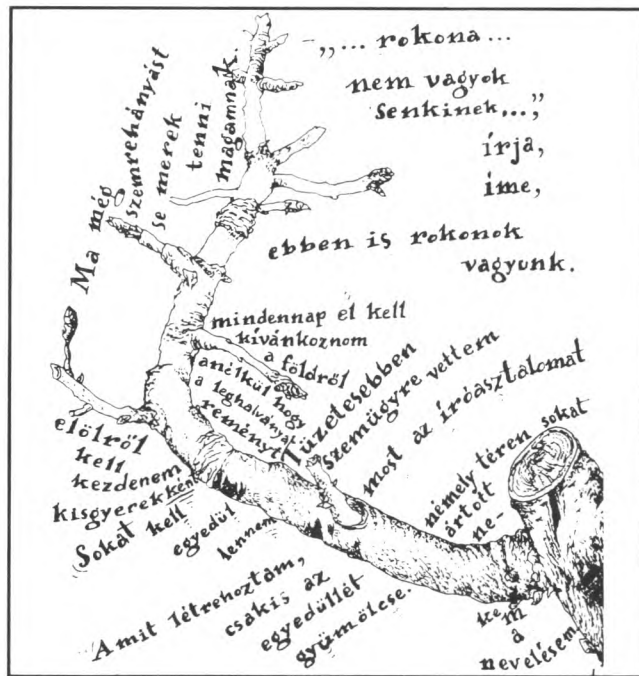

dozni a szeretetet, hogy hatalmasnak és felsőbbrendűnek ismerjék el. Alsóbbrendűség/felsőbbrendűség, íme, ez az elegy, amit Reich a zsidó humorban fedez fel, ahogy azt felfedezi az általában diaszpórában élő zsidóság társadalmi helyzetében is. Isten kiválasztott népét lealacsonyították, üldözik, megvetik. Ténylegesen ez az elegy jelenik meg a zsidó viccekben is: a slemil gyakran hüztpe. Mindezt pszichoanalitikai nyelvre lefordítva: a zsidó humorban ugyanannyi a mazochizmus, mint az agresszivitás. A kérdés csupán annyi, hogy milyen módon történik meg ez a keveredés.

KÖVESSÜK VÉGIG a két ellentétes véglet dinamikáját Az átváltozásban, ahol e két magatartás elegye folyamatosan, a legutolsó sorokig jelen van. De már most leszögezzük, hogy valójában a mazochizmus az utolsó szó, pontosabban, egyedül a mazochizmus a hiteles, az agresszi-vítás hamis. Ez pseudo-agresszivitás, mint ahogy Bergler mondja. Ezt a humort, amelyet öniróniának lehet minősíteni, a következő képlettel lehetne talán meghatározni: igazi kudarc, amely hamis győzelem alakult. A mazochista én mindig vesztes, de képes arra, hogy megjutalmazza magát a hamis győzelem pillanataival, amelyek nyilvánvalóan igazi humoros pillanatok.

A novella első fejezete kulcsot ad nekünk az öntudatlan hallucinációra. Gregor átváltozásának első következménye az, hogy nem képes felkelni. Márpedig ő felelősségtudattal bíró ember. Lelkiismeretes dolgozó, szűkölködő családjának egyetlen támasza, kínos mesterséget űz, amelynek az a legfőbb kellemetlensége, hogy korán kell kelnie. Öntudatlan vágya tehát az, hogy olyan állapotba jusson, amely lehetetlenné tenné, hogy elvégezze mindazokat a kötelességeit, amelyeket a felettes én kötelezően kiró rá. Az öntudatlan megoldás az lenne, ha bizonyosfajta elcsökevényesedés következne be nála, amely maga után vonná a felelőtlenséget és azt az elkerülhetetlen következményt, azt a vágyat, hogy a családja tartsa el ezentúl, ily módon is bizonyítván az iránta érzett szeretetét. Íme, tehát a szeretet kereséséről van szó, ami a fő mozgatórugója az emberi lénynek általában, a mazochistának pedig különösen. De a büntetés a mazochizmus mértékétől függ, és Kafkánál a büntetés iszonyatos. Gregor féreggé változik, és ez egycsapásra lehetetlenné teszi vágyának valóra váltását: azt, hogy szeresse a környezetét. A német das Ungeziefer szónak ugyanazok a konnotációi, mint a francia vermine (féreg) szónak: undor, alávalóság, szenny, élősködő; ezt a szót egyaránt használják mind rasszista, mindpedig antiszemita szófordulatként.

Az átváltozás három fejezetből áll. Az első azt írja le, hogy Gregor hogyan dőbben rá lassanként saját átváltozására, és hogyan fedezi fel új állapotát a családja és irodafőnöke, aki meglátogatja mintahivatalnokát, mert az első ízben késett. A fejezet azzal zárul, hogy Gregort a saját apja, meglehetősen erőszakos eszközökkel rábíri a szobájába való visszavonulásra. Az egész első fejezetet úgy is interpretálhatjuk, mint Gregor énjének és felettes énjének folyamatos eszme-cseréjét. Mivel a valódi motiváció tudatlatlan, úgy jut kifejezésre, mint ugyanannak a vágnak a legkézenfekvőbb felfogható formája: szeretne ágyban maradni és újra elaludni. De ennek ellentmondanak a téma által interiorizált felettes éni tiltakozások. Ez a dialógus Gregor

monológiáján belül zajlik. Azt a vágyát, hogy kedvére tovább pihenhessen, azon nyomban legyőzi az idő múlását pontosan megjelölő rend-reutasítás. Mielőtt még megérkezne a főnöke, elképzeli, hogy milyen következményekkel járna a számára, ha beteget jelentene. Az összes hatóság elvonul lelki szemei előtt, és egyre jobban azonosul a rend különböző képviselőivel, nevezetesen a betegsegélyző orvossal, „aki másfajta embert nem is ismer, csak makkegészséges munkakerülőt. És nem volna ebben az esetben némi igazga? Eltekintve a hosszú alvás után csakugyan fölösleges ál-mosságtól, Gregor valóban jól érezte magát, sőt, alaposan meg is éhezett.” A táplálkozás problémája itt jelenik meg első alkalommal, a későbbiekben pedig elsőrendű fontosságra tesz majd szert. A következő 11 oldal ugyanígy reprodukálja azt a párbeszédet, amely a vágyakozó én és a bűnösen kegyetlen, rendreutasító felettes én között zajlik le. Végtül felkel, már az ajtó mögött áll, amely mögött várakoznak a szülei, nővére és főnöke, amikor a tudatlatlan újból behatol a tudatos hangba:

„mohón várta, hogy mit szólnak majd a többiek, akik annyira szeretnék látni, ha megpillantják. Ha megijednek, őt nem terheli több felelősség és megnyugodhat. Ha viszont mindent nyugodtan fogadnak, akkor neki sem lenne oka nyugtalanságra.”

De az a jelenet, amelynek során Gregor megjelenik előttük, azonnal véget vet minden reménykedésének. A jelenet tökéletesen groteszk leírása és főleg az anya reakciója, aki „lerogyott körülötte szétterülő szoknyáinak kellős közepébe, arccal előreborulva” – egyaránt jelzi az agresszivitást és a fájdalmat. Az anya nevetséges testtartása, amelyet az fró hideg és objektív stílusban jelenít meg, szintén fájdalmat fejez ki, amely a történet előrehaladtával még csak egyre tovább növekszik. Valóban, válságos pillanatokban az anya menekül fia elöl, pedig el kéne árasztania őt gondoskodásával. Az anya éppen annak a látványától menekül, akinek pedig egyetlen vágya, hogy az ő szeretetét elnyerje. Az apa

az, aki állandóan jelen van, mint ebben a döntő pillanatban is. (...) Botjával és egy újsággal beteerelte Gregort az ebédlőbe „és közben, mint valami vadember, sziszegő hangokat hallattott” ...erős botütést mérve rá, ami lehetővé teszi fiának, hogy átnyomulva az ajtón, „vérző testtel” elterüljön szobájának közepén. A jelenet a következő mondattal zárul: „A bottal még becsapták az ajtót, aztán végre csend lett.” Ha összevetjük ezt a mondatot a második fejezet első két mondatával, tökéletes példáját kapjuk annak a mazochista iróniának, amely a zsidó humort jellemzi:

„Gregor csak alkonyatkor ébredt fel nehéz, ájulásszerű álmából. Nem sokkal később bizonyára magától is felébredt volna, mert kipihentnek és kialudtnak érezte magát...”

EZ ITT TERMÉSZETESEN a narrátor iróniája, amely mögül kirajzolódik a szerző. A lényeg az olvasónak küldött üzenetből áll, aki párhuzamba állítja az annyira áhított eredményt – „a tökéletes pihenés napi adagját” – és azt az árat, amelyet ezért a szereplőnek fizetnie kell. Milyen hamis győzelem ez Gregornak ahhoz az égető kudarcához képest, hogy őt, aki ki van éhezve a szerető gondoskodásra, teljes magányba taszítják!

Ezzel az első fejezettel Gregor sorsa megpecsétlődik. A tudattalan vágy felbukkanását azonnal megbünteti a felettes én, de a mazochista én továbbra is rimánkodik a szeretetért, amelyet nemcsak megtagadnak tőle a felettes én képviselői, de ez a visszautasítás apránként a teljes elvetés formáját veszi fel, amely a későbbiekben Gregor halálát fogja okozni. (...) A Gregor átváltozásától a haláláig vezető hosszú folyamatot a szerzőnek a szánalomra méltó hőse iránti gyilkos iróniája szövi át. Gregor egyike Kafka azon hibrid szereplőinek, akikkel benépesíti novelláit, és akik saját, tudattalan vágyainak megtestesítői. Iróniája tehát önirónia, Gregor Samsa pedig saját mazochista énjének inkarnációja, és a narratív eljárás módok tanulmányozása azt igazolja, hogy ez az irónia szándékos és magától értetődő. Egy második fejezetből vett példán fogjuk igazolni tételünk helyességét.

Egy napja van bezárkózva Gregor Samsa a szobájába, és csupán egy bonyolult tornamutatvány segítségével képes kihallgatni a csukott ajtón keresztül a családi beszélgetést. Az érintett téma a Samsa család pénzügyi helyzete. A narrátor ezen a ponton Gregor nézőpontjával azonosul, és azokat a gondolatokat írja le, amelyek Gregor agyában ötlenek fel apja fejtegetéseit hallván:

„Valami magyarázatba kezdett, és hallatára Gregor első ízben tudott örülni valaminek, mióta fogságban élt.” Éppen ezt a „valamit” kell megmagyaráznunk, ha meg akarjuk fejteni Kafka iróniáját. Íme, az idézett mondat így folytatódik:

„Azt hitte, hogy apjának semmije sem maradt abból az üzletből, apja legalábbis nem mondott semmit, ami ennek ellentmondott volna, igaz viszont, hogy Gregor nem is kérdezte.”

Majd azoknak a „boldog időknek” a lefestése következik, amikor a család minden hónap végén ünnepelte őt, amikor átadta a fizetését. Kafka általában hideg stílusa itt ékes-szólóvá válik, a boldogság azonban hamarosan semmivé foszlik, amikor beköszönt a megszokás:

„megszokták valamennyien, a család is, Gregor is, a pénzt köszönettel elfogadták, ő szívesen is adta, de különösebb

emberi melegség már nem jött létre többé a családban. Csak húga maradt közel hozzá, aki Gregortól eltérően nagyon szerette a zenét, és megindítóan hegedült, és ezért Gregornak az volt a titkos terve, hogy beírja a konzervatóriumba”

A további fejtegetések még több örömet szereznek neki, és kétségtelenül ez a néhány oldal tartalmazza az öröm és boldogság érzékeltetésére szolgáló legtöbb jelzőt:

„Gregor akkor kielégítő részletességgel megtudta – apja ugyanis magyarázatai közben gyakran ismételte szavait, részben azért, mert ő maga is régen foglalkozott már ezekkel a dolgokkal, részben pedig, mert az anya nem értett meg mindent elsőre -, hogy bármilyen szerencsétlenség zúdult is rájuk, azért maradt még némi vagyonuk, ha kicsi is, amelyet az azóta érintetlenül hagyott kamatok valamelyest megnöveltek. No meg azt a pénzt, amelyet Gregor adott haza havonta – magának mindössze néhány forintot tartott meg –, ezt sem éltek fel teljesen, és kis tőkévé halmozódott fel. Gregor buzgón bólogatott az ajtó mögött, örült ennek a nem várt előrelátásnak és takarékoskodásnak. Igaz, hogy ezzel a fölösleges pénzzel tulajdonképp tovább törleszthette volna főnökének apja adósságát, és sokkal közelebb lenne az a nap, amelyen állásától megszabadulhatott volna, de most már kétségtelenül jobb így, ahogy apja elrendezte.”

MINDEN NEHÉZSÉG NÉLKÜL „rekonstruálhatjuk” Gregor szónoklatának ironikus ellentmondásosságát. Úgy tesz, mintha nem tudná, hogy családja évek óta kizsákmányolja, hogy még húga is csak érdekből gyöngéd hozzá, hiszen az ő nélkülözése árán tud a család megtakarítani valamicskét, és mindezt az ő tudta nélkül. „Naivitása” még tovább megy, hiszen mindezeket a mesterkedéseket helyesnek találja, sőt, még örömet is szereznek neki! Gregor hangja, amelyet a narrátor minden kommentár nélkül ad vissza, a lelki mazochizmus teljes skáláját bejárja, amely egy tankönyv illusztrálására is szolgálhatna. Odáig megy, hogy előrelátó apjának titkolózását igazolja: „tekintettel az adott körülményekre” tette szükségyszerű, sőt, elengedhetetlen volt. Mi történne most családjával, miután Gregor képtelenné vált saját maga ellátására? A mazochista én tökéletesen elsajátította, „interiorizálta” a felettes én követeléseit. (...)

„Boldog vagyok, hogy szenvedhetek.” Mintha ezt mondaná a felettes énjének, „helyesen tetted, hogy megkínóztál, tudtad, hogy nem lehet a végtelenségig számítani rám, nem töltöm be többé a családom iránti szent kötelességemet, hagytam, hogy elsodorjon az édes semmittevés iránti vágy. Meg kell, hogy bűnhődjem ezért!” Ez a tudattalan szónoklat a mazochizmusból ered, de ezt azonnal követi a másik oldal, amit Reich felfedett a zsidó humorista karakterében: az agresszivitás. Gregor reflexióinak sora mindezt jól bizonyítja. (...) És Gregor részletesen elképzeli, hogy milyen nehézségeket okozna idős szüleinek és húgának, ha rájuk hárulna a pénzkérés gondja. Mintha azt mondaná, „bűnhődöm, de ugyanakkor titeket is megbüntetek.” Mint általában mindig, itt is pseudo-agresszióról van szó, amelyért a bűnhődés nem sokáig várta magát. Nem csak a tudatos szinten, amelyet a Gregor gondolatait reprodukáló narrátor szövege fejez ki közvetlenül, hanem a tudattalan szinten is, amely a szöveg dinamikájában a lineárisan egymás után következő események sorrendjében nyilvánul meg. A tudatos

szöveg „szégyenről és szomorúságról” beszél, amelyet Gregor érez mindannyiszor, ha felmerül annak a lehetősége, hogy családjának dolgoznia kell, és „álmatlan éjszakákról”, amelyek a kihallgatott beszélgetéseket követik. De a bűnhődés még sokkal kegyetlenebb a tudattalan szinten. Lelki szenvedéseinek leírását azonnal a rovar-létéből származó tökéletlenségére való utalások követik. Ő, aki hajdanában annyira szeretett az ablakban bámszkozni, egyre inkább rövidlátóvá válik. Akkor érzi a leggyötrőbb kint, amikor rádőbben, hogy az egyetlen lény, aki még hajlandó volt törődni vele, a húga is undorodik tőle. (...)

A központi kérdés, amely körül Gregor sorsa alakul, az enivalóhoz való viszonya. Ő, aki családja eltartója akart lenni, nemcsak hogy nem tudja „táplálni” őket, de arra szorul, hogy etessék. (...) Sokasodnak az ironikus megjegyzések, és azok az urak, akiknek a család kénytelen albréletbe kiadni az egyik szobát, kiváltságos támasztékot nyújtanak a mazochista humorhoz.

„Van nekem étvágyam – mondta magában Gregor gondterhelten –, csak nem ilyesmire. Lám, ezek az urak milyen jól táplálkoznak, én meg majd fölfordulok!”

Ez ama ritka alkalmak egyike, amikor a személyiség a saját maga, illetve az urak által megtestesített hatalom rovására ironizál. Ez az irónia tudatosan sosem irányul a család tagjai ellen. (...) A történet akár be is fejeződhetne Gregor halálával. Az tökéletesen megfelelne a szélsőségesen túlzásba vitt erkölcsi mazochizmus sémájának: a tudattalan bűnöségét elfogadó áldozat boldog, miután végre leveze-kezte képzeletben elkövetett bűnét. De ez valódi kudarc lenne, márpedig a humor folyamata nem áll meg ennél a pontnál, eljut az ál-győzelemig.

ANARRÁTOR nézőpontja semleges marad, és ettől kezdve a Samsa család nyújtotta látványt írja le. És a kegyetlen humor itt kezd meg pusztító útját. E három személy üzelmeit tökéletesen groteszk módon írja le:

„Ekkor kinyílt a hálószoba ajtaja, és megjelent egyenruhájában Samsa úr, egyik karján felesége, a másikon leánya.”

Ettől a pillanattól kezdve az ily módon egyesült csoport mindenhová csak hármában jár, mintha egymáshoz ragadtak volna. És amikor végre egyedül maradnak a hálószobában, Samsa úr értésükre adja, hogy gyöngédségre vágyik:

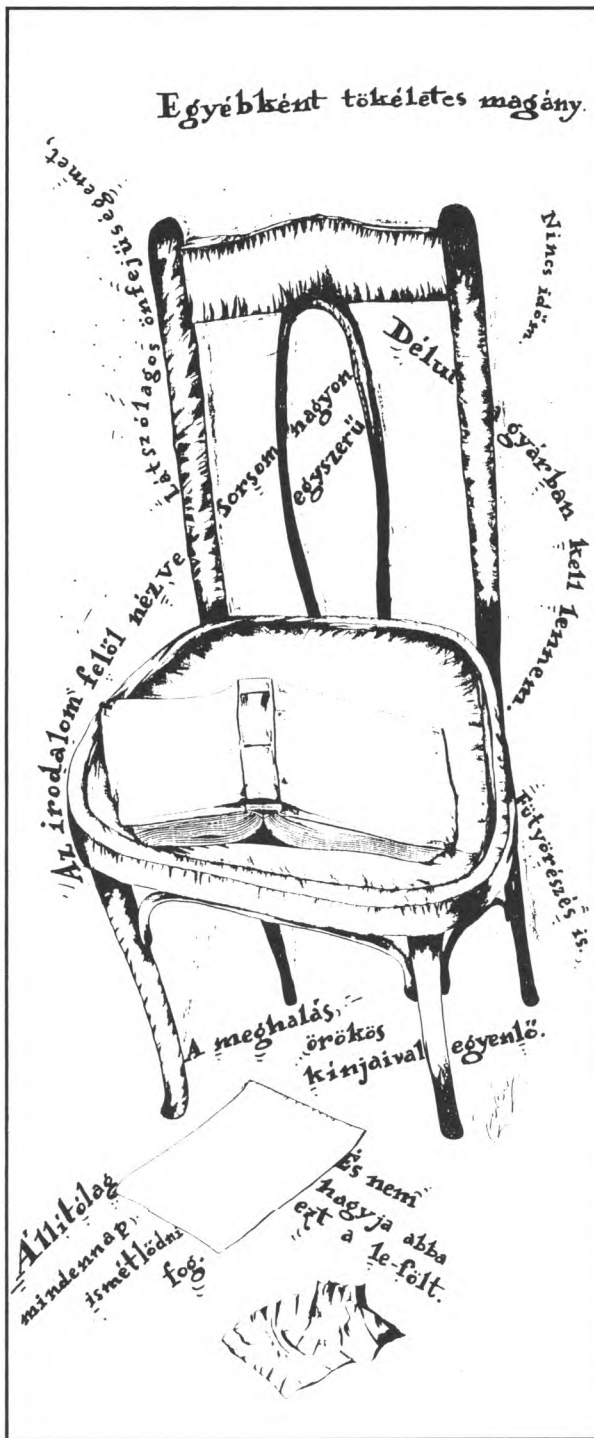
„– No, gyertek már ide. Hagyjátok végre ezeket a régi dolgokat. Legyetek egy kissé rám is tekintettel.

A két nő omokban engedelmeskedett, odasiettek hozzá, megölelték.”

EZ AZ IRÓNIA kétségtelenül rendkívül hatásos, és az olvasó magától értetődően párhuzamba állítja „Gregor lapos és száraz testét” húgának „kinyújtózott fiatal testével”, aki minden látszat szerint, akárcsak szülei, maga is hasznos húzott Gregor szerencsétlenségéből. A legfőbb irónia azt sugalmazza az olvasónak, hogy az igazi parazita, a látszattal szemben nem Gregor volt, hanem a családja. De ez a sírontúli hang csak még jobban megerősíti, hogy ennek a humornak a győzelme csak pillanatnyi és főleg képzeletbeli. A mazochista én permanens állapota a kudarc, amit csak rövid időszakokra derít fel a humor melegsége. Természetesen fenséges, de ugyanakkor milyen keserű az a nevetés, amit Kafka közvetít a számunkra, aki ezt a kegyetlen öníroniát saját sorsának megjövendöléséig tágitotta. Az 1916-ban publikált „Az átváltozás” körülbelül egy évvel előzi meg a szerző első vérköpését. Nyolc évvel később a tuberkulotikus gégehurutban szenvedő Franz

Kafka éhen hal, akárcsak főszereplője, Gregor.

Nevezhetjük ezután „humornak” azt a kegyetlen öníroniát, amit Kafka esetében teljes joggal minősíthetünk „gyilkosnak”?

Rónai Ádám István

Egy közös zsidó motívum Franz Kafka és Arnold Schönberg művészetében

Lódi Tamásnak

ECÍMET OLVASVA BIZONYÁRA SOKAKBAN fogalmazódik meg a kérdés: van-e objektív alapja két, jelrendszerében gyökeresen különböző művészeti ág – az irodalom és a zene – tartalmi szempontok szerint történő összevetésének, bizonyos azonosnak vélt motívumok kimutatásának? Egyáltalán, létezik akár Kafka, akár Schönberg műveiben kézzelfoghatóan zsidó indíttatás?

A következőkben azt kísérem meg bemutatni, hogy e két kiemelkedő zsidó alkotóművész valahol ugyanaz az ősi gondolkodásmód vezérelte – művészetük közös alapját adva.

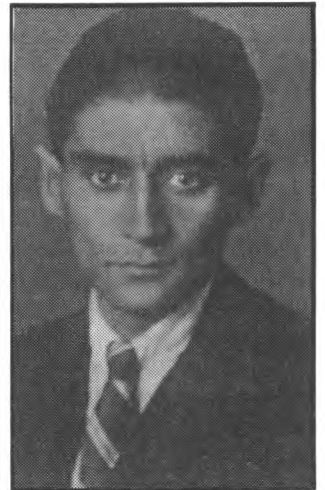
Max Brodót – aki Kafka legjobb barátja, műveinek és személyének leghitelesebb ismerője volt – számtalanszor érte az a vád, hogy saját cionista beállítottságától vezérelve szándékosan vagy hamis meggyőződésből eltorzítja az eredeti karkai mondanivalót, mítoszt teremtve az író zsidó származásából. Annak ellenére, hogy Kafka számos művében mutattak ki összefüggéseket más zsidó szerzők (Scholem Asch, Morris Rosenfeld stb.) zsidó témájú alkotásaival, valójában egy novellájában vagy regényében sem találkozhattunk definiáltan zsidó karakterrel, zsidó háttérrel. Ha pusztán művei szövegét vesszük alapul, nem mondhatjuk ki azt, hogy az írónak szándékában állt volna zsidó tematikájú műveket létrehozni.

Schönberggel kapcsolatban könnyebb a dolgunk; egy sor zsidó vonatkozású művet írt (Kol Nidré, Egy varsói túlélő, Mózes és Áron stb.), de valójában csak elvétve találunk valós

zsidó motívumot e kompozíciók zenei anyagában, márpedig a zene szempontjából az ideológiai háttér másodlagos. Ilyen megvilágításból igencsak túlzó Schönberg zsidó nemzeti zeneszerzőként való definiálása, ahogyan Kafka „zsidóságmentes” megítélése is erősen végletes.

Mindkét szerző esetében inkább valamiféle tudat alatt ható, de misztikusnak korántsem nevezhető zsidó motiváció adja azt a sajátos gondolkodást, amely az adott művészeti ág eszközein keresztül nyer kifejezést.

Túlzás lenne azt állítani, hogy műveiket olvasva vagy hallgatva állandóan és egyforma intenzitással figyelhetnénk meg ilyesfajta nyomokat, de bizonyos művekben nagyon jól kivehető, és ez már másoknak is feltűnt.

Arnold Schönberg

Kafka utolsó fényképe (Berlin, 1923/24)

Részlet a *Mózes és Áron* partitúrájából

Enrico Fubini, a neves olasz zenetudós szerint a Schönberg által kifejlesztett ún. dodekafon komponálási technikában fejeződik ki a zeneszerző tudatalatt ható zsidósága. Mielőtt e megdöntetlennek tűnő, részben pszichológiai, részben teológiai és részben zenei elméletet ismertetném, következék egy remélhetőleg közérthető definíció a dodekafónia fogalmáról.¹

Schönberg szavaival élve, egy olyan szabályrendszerrel van szó, amivel „...nemhogy könnyebb, de tízszer nehezebb komponálni. Csak rendkívül felkészült zeneszerző komponálhat vele, ugyanilyen tulajdonságokkal rendelkező hallgató számára.”²

Schönberg után talán nem érdektelen Fubini zseniális észrevételét idézni; miszerint a dodekafónia a zenében – Schönberg számára – a Biblia és a zsidó hagyomány kiválasztáskonceptiója. Mint azt tudjuk, a judaizmusban a kiválasztottság nem felsőbbrendűséget jelent, hanem a Tórában megírt etikai-erkölcsi törvények megtartását, és ezzel párhuzamosan a monoteizmus és az I-ten elvárta erölcsi eszmék hirdetését. Következésképpen bárki járhatja a jámborak útját, legyen az zsidó vagy nem zsidó.

A kiválasztottság nehézség, hiszen a zsidóknak túl kell teljesíteni a más népekre vonatkozó elvárásokat, vagyis sok olyan, a mindennapi életet gyakran megnehezítő előírást is meg kell tartaniuk, amelyeket csak a zsidóktól vár el I-ten.

„Személyes meggyőződése – állítja nyomatékkal Schönberg – hogy a zene profétikus üzenetet hordoz magában, mely az emberiség számára egy magasabb életformát fed fel mint követendő mintát, és ennek az üzenetnek köszönhetően, a zene származástól és kulturális háttértől függetlenül mindenkihez egyaránt szól.”³

Nota bene a hagyomány szerint a Tórát azért egy semleges helyen, a sivatagban, s nem Izrael földjén kapta a zsidó nép, mert a Tan – ahogy Schönberg mondta a zenével kapcsolatban – származástól és kulturális háttértől függetlenül mindenkihez egyaránt szól.

Nos – ahogy erre már utaltam – a kiválasztottság nehézség. Lássuk, mit mond Schönberg a „zenei kiválasztottságról”, a dodekafóniáról:

„Az én komponálási módszerem alkalmazása nem könnyíti meg a zeneszerzést; épp ellenkezőleg, megnehezíti... Ez a módszer nem ajándékoz semmit, sőt sok mindentől megfoszt.”⁴

A dodekafónia – a schönbergi koncepcióban – egy magasabb fokot jelent a zene történetében: *nehézség* alkotó és befogadó számára egyaránt.

Aki ezen a tudatosan vállalt, akadályokkal teli ösvényen jár, valódi és egyedül üdvözítő boldogságra lel. Pont úgy, mint Mózes, aki – a hagyomány szerint – amikor a Színáj-hegyre ment fel a két kőtábláért, már a hegyre lépés pillanatában válaszút előtt állt: a hosszabbik bogáncssal, dudvával teli kanyargó ösvény, a rövidebbik pedig akadályoktól mentesen tör a hegycsúcs felé. E szimbolikus is értelmezhető történetünkben Mózes a *nehézebb* utat választja.

MEGÍTÉLÉSEM SZERINT ezt a gondolkodásmódot az irodalomba a szintén német-zsidó Kafka hozta be⁵, lényegében ugyanakkor, amikor Schönberg a dodekafóniát megálmodta. Ez az eszme, a legsikerültebb és talán főműnek is tekinthető regényében – amely *A Kastély* címet viseli – teljesezik ki leginkább. Hasonlóan az író egyéb műveivel – magyarázták már az agnoszticizmus, az egzisztencializmus és a kommunizmus forrásműveként, vagy a pszichoanalitika kislexikonaként, nem kevésbé cionista alapműként. Valószínűleg felesleges lenne beszállni e vitába – hiszen Kafka életművének egyik legértékesebb és legizgalmasabb vonása a sokértelműség, amely egyébként is teljes mértékben megfelel a vallás által támogatott plurális gondolkodásnak. Azonban úgy gondolom, hogy Brod, aki a kastélyban I-tenet, illetve a főszereplőben, K.-ban az afele mint elérhetetlen idea felé törekvő, minden más szereplőnél nehezebb utat járó és utánózatlanul optimista zsidót látta

meg, nem tévedett. Brod véleménye akkor is igaz, ha Kafka nem is gondolt erre a regény írása közben – hasonlóan Schönberghez, aki az előzőekben ismertetett dodekafónia zsidó vonatkozását szintén nem vette észre.

SCHÖNBERGRE JELLEMZŐ, hogy amikor a dodekafónia lehetőségével először kezdett foglalkozni, egy alkalommal kifejtette tanítványainak, hogy ezzel az új elmélettel száz évre biztosítja a germán zene felsőbbrendűségét.

Kafkáról – aki eléggé ismerte a judaizmust –, feltehetőleg, hogy felismerte művészi indítékainak hátterét, de ez nem bizonyítható, bár kétségkívül erre utal a következő idézet, melyet műalkotásoknak tekintett levelezései között olvashatunk: „Ha tehát van egy felsőbb hatalom, amelyik használni akar, s talán használ is engem, annak tenyerébe belesimulok, legalábbis finoman kidolgozott eszközként; mert ha nem, akkor semmi vagyok, s egyszeriben magamra maradok a félelmetes űrben.”⁶

A különbség Schönberghez képest csak annyi, hogy míg a neves komponista mindvégig hitt zenei profetizmusában, addig Kafka kudarcérett értékelte saját működését. „Nem vagyok égő csipkebokor. [...] Nem vagyok »fény«. Éppen csak – belebonyolódtam a saját tüskéimbe. Zsákutca, az vagyok.”⁷

Kafka szerette volna teljesíteni I-teni küldetését⁸, de úgy érezte, neki nem sikerült az, ami Schönbergnek igen: fényt hozni az emberiség számára.

Ma már tudjuk, Brod nem hiába mentette meg Kafka életművét a tűzhaláltól. Ugyanakkor Schönberg gyertyája – ahogy e hasonlatot egy középkori imában találjuk – fényt adott, de magát emésztette fel; miközben életműve fordulópont a zene történetében, alkotásai a zenei élet perifériájára szorultak. Utánzóí pedig kultuszt teremtettek abból, amit soha nem érthettek; a Kafkát is inspiráló zsidó alapeszme máig ható alkotói kisugárzásából.

Jegyzetek:

1. A dodekafónia pontos ismertetése túlnő e dolgozat keretein, azonban e szakmailag erősen hiányos definíció Fubini teóriájának megértéséhez legendőnek látszik.

2. Idéz: Fubini, E.: Schönberg, a dodekafónia és a zsidó hagyomány. In: *Múlt és Jövő*, 4. évf. (új folyam), 1993. 1. sz. p. 82.

3. Uo.

4. Uo.

5. Az egyénenként változó milyenségi nehezebb út – mint az önmegvalósítás egyedüli módja – tipikus egzisztencialista felfogás (Camus Szüszifosz-mítosza stb.). Kafka annyiban újít, hogy a judaizmus szemüvegén keresztül látja és látatja azt az egyedül értelmes küzdelmet, amelynek idealisztikus végállomása az i-teni tökéletesség.

6. Levél Felice Bauerhez, 1912. XI. 1. In: *Naplók, levelek*. Bp., Európa, 1981. p. 129.

7. Janouch, G.: *Beszélgések Kafkával*. Bp., Gondolat, 1972. p. 205–207.

8. Kafka nem gyakorolta vallását. Ennek ellenére műveinek bizonyos elemei, továbbá Janouch visszaemlékezései és egyéb források (levelezés, napló) arra utalnak, hogy a hitet – sajátosan karkai megközelítéssel – magának tudhatta. „I-ten csak személyes tapasztalat tárgya lehet. Minden embernek megvan a maga élete és a maga i-tené. Védelmezője és bírója. Papok és rítusok: ez már csak a lélek bűnül átélőképességének mankója mind.” (Uo. p. 228.)

Kállai R. Gábor

Az utolsó jelentés

FRANZ KAFKA ÍRÁSAIT VALAKI HOMÁLYOSNAK és rejtett értelműnek találhatta, ezért értelmezni kezdte azokat.

Az, hogy egy műben mi tűnik homályosnak és rejtettnek, meglehetősen viszonylagos. A homály forrása lehet az író írásművészetének hiányossága, de az olvasó olvasási készségének zavara (Lukács György) is, a rejtett tartalom pedig meglehetősen bárhol, ha elég intenzíven keresi az elemző. De Kafka író volt, nem bölcselelő, nem caddik, s nem titkok tudományok tudora. Az író legjellemzőbb tulajdonsága viszont az, hogy ír; gondolatai tehát novellákban, regényekben, aforizmákban jelennek meg, azokban viszont nincs más – persze ez nem kevés –, mint ami le van írva. Kafka mármost kétségtelenül precíz, szíkszavú, ironikus író, aki kedvelte a parabolát és a képes beszédet, de – ha elfogulatlanul olvassuk műveit – különösebb szellemi akrobatamutatóványok nélkül is kihüvelyezhetjük mögöttes – és nem elrejtett – tartalmukat.¹

Egy olyan kvalitású író, mint Kafka, „nem fejthető meg” azzal, hogy egy vagy néhány tényezőre – származás, szülőkhöz való viszony, magány, társasági élet, vallás, közép-európaiság, tuberkulózis vagy bármilyen más – próbáljuk meg visszavezetni műveit, bár a kísértés kétségtelenül nagy. A Kafka-értelmezések zuhataga – bennünk értő és mély művek keverednek a napi szellemi és politikai divatoknak hódoló semmitmondó opuszokkal – ma már nem segít eligazodni a kaffkai életmű valóban problematikus részleteiben.

Kafka élete utolsó éveiben több tucat kisebb-nagyobb novellát írt, köztük olyan jelentős műveket is, mint az *Odú*, *Egy kutya kutatásai* stb. Az általa összeállított utolsó kötetbe, az *Éhezőművészbe* azonban csak négy írás került, azok, amelyeket a művész/művészet téma köt össze. Ha fellapozzuk a karesú könyvecskét, s újra végigolvassuk, kitűnik, hogy ezek a novellák a művészet – természetesen elsősorban az irodalom – és a háború utáni korszak viszonyát képezik le. Az *Első bánat* a hatalom véde bensőség szerfelett ironikus leírása, a *Kicsi nő* a frivol, különösebb felelősség nélküli, ám szép és lehetséges szerelmek világának képe, az *Éhezőművész* pedig mellbevágóan hívja fel arra a figyelmet, hogy a szép új világban a művészet akár még szabad is lehet, mégpedig azért, mert immár teljesen lényegtelen. Tudva azt, hogy Kafka milyen kínosan vigyázott minden nyilvánosságra kerülő sorára, az a művészetfelfogás, ami ebben a kötetben megjelenik, bizonyonnan autentikusnak tekinthető.

Az *Első bánat* főhőse, „egy trapézművész – ez a nagy varietészínpadok kupolatermében fönny, magasan gyakorolt művészet köztudomásúlag egyike az ember által űzhető legnehezebbeknek – előbb a tökéletesség utáni vágyból, később már zsarnokivá vált megszokásból is úgy rendezte be életét, hogy amíg egyugyanazon társulatnál dolgozott, éjjel-nappal fönt maradt a trapézon.”² A siker nem maradt el, s ez nem is csoda. A trapézművész autonóm művész, akit csak és kizárólag kissé dekadenssé váló művészete érdekel, a világról nem vesz tudomást, de miért is venne, a nézők életének egyetlen értelme az, hogy őt csodálhassák, az impresszárió szeretetteli gondoskodással teljesíti minden kívánságát, s bár van hatalma a cirkusz világában, ez csak a trapézművészt szolgálja.

De ő mégis mást akar, jelesül még egy rudat. „Az az egy szál rúd a kezemben – hogy élhetek így!” – sír fel a trapézművész. Az impresszárió aggodalommal szemléli védencét, s látni véli, hogy a „trapézművész gyermekien sima homlokára felvésződnek az első ráncok.”

A második novella, a *Kicsi nő* modellje az a hölgy, akitől Kafka és Dora Diamant szobát bérelt Berlinben.

„*Kicsi nő; természeténél fogva igen karcsú ugyan, mégis szoros fűzőt hord*”, keze apró, ujjai szerfelett elkülönülnek egymástól, s noha szorosan fűzi magát, nagyon könnyen mozog – olvashatjuk a precíz személyleírást. A *Kicsi nő* alakjában életszerű leírást kapunk egy házsártos, de fiatalos nőről, akivel a meg nem nevezett narrátor laza, amolyan társasági kapcsolatban áll (akkoriban az albérlőnek kijárt a szobaúr titulus), de lehet egy kissé bölcészlelkű barátnővel való kapcsolat hű képmása is, s – ha megemeljük az értelmezés szintjét – lehet éppen a haza, netán a művészet világának szimbóluma, aki/ami némiképp ugyan játszani engedi szép okos fiát, de azért bosszankodik lehetetlen dolgai felett.

„*Akármelyik oldalán veszem is szemügyre tehát* – írja a kicsi nő haragjának kétségbeejtően részletező leírása végén Kafka –, *újra meg újra bebizonyosodik, és emellett kitartok, hogy ha csak egészen könnyedén, szinte csak a kezemmel takarom el ezt az ügyecskét, még nagyon sokáig békén hagy a világ, és nyugodtan folytathatom eddigi életemet, bármennyire is dühöng a nő.*”

ADERÚSEN IRONIKUS HANGNEM és az életrajzi adatok leginkább a valódi kicsi nőhöz, tehát a kedves(ek)hez való viszony frivol képét látszanak alátámasztani. A Dora Diamantról szóló beszámolókból hasonló karakter képe kerekedik ki, s ilyen kritikuss, vitázó kedvű személyiség volt Milena Jesenska-Pollak, Kafka nagy szerelme is. De ha a közvetlen életrajzi utalásokat figyelmen kívül hagyjuk is, a novella mintegy a szeretet himnuszának tűnik fel. Ne feledjük ugyanis, hogy Kierkegaard szerint – Kafka ebben az időben még a szokottnál is többet forgatta műveit – a szeretet nem más, mint arra irányuló törekvés, hogy a szeretett lényel szemben soha ne legyen igazunk.³

A címadó *Éhezőművész* főhőse a nagy időkben sztár volt, pedig semmit sem csinált, csak éppen nem evett. Önkéntes örök ellenőrizték, de nem volt szükség rájuk, az éhezést egyénisége meghosszabításának, kiteljesítésének tekintette. Az impresszárió legfeljebb negyven napig engedte koplalni – mint az Örökkévaló Mózes, Illést és Jézust a pusztában –, utána jött a szertartásos étkezés az orvos, egy szép nő és a katonazenekar társaságában.

Az ismétlődés a művészet halála. A sok siker után az éhezőművész önállósítja magát, s egy nagy cirkuszhoz szegődik. Rangjához méltóan fogadják, s az állatsereglethez vezető úton állítják fel ketrecét. A lovakhoz, medvékhez tartó nagyérdemű mindig megtorpant előtte, csodálták, s most már nem volt senki, aki azt mondta volna, hogy eddig éhezz és ne tovább. Az, hogy a közönség egyre gyorsabban ment tovább, idővel meg sem nézték, csöppet sem zavarta, mi több „*az éhezőművész reszketett is mindig ettől a látogatási időtől, amelyet élete céljaként természetesen üleg*

áhított.” A novella kulcsa az első néhány mondat: „Az utóbbi években igen megcsappant az éhezóművészek iránti érdeklődés. Míg korábban igen jövedelmező volt efféle nagy látványosságok rendezése saját vállalkozásban, ma a dolog tökéletesen lehetetlen. Más idők járnak.” A más idők – hogy konkretizáljuk a megjegyzést – a háború utáni korszak, a megírás helye pedig az éhező Berlin. Az éhezóművész csődje egészen naturálsan szólva abból adódik, hogy ott, ahol mindenki éhez, az éhezóművészet elveszti titokzatos és egyedi jellegét. Másrészt pedig a háború, a korábbi nagy idők elvesztése olyan élményanyagot nyújt a legköznapi emberek is, amit az irodalom, még a legkomorabb tragédia sem tud nyújtani. A másodikhoz képest az első világháború ugyan békebelinek tűnhet fel, de azért éppen elég borzalmas volt az is, a pergőtűz, a terror, a járványok, az éhínség, a munkanélküliség meg- és esetleg túlélése katartikusabb élmény, mint Oidipusz végzete a színpadon.

AKÖTET UTOLSÓ NOVELLÁJA két címet kapott, az eredeti a *Josefine, az énekesnő*, az újabb változatot a kierlingi szanatóriumban írta Kafka a levonat szélére: *Az egerek népe*. Mindkét variáns nagybetűvel írandó, ez az írásmód felel meg a novella tartalmának is. A novella Prágában született, amikor Kafka Berlinből a bécsi szanatóriumba tartott. Levelezésében többször is említi, mégpedig úgy, mint olyan írást, amiben „van valami egy mérlegből”.

„A mi énekesnőket Josefine-nek hívják. Aki még nem hallotta énekelni, az nem ismeri a dal hatalmát” – kezdődik szigorúan jelen időben a novella. Komor lehetőség még, hogy „ha ő eltávozna közülünk – ki tudja meddig –, a zene is eltűnne vele életünkéből.”

Ám a dolog nem ilyen egyértelmű, morfondírozik az elbeszélő, egy műértő, felette kritikus természetű, fecsegő kedvű egér, aki mellesleg kijegyzetelhetné Kant idevágó művét is. Voltaképpen rendkívüli-e, zene-e egyáltalán Josefine éneke, vagy sem? – teszi fel a kérdést.

A kor uralkodó esztétikai felfogása szerint (Karr) Josefine énekét elsőre a hatás felől közelíti meg: „a legegyszerűbb válasz az volna, hogy ez az ének olyan szép, hogy még a legtompább érzés sem tud ellenállni neki”. De hisz még az sem dönthető el, hogy Josefine cincogása művészi képessége, vagy pedig közönséges életmegnyilvánulás, hiszen a cincogás a nép legáltalánosabb képessége! Az életmegnyilvánulás azonban – mint a cincogás és a diótörés – önmagában nem művészet. Josefine cincogása viszont, noha lényegében megegyzik a népi cincogással, azaz a legközönségesebb életmegnyilvánulással, s mégis több annál, akkor a cincogásnak afféle „nembeli” cincogásnak kell lennie.

„Csodáljuk benne, amit magunkban nem csodálunk, minden egyéb vonatkozásban egy velünk” – vált át hirtelen a lukácsi esztétikába egerünk, aminek – mint közismert – egyik központi kategóriája a partikulárist a különösségben megragadó és ezzel meghaladó nembeli. S valóban, a művészet (és a filozófia) egészen közönséges tevékenység, nembelivé csak akkor emelkedik, ha a befogadói oldal – jelen esetben az egerek népe – magát ismeri fel benne, s ha beépül a nép integráns történelmébe.

Josefine koncertjei ennek megfelelően kettős jellegűek: „Nem is annyira dalest ez, mint inkább népgyűlés, méghozzá olyan gyűlés, melyen az ott elől felhangzó kis cincogás tartamára teljes csend uralkodik; komolyabb órák ezek, semhogy fecsegéssel herdáljuk el az időt.” Világos, ez fölösleges is lenne, hisz Josefine éneke szól a nép helyett.

A beálló csend persze újabb kérdést involvál: „Vajon az éneke bűvöl el bennünket, nem inkább ez az ünnepélyes csönd, mely ezt a

gyenge hangocskát körülveszi?” E hatás is véges: „sikerben ugyan nincs hiány, de a valódi megértésről, ő így véli, már régóta megtanulta, hogy le kell mondania.”

Ha mármost „művészet” mibenléte nem ragadható meg a hatásban, mint olyanban, s a nembeli (egérbeli) létre utalás túlzottan absztraktnak tűnik fel, akkor logikus, hogy az erőst szórszállagosogató egér kénytelen a nép és Josefine viszonyán elmélkedni.

A nép mérhetetlenül bölcsebb és erősebb Josefine-nél, ám mégis pusztán komplementere, mert az egerek népének még *lamed vojvai* sincsenek, akik terheit átvehetnék. Josefine mintha alkalmas lenne a kiválasztottságra, csak ez lehet az oka, hogy a nyugtalan, mozgékony, örökkön zaklatott időket élő nép annyit fáradozik érte, noha „feltétlen odaadásra a mi népünk nemigen képes.” Nos – mondja magában az elbeszélő – néha az az érzésem, hogy a nép úgy értelmezi azt a kapcsolatot, amely Josefine-hez fűzi, mintha ezt a törekeny, kíméletre szoruló, tulajdon meggyőződése szerint az énekével kiemelkedő lényt rábízta volna, hogy védelmezze; ennek oka senki előtt sem világos, csak maga a tény állapítható meg.

De ki a védenc és ki a védő? A nép, ami kétségtelenül védelemre szorul, vagy Josefine? A kérdés ebben a formában értelmetlen, mert „az egyed és a nép ereje oly nagymértékben különböző, hogy elegendő, ha a védenc a nép közelségének melegét érzi, és máris biztonságban van.” E biztonság azonban csak a kispolgárius egereknek adatik meg, s nem Josefine-nek. »Cincogok a védelmetekre« – mondja Josefine. (A novellában egyébként ez az egyetlen idézet Josefine-től.) »Igen, igen, cincogsz« – gondoljuk mi magunkban.”

Békeidőben – hogy úgy mondjuk – ez az ambivalens viszony jól működik. De „nehéz politikai és gazdasági helyzetekben állítólag az ő éneke ment meg bennünket” pedig a nép önmagát menti meg, mert „e sokat próbált, magát nem kímélő, gyors elhatározásokra képes nép a halált jól ismeri és csak látszatra, a vakmerőség légkörében gyáva, amelyben állandóan élt, mely egyben termékenyítő és kockázatos is.”

AZ EGÉRSÉG TELJESÍTMÉNYEI FÖLÖTT ÉRZETT jogos büszkeség újra felveti a kérdést, művészetként legitimálja-e a nép Josefine énekét, vagy csak eltűri? A válasz bizonytalan, csak annyi biztos, hogy Josefine „művészte nem sikkad el észrevétlenül”, hiszen cincogása „ott hangzik el, ahol mindenki más némaságra van kárhóztatva, úgy érkezik, mintha a nép küldené üzenetét az egyednek.” Josefine cincogásának művészet volta tehát nem apriori, mert a népnek nincs zenei érzéke, nem aposteriori, mert más művészetet nem ismer, hanem funkcionális. De Josefine, bár énekesnő, nem mint művész egzisztál, mert „egy igazi énekest, ha akadna is közöttünk, aligha tudnánk elviselni ilyen időkből”, hanem hol néptribunként, hol profétaként. Josefine ezt nem veszi észre, ő művésznek tudja magát, pedig – mint egér az egerek között – érezhetné, hogy „az a tény, hogy mi meghallgatjuk, bizonyíték éneke ellen.” De ő „kicincogja magából ezt a gyanút.”

A nép és Josefine viszonyát elemezve a narrátor egyértelműen szociologizál, amikor megállapítja, hogy az ambivalencia „leginkább talán életmódunkkal függ össze.” „A mi népünk – sóhajt a kiváló egér – nemcsak gyerekes, bizonyos értelemben koravén is” „Öregek vagyunk a zenéhez” – szögezi le rezi gnáltan.

Vitapartnerünk ennyi fejtörés után összefoglalja véleményét Josefine énekéről: „Van ebben a cincogásban valami a rövid, szegényes gyerekkorból, az elveszett, soha vissza nem térő boldogságból – de valami a mai tevékeny életből is, annak kicsiny, megfoghatatlan, és mégis létező, elpusztíthatatlan, eleven vidám-

ságából.” Pedig – jegyzi meg – az állítólag a nép védelmére szolgáló cincogás veszedelem esetén akadályozza a hatékony védekezést.

A művészet veszélyes, vonhatjuk le mi is a következtetést.

EFELISMERÉS AZONBAN nem akadályozza meg Josefíne-t abban, hogy bekapcsolódjon a művészet örök szabadságharcába a praktikum, a közöny és a társadalmi presszió ellenében. „Josefíne már régóta, talán már művészi pályafutása kezdetétől azért küzd, hogy énekművészetét figyelembe véve felmentse minden munka alól.” Persze azért Josefíne „dolgozik, ahogy kell, énekel, amennyire csak tőle telik.” Nem iszonyodik a munkától, hisz hogy is iszonyodhatna éppen ő, aki cincogásában az egérség nembeli lényegét szólaltatja meg. Nem, „Josefíne csakis művészetének nyilvános, maradéktalan, az idők múlását is átvészelő, minden eddigit túlszárnyaló elismertetésére törekszik”, azaz Josefíne vágya a „hatalom véde bensősége” elérésére irányul. A nép azonban barátságos közönnyel veszi tudomásul Josefíne küzdelmét.

Josefíne harcában újabban alantas eszközöket is bevet, „azt tervezi, hogy amennyiben nem engednek neki, csökkenti a koloratúrákat”, amiről persze senki sem tudja, hogy kicsodák. „Legutóbb például kijelentette, hogy munka közben megsérült a lába.” Ezt senki sem veszi komolyan, mert „Josefíne is ehhez a néphez tartozik; ha minden horzsolástól sántítanánk, egész népünk folyton bicegne.” Josefíne betegségbe menekül, de mivel „állandóan nem sántikálhat, ezért más ürügyet talál, fáradságra, rossz hangulatra, gyengeségre hivatkozik. Így tehát hangversenyen kívüli színjátékban is részesülünk”, de azért a művész győz a zsaroló fölött, „erőt vesz magán, és énekel, érzésem szerint szinte ugyanúgy, mint eddig.”

A novella ezen a ponton megtörik. „Így volt ez idáig” – koppan a mondat. „Josefíne eltűnt, nem akar énekelni, még csak azt sem akarja, hogy könyörögjenek neki ezért, most az egyszer valóban elhagyott bennünket.”

Ez különös, mert Josefíne „önmagát fosztja meg az énekléstől, a hatalomtól, amellyel a kedélyeken uralkodott”, s különben is, az egész cincogás voltaképp csak Josefíne-nek volt fontos. Bizonyára hiányozni fog a népnek egy ideig, de „nemsokára eljön az idő, amikor felhangzik és elhűmül utolsó cincogása. Ő csak kis epizód népünk örök történetében, és a nép kiheveri ezt a veszteséget. Persze ez nem fog nekünk könnyen sikerülni; hogyan is zajlanak le a népgyűlések ezentúl néma csöndben?”

De hát eddig sem volt csend.

„Vajon amíg élt, több volt-e pusztá emlékezésnél? Vajon nem éppen a nép bölcsessége emelte Josefíne énekét oly magasra azért, hogy ily módon természeténél fogva örökre az övé maradjon?... Josefíne pedig, megszabadulva minden földi kintól, mely az ő hite szerint csak a kiválasztottaké, örvendezve beleolvad majd népiünk hőseinek végtelen sorába, és nemsokára, mivel történelmünk nincsen, feledésbe merül egy magasabb rendű megváltásban, miként testvérei valamennyien.”

**Fizessen elő a Szombatra
1995-ben is!**

Nyilvánvaló, hogy semmi szükség nincs arra, hogy lefordítsuk az összes hasonlatot és képet, anélkül is kézenfekvő, hogy Kafka e kötetben – szokása szerint ironikus formában – valóban mérleget készített írói munkásságáról.

A Kafkáról kialakult sztereotípiák közismertek, s mint minden közhely, ezek is tartalmazzák az igazság egy-egy szeletét. Kafkának valóban problémát jelentett az, hogy nem értik írásait, amelyek pedig az életet jelentették neki. Egy levelében például tőle elég szokatlan nyíltsággal ki is fejezi neheztelését Felice Bauernek, mert menyasszonya nem szentelt kellő figyelmet az *Ítéletek*.

Kafka kellően önreflektált volt ahhoz, hogy érezze kötöttségét a zsidó hagyományhoz is, csak éppen nem mindig úgy, mint azt Max Brod nyomán ma gondoljuk: „El, csak el a zsidóságtól – írta éppen Max Brodnak – többnyire az apák homályos egyetértésével (ez a homály volt a felháborító), erre törekedtek csaknem mind, akik németül kezdtek írni, ezt akarták, ám a hátsó lábacskaikkal még ottragadtak az apa zsidóságában, a két mellsővel peddig nem találtak új talajt. Ezen kétségbeestek, s máris megvolt az ihletük... Ezek a szerzők három lehetetlenség között éltek... ; az első: lehetetlen volt nem írniok, a második: lehetetlen németül írniok, a harmadik: lehetetlen másként írniok és ide kívánkozna szinte egy negyedik is: lehetetlen volt írniok (mert ez a kétségbeesés nem olyasmí volt, ami írással lecsillapítható, hanem az élet és az írás ellensége, az írás itt csupán provizórium volt, akár az olyan embernek, aki testamentumát írja közvetlenül azelőtt, hogy felkötné magát – s ez a provizórium eltarthat akár egy életen át is).”

KAFKA KEVESET ÍRT – legalábbis igényeinkhez mérten keveset –, s csak roppant aggályosan javítgatott, korrek-túrázott kéziratot adott ki a kezéből. A naplójában és levelezésében fel-feltörő írói önsajnálatot azonban nem kell feltétlenül életet meghatározó élménynek tekinteni. Kafka csöppet sem volt szerény, pontosan érzékelte saját képességeit, kritikusan, de éppen ezért értékükön becsülte nagyra írásait, ha kellett szívósan alkudozott a kiadókkal és a terjesztőkkel egyaránt. Családjá anyagi helyzete, jogtanácsosi munkája, később nyugdíja lehetővé tette, hogy ne szoruljon rá arra, hogy akkor is írjon, ha nincs kedve vagy inven-ciója, hogy szerkesztők kegyét keresse, hogy írás helyett íróként „magatartson”.

Utolsó kötetében mármint valóban közvetlenül szól a művészetbe, beleértve saját írói munkásságába vetett hite megrendüléséről, s arról, hogy a világ – szülők, testvérek, hivatal, lakás, a fölötte lakó fogorvoshallgató, forradalom, háború, államfordulat és persze a halál – azért van, hogy az író elzavarja az íróasztaltól. Márpedig az íróasztal a lehető legfontosabb dolog: „... hiszen az író létezése csakugyan az íróasztalától függ, az írónak tulajdonképpen, ha az örületől menekülni akar, sosem szabad elhagynia íróasztalát, fogával is kapaszkodnia kell belé. Az író, az ilyen író meghatározása, és hatásának, amennyiben hatása egyáltalán van, magyarázata: ő az emberiség bűnbakja, ő teszi lehetővé, hogy az emberiség büntetlenül élvezhessen egy bűnt, csaknem büntetlenül.”

Szubjektíve pedig azért író valaki, mert szeret írni.

Jegyzetek

(1) Vö. bővebben: Kállai R. Gábor: *A filozófia odvai* Franz Kafka rejtőzködő filozófiája. *Új Írás* 1988/1.

(2) Az idézetek forrásai: Franz Kafka: *Elbeszélések*, Budapest, Gondolat, 1973., és Franz Kafka: *Naplók, levelek*, Budapest, Európa, 1981.

(3) Az esetleg önkényesnek ható értelmezést a fentiekben túl csupán az esszé szerzőjének szubjektív élményeivel való összecsengés támasztja alá.

Törés vonalak

Epizódok egy filmszemléből

A fenti címmel filmhetet rendeztek a budapesti Örökmozgóban Surányi Vera szerkesztésében. Az etnikai kisebbségekről, a faji megkülönböztetés hátrányait szenvedőkről, az emigrációba kényszerülőkéről szóló filmek bemutatósorozatát a budapesti Raoul Wallenberg Egyesület és az amszterdami Anna Frank Foundation támogatta.

Az utolsó klezmer

Hátizsákos tizen- és huszonevűsek között préselődtem a moziterem ajtajánál a kezdés előtti percekben. Nem tudom, nekik miről szólt az est. Nekem azokról, akiket szerettem volna. Akik szerettek volna. De akiknek csak az emlékét szerettem, és soha nem tudtam meg, milyen az, amikor ők szeretnek, és vannak nekem...

Az utolsó klezmert alighanem ismeri a fél világ. Lengyel, Leopold Kozlowskinak hívják, és ő volt Spielberg *Schindler listája* című filmjének nemcsak zenei konzultánsa, hanem egyik szereplője is. Krakkóban forgatta róla dokumentumfilmjét a New York-i *Yale Strom*. Ha Kozlowski az utolsó Klezmer, akkor Stromban az utolsó utáni klezmert ismerhette meg az Örökmozgó közönsége. A sorozatnyitó vetítést ugyanis klezmerzene-bemutató előzte meg. A film rendezőjével a sok nyelv között a magyart is beszélő *Bob Cohen* szólaltatott meg néhányat a jellegzetesen közép-európai zsidó folklórmuzsika jellegzetes darabjaiból. Bob Cohenről érdemes tudni, hogy Budapesten él jelenleg, *Jancsó Miklós* baráti köréhez tartozik, és segítője volt a Kárpát-medence zsidó emlékeit megörökítő *Kövek üzenete* című hatrészes Jancsó-dokumentum forgatásának.

Az *utolsó klezmer* világpremierje az év elején Berlinben, a nemzetközi filmfesztiválon volt, azóta diadalutat járt be,

„Egy esküvő rosszabb klezmer nélkül, mint egy temetés könyvek nélkül.” – Az utolsó klezmer

míg Budapestre, kelet-európai premierjéhez érkezett. Strom amerikai független filmes, New Yorkban klezmerzenész, ennek a zenének klasszikus elemeit gyűjteni jött át Európa keleti tájaira. Járt Erdélyben, Csehországban, Lengyelországban és Magyarországon. Varsóban találkozott Leopold Kozlowskival, és az ismeretségből született *Az utolsó klezmer*, ez az egyedülálló dokumentumfilm.

Kozlowski már a hetvenes éveiben jár, egykor a varsói jiddis színházat vezette, ma jiddis zenét tanít. A film roppant egyszerű, eszközeiben visszafogott. Kézenfogja a nézőt, hogy az csatlakozzon ahhoz az idős emberhez, aki gyermekkori pajtása társaságában végigjárja ifjúkora helyszíneit. És mesél. Visszatekint az életére, szavai nyomán benépesül környezete és a táj. Arcok sejlének fel, sorsok bontakoznak elő, a néma környezet elviselhetetlenül beszédessé válik. Szünetéről, haláláról, emberirtásról vallanak a falak, a sárba süppedő utak, a borzas kis erdő a szántóföld szélén... Kozlowski is szinte az egész családját elvesztette a náci megszállás szörnyűségében.

Szól a klezmer zene is. Ismerős, ismeretlen. A nézőtér sötét, senkinek sem kell elszámolni az arcára kiülő érzéseket.

Az öregember, az utolsó klezmer a holocaust óta nem járt azokon a tájakon. Most az egyszer megtette – ezzel tanúvá avatott minket!

A Harmadik Birodalom gyermekei

Hátborzongató ötlet. Vagy inkább irtózatos?

Dan Bar-On izraeli pszichológusprofesszor találkozót szervezett Izraelben önkéntes jelentkezőkből. Öten voltak a holocaust túlélőinek Amerikából érkezett, ugyanannyian az Izraelben élők gyermekei, öten pedig a népirtásban felelős náci vezetők leszármazottai. Négy napot töltöttek együtt Tel-Avivban, minden programjuk közös volt, amelyet maguk állítottak össze – egyetlen kivétellel. Mindennap összeültek egy teremben. Ez volt az emlékezés ideje.

Ben Bar-On professzor – maga mondja el a BBC-nél tavaly készült dokumentumfilmjében – arra keresett választ, hogy miként él a szülők múltja a gyerekek generációjában. A szituáció megrendítő. Egymás múltját hallgatták az áldozatok és a gyilkosok lányai, fiai. Az utóbbiak felsorolása önmagáért beszél.

Roavita apja az egyik ukrainai SS megsemmisítő tábor parancsnoka volt; Grunhildáé a fajilag tisztátalanok meggyilkolásáért felelős náci orvos; Dirké Gestapo-főnök Braunschweig környékén; Renátáé Észak-Oroszország SS-főnöke, és Martiné Martin Bormann, a Harmadik Birodalom harmadik embere, Hitler barátja. Velük találkoztak azok, akik szüleik koncentrációs táborban átélt emékeit hozták magukkal.

Az első együttlét első mondatát az Amerikából érkezett lánytól idézi a film: „A halál jelenlétét érzem a szobában.” Válasz a másik oldalról: „Én is érzem, de a saját otthonomban jobban érzem...”

A halál jelenléte egy percre sem szűnik meg az alig egyórás film során. Akkor is ott érezni, igaz, már másképpen, amikor a komor és mindig zárkózott Martin Bormann a film végén azt mondja, hogy az élet erősebb a halálnál! És hogy látta Izraelt, hisz benne, hogy *legyőzi a múlt árnyékait is!*

A náci birodalomban a halál arca sokféle volt. A meghurcoltak egyikének fia elmondja, hogy apját Bergen-Belsenben angol katonák mentették ki a tömegsírból. Heggyé magasodott felette a kivégzettek holtteste. Állandóan beszélnie kellett, hogy az irdatlan csontvázhalmokban a katonák jó irányban keressék – leemelve a föléje merevedett testeket – az egyetlen élő. Egy másik férfi apja emlékezéseiből azt mondta el, hogy a KZ-foglyoknak végig kellett nézniük, amikor az elfogott szőkevényeket elevenen megsütik a csak erre a célra használatos kondérban...

Jelen van a halál – hogyan lenne jelen! – amikor a náci hatalmasságok fiai és lányai olyasmiről beszélnek, amit otthonukban a saját gyermekeik előtt is mély titokban tartottak. A semmibe meredő arcokon, a szagatott, nehezen kimondott szavakon mérhető a nehéz belső küzdelem. Érzéseikben az apa és a gyilkos személy kettéválik. Védekezés? Tiltakozás? Vagy talán ez a túlélésük ára? Az apákat egyik sem képes megtagadni („*Tudom a tényeket, mégsem tudom elképzelni az apámat, hogy a kivégzőosztagnak vezényel...*”), de a napok teltével sem képesek gátat vetni az afeletti szégyenérzetnek és elkeseredésnek sem, hogy az apa és a gyilkos személye – egy és ugyanaz!

A kétféle múlt nem összehátható, erősíti meg a film, de kell lennie valaminek, ami gyógyító hatású. A negyedik napon, az utolsón, amikor búcsúra kerül sor, más emberek indulnak haza, mint akik – bevallásuk szerint valamennyien féltek ettől a találkozástól – az első napon megérkeztek. A szembesülés a saját múlttal, és a szembesülés a másik múltjával nem könnyített a maguk módján mindegyiküknek szörnyű „homokzsák” terhén, de könnyített elviselni, továbbvinni a halál levehetetlen súlyát.

Kell legyen valami, mondja a film, amitől az élet erősebb, és talán legyőzhető a múlt árnyai is. Nem a feledéssel. Nem a letagadással. A kimondással, a szembesüléssel.

Vérvadák 1945 után

A sorozat magyar premierfilmjét Simó Sándor és Surányi András rendezte, Kende János fényképezte. A film friss, szinte az utolsó percekben lett készen a bemutatóra. Önmagában ez a tény nem több atelier-érdekességnél. Súlya

attól támad, hogy friss az is, ami a filmre került. Ül egy asszony valahol Magyarországon – így persze valahol Európában –, a zöldellő kertjében, és azt mondja a kamerába: „*Lehet, hogy Farkas Helga* vérét is a zsidók vették.*”

A mondat ma, itthon hangzik el. Pontosan 112 évvel a tiszzaeszlári per után.

Mi lenne, tűnődhet el a néző, éppen a filmben felidézett, évtizedekkel korábbi hazai vérvadák „menetrendjére” gondolva, mi lenne, ha ez az asszony most felugrana a kertbe állított hokedliről, kirohanna az utcára, és kiabálni kezdené azt, amit a kamerának hétköznapi hangerővel mondott a Farkas Helga véréről.

Kunmadarason, mint az egykori tanúk a mai filmeseknek elmondták, így kezdődött. Egy asszony elkezdett kiabálni a keddi piac sokadalmában, hogy a zsidók elvitték a gyerekét, és a véreből pászkát csináltak. Akkor már vagy fél éve ismét volt zsidó lakosa a falunak. Az a néhány túlélő, aki a haláltáborokból is a régi otthonába tért meg, néhány hónapja érkezett haza. Az asszony kiabált, és hiába menekültek a megvádoltak, volt, akinek a fejét verték szét, volt, akinek a testét törték össze. Több túlélő az életével fizetett akkor, mert egy asszony kiabálni kezdett. Mire megérkezett a rendőrfőkapitány, már „véres kézzel toporzékoltak a gyilkosok, hogy a zsidók kolbászt csinálnak a keresztény gyerekekből”. (Idézet egy szemtanútól.) Az csak később derült ki, hogy Kunmadarason egyetlen gyerek sem tűnt el, egyetlen gyereket sem találtak holtan.

Szegváron viszont valóban eltűnt egy leány. Egy hét múlva találták meg a Tiszában. *Kiszivatták a vérét*, emlékeznek ma az 1948-as esetre az emlékezők. *A zsidók templomot akartak építeni, ahhoz kellett, ők tették el láb alól.* Agyonverték volna Kleinéket, ha a Klein el nem tűnik, teszi hozzá egy szegvári polgár. Egy másik szerint párttitkári szóval altatták el az ügyet.

Mi lenne hát, mi lenne, tűnődik a makacs néző, ha Szegváron az az asszony a harsogóan zöldellő kertjében felugrana a hokedlijéről, kiszaladna a szegvári utcára és kiabálni kezdené, amit a kamerának mondott?

Semmi nem lenne. Szegvárnak ma egyetlen zsidó lakosa sincs. A zsidóüldözést kevesen élték túl. Aki megmaradt, mondja valaki a filmben rögtön a hokedlis asszonyság mondata után, azt a kevés megmaradtat meg kiüldözték később a faluból.

Itt már majdnem véget is ér Simó és Surányi filmje. Már csak arról tudósít a helyi illetékes, hogy kegyeletes ünnepség közeleg. Emlékművet avat Szegvár polgársága a holocaust zsidó áldozatai emlékére.

Az emlékművet azóta felavatták.

A három filmet bemutatta Bársony Éva

A szerelem fája

Az Örökmozgó Törésvonalak sorozatában a dokumentumfilmek mellett egyetlen játékfilmet vetítettek: *A szerelem fája* a címe, és Hollandiában készült, *Mijke de Jong* rendezésében.

*A gazdag szegedi vállalkozó lánya 1992 júniusában tűnt el, feltehetően váltságdíjat akartak érte. A kapcsolat azonban a szülők és a rablók között megszakadt.

Miként a címe is mutatja, elsősorban szerelmi történet. Mégpedig a „se vele, se nélküle” típusból. Louise, a hősnő, egy többnemzetiségű popegyüttesben énekel. Szakadt az öltözködésében, szakadt az életmódjában is, az Amszterdamot átszelő folyók egyikén horgonyoz a bárka, amelyben lakik. Körülötte eszméletlen rendetlenség. Szerelme, Bob viszont komoly ügyvéd, szoanyirt külsejű, rendezett körülmények között élő, aki nehezen barátkozik meg a lány lazán rendetlen viszonyaival. Nem annyira az érzelmek, mint inkább az érveket tartják össze kapcsolatukat, a szexualitásban tudnak igazán felolvadni, máskülönben ellentétek törésvonalai árnyékolják be viszonyukat.

Eltérőek politikai nézeteik. Lou harcos antirasszista, a zenekaron belüli és azon kívüli barátai színesbőrűek, vagy fehér menekültek, akikkel szemben a holland rendőrség nem mindig gyakorolja a tolerancia erényét. Lou tüntet, harcol, verekszik értük, Bobot pedig ez az egész nem érdekli. Párját kiragadná annak környezetéből, békés polgári életre vágyik, gyermekeket szeretne, aminek Lou még a gondolatát is felháborodva utasítja vissza. Alkalmatlannak érzi magát az anyaságra.

Szakítanak. A lány állapotos, de nem mondja meg a férfinak, nehogy az zsarolásnak képzelje. Bob azonban megtudja, hogy apai örömök elé néz. A film utolsó jelenetében ülnek egymás mellett kiürülten, szomorúan, a szavaik is elfogynak. Nem tudni, Bob végül is visszatér-e és együtt nevelik majd fel gyermeküket, vagy útjuk véglegesen elválik.

Nem tudjuk, azonban a baj az, hogy nem is igazán érdekel bennünket. A film ugyanis nem jó. Tiszteletes szándékú, az elnyomottak és hátrányos helyzetűek érdekében emeli fel szavát, ám ettől még nem lesz jó egy film. Ahhoz több kell. Érdekesebb cselekmény, még erőteljesebb színészi játék. (bár a színészek nem rosszak), művészi ábrázolásmód. Annak idején annyi jószándékú, ám gyöngé, szovjet, magyar, NDK-beli stb. filmet láttunk, tele volt velük a padlás. Ugyanez hollandban sem jobb.

Barabás Tamás

Mindenki hallgat

A cím szerencsére nem teljesen igaz – egy kicsit a film maga cáfolja. Mégiscsak akadt osztrák filmes – *Michael Zuzanek* – aki megtörte a hallgatást. Fiatal, tehát a film témájában büntetlen létére nem tudta elviselni, hogy a Nagybatony-Újlaki Rt. óbudai téglagyárából Ausztrián keresztül Mauthausen felé hurcolt mintegy 70 000 magyar zsidó „eltűnésének” ügye örök titok maradjon. (Milyen nagyvonalúsággal járja az állítás mindmáig, hogy a budapesti zsidók mind megmenekültek.)

A film az ügyben elmélyült kutatásokat folytatott magyar dr. *Szita Szabolcs*, a világban felkutatott két túlélő, nagyon kevés osztrák megszólaló, valamint a dokumentum (itt-ott a művészfilm) beszédes eszközei segítségével ad választ az eddig alig feltett kérdésre: hová lettek ezek az emberek? Nos, legnagyobb hányaduk sosem vánszorgott el Mauthausenbe, hanem elmondhatatlan kínok között részben végelgyengülésben pusztult el útközben, részben lelőtték. Hiszen ezekkel az emberekkel már senkinek nem kellett elszámolni. Sajnos utólag is alig. Közülük az első 17 000 – még nem a

„téglagyári” transzport tagja – a *Pozsony–Grác végső*, „*Birodalmi Védővonal*”-at építve pusztult el. A „védővonalnak” ők az egyedüli halottai, hiszen soha senki a lábát be nem tette az árkokba, amelyeket saját sírjukul ástak. Napokkal a német „csodafegyver” fasiszták által várt, de szerencsére elmaradt bevetése, a nácizmus végső veresége előtt ejtették ki elgyengült kezükből a lapátot. Kamaszok, nők, öregek. Bruch an der Murtól Ybbsig, Gunskirchenig és tovább száz osztrák község és város mellett sokáig ismeretlenül maradt tömegsírokban „nyugszanak”.

Nyugszanak?! A film is ezt kérdezi a maga lakonikus nyelvén. Az Alpok millió évek óta szikrázó csúcsaihoz és a tövükben álló út menti kő-Krisztusaihoz intézi néma kérdését: vajon a tisztességes emberek utóljára tárnak fel ilyen förtelmes titkokat?

A mű bemutatójának kopott környezetében, jórészt szakmabeliek és filmkülönlegességek iránt érdeklődők között arra gondolok, hogy eredeti premierjét Bécsben, a társadalmi és politikai élet jeleseinek jelenlétében a műemléki városházán tartották, ezzel is megtisztelve az alkotókat, emlékezve a halottakra.

Rajk András

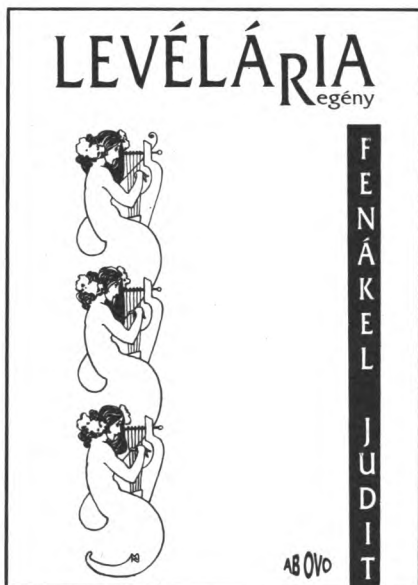
Élet az etnikai törésvonalak mentén

A záró este a szerkesztői végiggondoltságnak köszönhetően – hiszen a dokumentumfilm alkotóinak fogalmuk sem volt egy későbbi ilyen vetítéssorozatról – mintegy összefoglalása volt a nyomasztó előzményeknek. A *Törésvonalak* sorozatcím is ettől a filmtől származik. Angol–amerikai–magyar filmesek (*Ilan Ziv* rendező, *Dér András*, *Albert Árpád* operatőr) annak az utazásnak a lényegét igyekeztek rögzíteni, amelynek utasai, a kelet-európai régió politikusai, tudósai, az úgynevezett „kongresszusvonat”-ban tavaly Krakkó–Pozsony–Kolozsvár–Budapest útvonalon (és közbülső községekben) gyűjtve aktuális tapasztalatokat, egy kisebbségi jogokat összefoglaló dokumentum megszövegezésén fáradoztak.

A mű a legkevésbé sem korlátozódik magának a „vonatkongresszusnak” és a városlátogatásoknak a bemutatására, sokkal nagyobb hangsúllyal a körzet távolabbi és közeli múltjából felidézett és dokumentált, sajnos a jelenéből is sugárzó súlyos konfliktusokra irányítja kameráit és a figyelmet. Tónusa cseppet sem felszabadult, ellenben őszinte, valódi feltárássra törekvő, aggodalommal telt, mindezzel a nézőt is elgondolkodtató. Végső kicsengése – a filmé csakúgy, mint a „vonatkongresszuson” megfogalmazott (itt most nem szó szerint, hanem szellemében idézett) dokumentumé: – magyarok, cigányok, szlovákok, románok, zsidók, horvátok, szerbek, mozlímok, albánok, itt a huszonegyedik óra, hogy kölcsönös megértéssel oldjátok meg súlyos ellentéteiteket! Tulajdon boldogulásotokat segítitek ezzel – ellenkező esetben hosszú időre boldogtalanságra ítéletek magatokat, gyermekeiteket és unokáitokat.

Ez a kevés derűt nyújtó, sok nyomasztó tényt felidéző, s mi több, feltáró sorozat nem kaphatott volna időszerűbb és semmiképpen nem kaphatott pontosabb összefoglalást.

R. A.

A megalázás és a megaláztatás regénye

(Fenákel Judit: *Levélária. Ab Ovo Kiadó 1993. 198 oldal, 333 forint*)

De ugyan mi más lehetne, ha az író realista, és története a 20. század közepének negyven-ötven éve alatt játszódik? Még ha egyik főhőse nem is volna zsidó, a másik pedig nagypolgári származású, és a harmadik lumpenproletár... Vajon elkerülhették volna, hogy megaláztassanak, és másokat, időnként akaratlanul is, de megalázzanak?

A történet olyan egyszerűnek tetszik, mint egy operalibrettó.

I. felvonás. A háború előtt Grosszmann Anikó beleszeret Turián Kálmánba, de az ifjú joghallgató nem viszonzja a gyengéd érzelmeket.

II. felvonás. A vézskorszak és egy-egy házasság után Anikó és Kálmán ismét találkoznak, a szerelem kölcsönös, a beteljesülés csonka.

III. felvonás. A szerelmesek újra eltávolodnak egymástól, élük házastársaikkal magányos életüket, mígnem az öregség vissza nem hozza közéjük az – immáron kockázatmentes – egykori harmóniát... (Mellesleg az opera, az operák, a regény legfőbb szervező ereje a történelem után. Anikó és Kálmán rajonganak az operákért, és belefeledkeznek Puccini vagy Rossini zenéjébe, miközben valódi Walkürök lovalognak a fejük felett.)

Persze most megkérdezhetik: mért nevezem én Fenákel könyvét a megalázás és a megaláztatás regényének? Nos nem a jó hangzás miatt. Turián Kálmán megalázza

Könyvespolc

Grosszman Anikót, amikor szerelmét férfincinizmussal felébreszti, majd semmibe veszi. A megalázást cifrázza, hogy mindez a háború előtt történik, s a történet egyik szereplője keresztény. Aztán a történelem megalázza, s majdhogynem ki is irtja a Grosszman családot, majd – egy másik érában –, maga alá gyűri Turián Kálmánt is. Jönnek az ötvenes évek, mindkettőjüket sárba tiporják, majd Grosszman Anikó alázza meg második férjét, aki aztán erőszakkal vesz elégtételt, azaz megaláz stb. (A többi megalázó akciót helyhiány miatt mellőzzük.)

Fenákel stílusa nem egyszerűen sallangmentes próza, mint Mándy Iván írja. Több. Átszövi a szeretetteljes ironia. A megértés és a megbocsátás lebeg minden mondatában. (Bár tudom, ennek gyökere az ősi szemlélet: beledöglök a valóságba, ha nem nézem komédiának.) Ha nem félnék attól, hogy az irodalomtörténészek, de tán még az író is kikaparja a szememet, jellemzésül és nem értékítéletként, a legszívesebben azt írnám, hogy Fenákel stílusa *zsidó női próza*. Az ironikus realizmus, pontosabban a hiperrealizmusból fakadó ironikus felhang ugyanis Kertész Imre Sorstalanságát is jellemzi, de abban a műben nincs meg a fenákeli megértés és megbocsátás. Emberként, zsidóként folyamatosan szükségünk van erre a szemléletre.

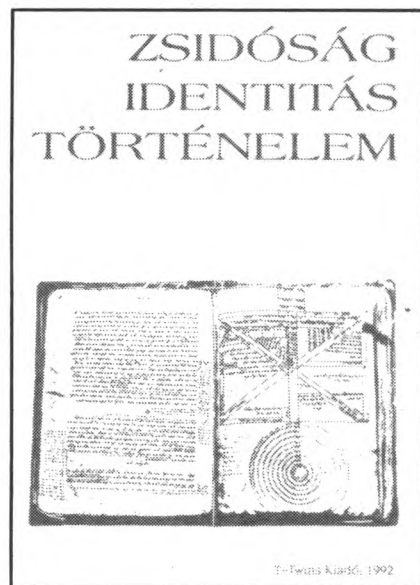
Nógrádi Gábor

Konfliktusok nélkül?

(*Zsidóság, identitás, történelem. T-Twins Kiadó 1992. 193 oldal, 250 forint.*)

1991 októberében, a Közép- és Kelet-Európában kezdődő földindulás után, konferenciát rendeztek Tel-Avivban. Az előadások a zsidó identitás megújulásának problémáit kutatták a volt szocialista országok társadalmában. A konferencia szervezői gyorsan reagáltak az éppen folyó átalakulásokra, az előadók nagy része pedig egymással párhuzamosan, több tudományág bevonásával rajzolták meg azt a várható szociálpszichológiai térképet, amelyben a zsidóságnak a közeljövőben lehetőleg konfliktusmentesen kell tovább élnie.

Az előadások szövegeinek egy részét a T-Twins kiadó a témával foglalkozó más írásokkal együtt kötetted gyúrta, és rábízta az olvasóközönségre: elszigetelt, csak a zsidóságot érintő jelenségként kezeli a kérdést, vagy meglátja benne az összes itt

élő nép tragédiáját. Azt a problémacsoportot, hogy a beolvasztó biodalom széthullása után az egymásra fenekedő, elképesztően anakronisztikus indulathullámok által sodort kis népek egyszerűen képtelenek meghatározni önmagukat. Nincsenek már gyökerek, a falusi lakosságot szétszabdalta a telepítési politikák sora, a kötelező államnnyelvek és a hazug internacionalizmus óriási embercsoportokból iktatta ki a hovatarozás ösztönét. A zsidóságra használt évszázados vád, a hazátlanság, most fél Európára érvényes lett.

Ki-ki magának kell, hogy megtalálja identitása pilléreit. Zsidónak lenni ma már egyéni választás dolga, de bizonyos területeken az sem egyértelmű, hogy valaki szerb, horvát, bosnyák vagy mindegyik egyszerre. A válogatás legjobb írása, Leonyid Guzmané, általános igazságokat nevesít az orszországi zsidóság kapcsán.

A kötet szerkesztői fontosnak találták, hogy a fő témához egy olyan írást is hozzat egyenek, Gerő András kitűnő tanulmányát, amely a történeti előzményekben, a modern Magyarország születése körül mutat ki nem aknázott alternatívákat.

Götz Eszter